



Danışname

e-ISSN: 2717-9974

www.daniname.com

Sayı/Issue: 9 (Eylül/September 2024)

Yayıncı/Publisher

Küresel Güvenlik ve Strateji Derneği / gssi@gssinst.com
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi /Ankara Yıldırım Beyazıt University /

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Osman Selvi / ORCID: 0000-0002-9004-8627 / osselvi@gmail.com

Editör/Editor

Prof. Dr. İlyas Canikli/ ORCID: 0000-0001-9340-7982/ ilyascanikli@gmail.com
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University

Editör Yardımcıları/Editorial Assistants

Arş.Gör. Hayriye Özlem Sürer / ORCID: 0000-0002-1945-3937 / hayriyeilahiyat57@gmail.com
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University

Yüksek Lisans Öğrencisi Merve Demiryürek / ORCID: 0000-0002-4570-9182/
mervedemiryurek4@gmail.com

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University

İngilizce Dil Editörü/English Language Editor

Arş. Gör. Bilge Sever Kıyak/ ORCID: 0000-0001-5593-7675 / bsever@ybu.edu.tr
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University

Türkçe Dil Editörü/Turkish Language Editor

Arş. Gör. Hüseyin Şıra / ORCID: 0000-0002-7690-2217 / tosyevi@mynet.com
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University

Basın ve İndeks Editörü/Press and Index Editor

Arş. Gör. Aygün Yılmaz Uzunöz/ ORCID: 0000-0002-3347-0776 / aygnylmz94@gmail.com
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University

e-ISSN: 2717-9974

Tasarım/ Design

Osman Selvi

Yayın Tarihi/ Publishing Date

20.03.2024

Adres/Address

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sok. No:14/2 Altındağ 06050 Ankara/Türkiye

Web: www.daniname.com

e-posta: bilgi@daniname.com

Danışname yılda iki defa yayınlanan hakemli bir dergidir/ *Danışname is a refereed journal and is published biennially*

**Alan Editörleri/Section Editors****Arap Dili/Arabic Language**

Arş. Gör. Mehmet CANDAN ORCID: 0000-0002-0154-8655
m.candan766@gmail.com Ankara Yıldırım Beyazıt

Üniversitesi Ankara Yıldırım Beyazıt University

İslam Mezhepleri Tarihi/History of Islamic Sects

Arş. Gör. Yusuf YAPICI ORCID: 0000-0002-3087-9680
yusuftyapici3801@gmail.com Ondokuz Mayıs Üniversitesi

İslam Tarihi/History of Islam

Arş. Gör. Okan UZUNÖZ ORCID:0000-0001-8295-5588
okan.uzunoz@hbv.edu.tr Ankara Hacı Bayram Veli

Üniversitesi Ankara Hacı Bayram Veli University

Dinler Tarihi/History of Religions

Arş. Gör. Nisa Yağmur BOZOK ORCID: 0000-0002-2215-6095
nisayagmurbuzok@kilis.edu.tr Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Kilis 7 Aralık University

Hadis/Hadith

Arş. Gör. Musa EŞİT ORCID: 0000-0002-7100-2084
musaesit1@gmail.com Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Din Felsefesi/Philosophy of Religion

Arş. Gör. Hatice Kübra ÖMEROĞLU

ORCID: 0000-0002-2401-1666

haticekubrasengul@gmail.com Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Kilis Aralık University

Din Eğitimi/Religious Education Sociology of Religion

Arş. Gör. Yunus TÜKEN ORCID: 0000-0002-9192-2670

yunus.tuken@kilis.edu.tr Kilis 7 Aralık Üniversitesi Kilis 7

Aralık University

Din Sosyolojisi/Sociology of Religion

Abdullah YARGI ORCID: 0000-0001-9351-4622

abdullahyargi@outlook.com

Tefsir/Tafsir

Arş. Gör. Ubeytullah ALTUNTAŞ ORCID: 0000-0001-6075-139X
ubeydullahaltuntas@gmail.com Gümüşhane Üniversitesi

Gümüşhane University

Arş. Gör. Ahmet Şehit Tuna / ORCID: 0000-0002-7365-4596/
astuna@ybu.edu.tr Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Ankara Yıldırım Beyazıt University

Kelam/Kalâm

Hatice Betül TURGANALİ ORCID: 0000-0001-6011-4163

betul.turganali@outlook.com İslam Düşünce Enstitüsü

Institute of Islamic Thought

İslam Hukuku/Islamic Law

Arş. Gör. Gamze ARSLAN ORCID: 0000-0001-8870-638X
gamzearslan92@hotmail.com Ankara Üniversitesi Ankara

University

İslam Felsefesi/Philosophy of Islam

Arş. Gör. Muhammed Abdullah HAKSEVER

ORCID: 0000-0002-6624-5225

muhammedabdullah.haksever@asbu.edu.tr Ankara Sosyal

Bilimler Üniversitesi Social Sciences University of Ankara

Türk-İslam Edebiyatı/Turkish-Islamic Literature

Arş. Gör. Cihat EKİZ ORCID: 0000-0003-0642-2530

ekizc@ankara.edu.tr Ankara Üniversitesi Ankara University

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murat DEMİRKOL

ORCID: 0000-0002-1770-4288

murat60demirkol@gmail.com Ankara Yıldırım Beyazıt

Üniversitesi Ankara Yıldırım Beyazıt University

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM

ORCID: 0000-0002-7297-3325

ayildirim@ybu.edu.tr Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Ankara Yıldırım Beyazıt University

Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN

ORCID: 0000-0003-2899-9111

duralaroltu@hotmail.com

Ankara Üniversitesi Ankara University

Prof. Dr. Selim EREN

ORCID: 0000-0002-0130-3789

selim.eren@omu.edu.tr

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ondokuz Mayıs University

Prof. Dr. Süleyman AKYÜREK

ORCID: 0000-0002-8427-5030

akyureks@erciyes.edu.tr

Erciyes Üniversitesi Erciyes University

Doç. Dr. İlyas CANIKLI

ORCID: 0000-0001-9340-7982

ilyascanikli@gmail.com Ankara Yıldırım Beyazıt

Üniversitesi-Ankara Yıldırım Beyazıt University

Prof. Dr. Bülent AKOT

ORCID: 0000-0001-9418-3140

bulentakot@hotmail.com Ankara Yıldırım Beyazıt

Üniversitesi Ankara Yıldırım Beyazıt University

Doç. Dr. Hatice TÖKSÖZ

ORCID: 0000-0002-0459-3152

toksozhatice@gmail.com Süleyman Demirel Üniversitesi

Suleyman Demirel University

Doç. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK

ORCID: 0000-0002-9694-1344

ulukutuk27@hotmail.com Bursa Teknik Üniversitesi Bursa

Technical University

Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZ

ORCID: 0000-0001-5633-3507

huseyinakyuz73@gmail.com Ankara Hacı Bayram Veli

Üniversitesi Ankara Hacı Bayram Veli University

Doç. Dr. Anar GAFAROV

ORCID: 0000-0002-3113-1287

a.philosophy@hotmail.com

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Azerbaijan National

Academy of Sciences

Dr. Öğr. Ü. Kubat Ali TOBCHUBAEV

ORCID: 0000-0001-9326-5988 ktopchubaev@gmail.com

Tokat GOP Üniversitesi Tokat GOP University

Dr. Öğr. Ü. Mehmet ERKOL

ORCID: 0000-0002-1363-1894

mehmeterkol@aku.edu.tr

Afyon Kocatepe Üniversitesi Afyon Kocatepe University

**Danışma Kurulu/Advisory Board**

Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ **ORCID:** 0000-0002-0754-9800
bkemikli@gmail.com
Bursa Uludağ Üniversitesi / Bursa Uludag University
Prof. Dr. Ömer Faruk TEBER **ORCID:** 0000-0002-3126-3802
omerfarukteber@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi / Akdeniz University
Doç. Dr. Mustafa Selim YILMAZ
ORCID: 0000-0002-2346-804X / s.mutekellim@gmail.com
Karabük Üniversitesi Karabuk University
Prof. Dr. İbrahim KUTLUAY **ORCID:** 0000-0003-3149-9556
ibrahim.kutluay@ikcu.edu.tr
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi / İzmir Katip Celebi University
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN **ORCID:** 0000-0001-8616-111X
mehmetevkuran@hitit.edu.tr
Hitit Üniversitesi Hitit University
Prof. Dr. Mehmet ÜNAL **ORCID:** 0000-0002-7169-5757
munal@ybu.edu.tr Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR **ORCID:** 0000-0001-5678-8579
metin.ozdemir@asbu.edu.tr Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara
Prof. Dr. Nuri ADIGÜZEL **ORCID:** 0000-0002-3233-9143
nadiguzel@ybu.edu.tr / Ankara Yıldırım Beyazıt
Üniversitesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Adnan ADIGÜZEL **ORCID:** 0000-0002-4818-4051
adiguzela63@gmail.com / Eskişehir Osmangazi
Üniversitesi / Eskişehir Osmangazi University
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN **ORCID:** 0000-0001-6134-4518
mozkan@ybu.edu.tr / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi /
Ankara Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Zeki Salih ZENGİN **ORCID:** 0000-0003-2354-8899
zsalihzengin@ybu.edu.tr / Ankara Yıldırım Beyazıt
Üniversitesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Yakup CİVELEK **ORCID:** 0000-0002-3448-4723
yakup.civelek@gmail.com / Ankara Yıldırım Beyazıt
Üniversitesi Ankara Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Özcan GÖNGÖR **ORCID:** 0000-0002-0775-023X
ogunyor@ybu.edu.tr / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Zekiye DEMİR **ORCID:** 0000-0003-4009-7751
zdemir@ybu.edu.tr Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University

Prof. Dr. Kadir GÜRLER **ORCID:** 0000-0002-6373-6424
kadirgurur@hitit.edu.tr
Hitit Üniversitesi / Hitit University
Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ **ORCID:** 0000-0002-7268-6190
rkaragoz@omu.edu.tr
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Ondokuz Mayıs University
Doç. Dr. Recep DEMİR **ORCID:** 0000-0002-7021-128X
recepdemir68@hotmail.com
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Ondokuz Mayıs University
Doç. Dr. Yusuf ŞEN **ORCID:** 0000-0002-6795-0161
ysen@bayburt.edu.tr
Bayburt Üniversitesi / Bayburt University
Doç. Dr. Tuğrul TEZCAN **ORCID:** 0000-0003-1751-203X
ttezcan@karabuk.edu.tr
Karabük Üniversitesi / Karabuk University
Doç. Dr. Osman ORUÇHAN **ORCID:** 0000-0002-2076-3182
osmanoruchan@gmail.com
Pamukkale Üniversitesi / Pamukkale University
Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU **ORCID:** 0000-0001-6308-1475
mustafayigitoglu@karabuk.edu.tr
Karabük Üniversitesi / Karabuk University
Doç. Dr. Harun ŞAHİN **ORCID:** 0000-0003-2834-2339
sahinharun@gmail.com / Ankara Yıldırım Beyazıt
Üniversitesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University
Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN **ORCID:** 0000-0002-0228-5164
caglayanharun@gmail.com
Kırıkkale Üniversitesi / Kırıkkale University
Doç. Dr. Hamdi KIZILER **ORCID:** 0000-0001-9131-1645
hamdikiziler@karabuk.edu.tr
Karabük Üniversitesi / Karabuk University
Doç. Dr. Ferhat GÖKÇE **ORCID:** 0000-0002-8181-1088
fgokce@ybu.edu.tr / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University
Doç. Dr. Muhammed Ali YAZIBAŞI
ORCID: 0000-0003-0369-1217 / maliyazibas@ybu.edu.tr
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara Yıldırım
Beyazıt University
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YEMENİCİ **ORCID:** 0000-0002-7549-5074
ayemenici@ybu.edu.tr / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University

Danisname, Küresel Güvenlik ve Strateji Derneği tarafından yayımlanmaktadır.

Danisname, is published by Global Security and Strategy Institute, Ankara/Turkey.

Danisname, yılda iki kez yayımlanan (20 Eylül ve 20 Mart) hakemli bir dergidir

Danisname is a peer-reviewed academic journal issued twice a year (20 September- 20 March).

Danisname; Din, Felsefe, Tarih öncelikli olmak üzere Sosyal ve Beşerî Bilimler alanlarında yapılan akademik çalışmaları yayımlar.

Danisname; publishes academic studies primarily in the fields of Religion, Philosophy, History and Social Sciences.

Danisname yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için her-hangi bir ücret talep etmemektedir.

Danisname does not charge any article submission, processing charges, and printing charges from the authors.

Danisname'ye yayınlanmak üzere gönderilen makaleler, en az iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur.

Danisname uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers.

Online dergi açık erişimdir (CC BY NC).

The Electronic version of Danisname is Open Access (CC BY NC).

LOCKSS: <https://danisname.com/danisname/gateway/lockss>

CLOCKSS: <https://danisname.com/danisname/gateway/lockss>

Dizinler/Indexes

Ulrich's Periodicals Directory | ProQuest (Kabul Tarihi: 27.04.2022)

Ulrich's Periodicals Directory | ProQuest (Accepted Date: 27.04.2022)



Danışname

e-ISSN: 2717-9974

www.danisname.com

Sayı/Issue: 9 (Eylül/September 2024)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Editörden / From The Editor

EDITÖRDEN.....	I
FROM THE EDITOR	II

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı

Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

Cenkso ÜÇER, Sena ÇİNİCİ 3-57

Yugoslavya İç Savaşı Döneminde Yaşanan Çatışmalar, Katliamlar ve Göçler: Bosnalı Müslümanlar

Conflicts, Massacres and Migrations During the Yugoslav Civil War: Bosnian Muslims

Serdar ÇAKMAK 59-79

Disiplin Cezası Almış Lise Öğrencilerinin Sabır ve Denge Algısı: Nitel Bir Araştırma

Perception of Patience and Balance of High School Students Who Received Disciplinary Punishment: A Qualitative Study

Bihter KABA 81-103

Tanzimattan Cumhuriyete Kadın Eğitimi (1839-1923)

Women's Education from Tanzimat to the Republic (1839-1923)

Azra ERGÜN ÇİÇEK 107-123

EDİTÖRDEN

DANISNAME 9. SAYI

Araştırma ve yayın etiği konusunda ulusal ve uluslararası standartlara bağlı yayın yapan Dergimiz; Basın Kanunu, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ne uyarak değerli yazarlarımız, editör ekibimiz ve okurlarımız sayesinde Eylül 2024'te 9. sayısını çıkarmıştır. Danisname genç bir akademik dergi olmasına rağmen her aşamasında görev yapan yayın ekibimizin ve hakem hocalarımızın özenli ve özverili çalışmalarıyla, ayrıca takip eden okurlarımızın ilgisiyle göz dolduran bir seviye yakalamıştır.

Yazarlarımız Danisname Dergimizin 9. sayısında da çok sayıda makale göndererek katkı sağlamaya gayret etmişlerdir. Ancak hakemlerimizin özenli değerlendirmesi sonucu çok seçici davranılmış ve çıtanın daha da yükseltilmesi amacıyla hareket edilmiştir.

Bu sayının sizlere takdim edilmesinde emeği geçen bilim insanlarına, yayın ekibine, danışma ve hakem kurullarına ve alan editörlerimize teşekkür ederiz. Bundan önceki sayılarda olduğu gibi gelecek sayıda da bizlere emanet edeceğiniz emeklerinizi özenle koruyup geliştireceğimizi ifade etmek isteriz.

Prof. Dr. İlyas CANİKLİ
Danisname Editörü
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
ilyascanikli@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9340-7982
Ankara-2024

FROM THE EDITOR

DANISNAME 9TH ISSUE

Our journal, which publishes in accordance with national and international standards on research and publication ethics, published its 9th issue in September 2024, thanks to our valuable authors, editorial team and readers by complying with the Press Law, the Law on Intellectual and Artistic Works and the Directive on Scientific Research and Publication Ethics of Higher Education Institutions. Although Danisname is a young academic journal, it has achieved a remarkable level with the diligent and devoted work of our editorial team and professional referees who work at every stage, as well as the interest of our readers.

Our authors have endeavoured to contribute to the 9th issue of Danisname Journal by submitting many articles. However, as a result of the careful evaluation of our referees, we have been very selective and acted with the aim of raising the bar even higher.

We would like to thank the scholars, the editorial team, the advisory and referee boards, and our field editors who contributed to the presentation of this issue to you. As in previous issues, we would like to express that we will carefully protect and develop your efforts that you will entrust to us in the next issue.


Prof. Dr. İlyas CANIKLI
Editor
Ankara Yıldırım Beyazıt University
ilyascanikli@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9340-7982

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı*

CenkSU ÜÇER

Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi


cenksu.ucer@aybu.edu.tr; cenksu.ucer@gmail.com

 0000-0001-9874-2990

Sena ÇİNİCİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

senacinici@gmail.com

 0009-0004-0228-4737

Öz

Bu çalışma Din İşleri Yüksek Kuruluna gelen sorular üzerinden toplumun mezhep ve dinî farklı anlayışlar olgusuna yaklaşımını incelemektedir. Kurulun tevarüs ettiği değişmeyen görevlerinden başlıcası, dinî konulardaki sorulara bütün

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde “Din İşleri Yüksek Kuruluna Gelen Sorular Üzerinden Halkın Mezhep Algısı” konusunda aldıkları tez çalışmalarını kapsamında araştırmamızın süreçlerine katkıları dolayısıyla Şeyma (Sağır) Aksoy ve Merve Muratoğlu Hanımefendilere çok teşekkür ederiz.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (CenkSU Üçer, Sena Çinici).

Geliş/Received: 31 Ocak/January 2024 | **Kabul/Accepted:** 22 Eylül/September 2024 | **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2024

Atıf/Cite as: CenkSU Üçer, Sena Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı/ Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs, Danisname 9 (Eylül/September 2024), 3-58 <https://doi.org/10.5281/zenodo.13825233>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı

iletişim imkânlarını kullanarak cevap vermektir. Kurula mezhep ve farklı dinî anlayışlar dâhil dinî hayatın her yönüyle ilgili yüz yüze görüşmeden mektuba, mailden mobil uygulamaya varıncaya kadar farklı kanallarla pek çok soru yöneltilmektedir. Toplumda sağlıklı bir mezhep ve dinî farklı anlayışlar olgusunun yerleşmesi hususunda toplumun bu konulardaki yaklaşımlarının bilinmesi son derece önemlidir. Zira dinî düşünce ve hayatta ilgili kabul ve pratikler, mezhebî, meşrebî telakkî ve uygulamalar üzerinden şekillenmektedir. Dolayısıyla İslâm Mezhepleri Tarihi alanında yürütülen bu nitel araştırmada mezhep ve dinî farklı anlayışlar hakkında Kurula sorulan soruların incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, araştırmanın “konu hakkında gelen soruların bu topraklardaki gruplar ve dinî sosyokültürel hayatta yaşanan gelişmeler doğrultusunda şekilleneceği” hipotezi çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda mezhep, mezhebe uyma, taklid, telfik, farklı mezhep mensupları arasındaki evlilik, sosyal ilişkiler vb. gibi konular ile Alevîlik, Ca’ferîlik/Şîîlik, Eş’arîlik, Hanefîlik, Mâtürîdîlik, Selefilik, Şâfiîlik gibi mezhep, ekol ve anlayışlar kapsamındaki örneklem üzerinden yürütülmüştür. Araştırma 2012 Ocak 2018 Mayıs ayları içerisinde Kurulun Soru Sor platformu “kurul.diyaret.gov.tr, fetva.diyaret.gov.tr” adresine internet üzerinden gelen sorularla sınırlandırılmıştır. Toplumun sorularının ülkede yaşanan dinî sosyokültürel hayat bağlamındaki gelişmeler doğrultusunda şekillendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu, Kurula Yöneltilen Dinî Sorular, Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlar Algısı.

Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

Abstract

This research investigates how the public views sects, diverse religious interpretations, and phenomena, focusing on inquiries directed to the High Board of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs. The High Board of Religious Affairs has a longstanding responsibility, which it has upheld since its inception, to respond to inquiries regarding religious matters utilizing all available means of communication of its time. Questions about various aspects of religious life are posed to the Board through diverse channels, ranging from face-to-face interactions to letters, emails, and phone calls. It is extremely important to know the society's approaches to these issues in order to establish a healthy concept of sects and different religious understandings in society. The beliefs and behaviors concerning religious ideology and societal life are largely influenced by sectarian temperament /attitudes and beliefs, as well as corresponding actions. This qualitative research project, situated within the realm of Islamic sect history, aims to analyze the queries directed to the Board concerning sects, differing religious interpretations, and ideological formations. The study's main hypothesis suggests that forthcoming inquiries on the topic will be influenced by religious formations in this region and developments in religious socio-cultural life, particularly migration and urbanization. In line with this hypothesis, the research sample includes questions related to phenomena such as sects, adherence to

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

different sects, social relations such as marriage between members of different sects; and jurisprudential/practical Islamic schools/sects such as Hanafi, Shafi'i and Ja'fari; theological schools/sects such as Ash'ari, Maturidi, Imamiyya/Shi'ism; schools/understandings such as Salafism and traditions such as Alevism. This research is based on questions asked on the Presidency's "Ask a Question" platform "kurul.diyagnet.gov.tr, fetva.diyagnet.gov.tr" between January 2012 and May 2018. It has been observed that the questions of the society are shaped in line with the developments in the context of religious socio-cultural life in the country.

Key Words: History of Islamic Sects, Presidency of Religious Affairs, The High Board of Religious Affairs, Religious Questions Asked to the Board, Society's Perception of Sect and Different Religious Understandings.

Summary

This research investigates how the public views sects, diverse religious interpretations, and phenomena, focusing on inquiries directed to the High Board of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs. The beliefs and behaviors concerning religious ideology and societal life are largely influenced by sectarian temperament /attitudes and beliefs, as well as corresponding actions. This emphasizes the significance of comprehending people's attitudes toward these matters in promoting a balanced understanding of sects and various religious interpretations within society.

The High Board of Religious Affairs has a longstanding responsibility, which it has upheld since its inception, to respond to inquiries regarding religious matters utilizing all available means of communication of its time. Questions about various aspects of religious life are posed to the Board through diverse channels, ranging from face-to-face interactions to letters, emails, and phone calls. This qualitative research project, situated within the realm of Islamic sect history, aims to analyze the queries directed to the Board concerning sects, differing religious interpretations, and ideological formations.

This research is based on questions asked by 620 (six hundred and twenty) individuals on the Presidency's "Ask a Question" platform "kurul.diyagnet.gov.tr, fetva.diyagnet.gov.tr" between January 2012 and May 2018. It focuses on sects, various religious understandings, and formations. The study's main hypothesis suggests that questions to be asked about on the topic will be influenced by religious formations in this region and developments in religious socio-cultural life, particularly migration and urbanization.

The study's findings validate the research hypothesis, indicating that the inquiries of the public are shaped by developments in the religious socio-cultural landscape of the country and by the sectarian attitudes and religious affiliations prevalent in the region. Out of the 620 questions posed to the Board during the specified time, 304 (49%) pertained to Alevism, 124 (20%) to Ja'ferism/Shi'ism, 75 (12%) to Hanafism, 40 (6.4%) to Salafism, 28 (4.5%) to Maturidism, 22 (3.5%) to Ash'arism, 16 (2.5%) to Shafi'ism, and 11 (1.7%) addressed the concept of Truth and Falsehood.

It is noted that 439 (71%) of the questions are asked by men and 181 (29%) by women. A total of 469 (approximately 75%) questions are asked from metropolitan

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı

cities, 73 (approximately 12%) from provinces, and 60 (approximately 10%) from districts (totaling 602, or 97%), while 18 (approximately 3%) questions are posed from abroad.

The Board was asked about the nature and quality of the sect phenomenon, its place in religion, whether it has an aspect related to faith, how and when it emerged, whether religion can be practiced without a sect; whether all sects are true or how many true sects there are; what does it mean four true accepted sects, who is the authority that distinguishes sects as true sects and false sects; whether a person can follow all sects, whether other sects can be followed when a difficult situation occurred, what will be the judicial order (hukm) on acting sometimes following the views of one of the sects and sometimes the other; whether or not the sect will be changed, in what situations or how many times a person can change sect, and if so, how these transitions will occur; whether Ja'farism, is a true sect or not, when it became a true sect, what the Presidency Of Religious's views are on this issue, whether Ja'farism should be acted upon or not; what are the views of the Presidency Of Religious regarding Alevism, Alevis, and Jemevi (places of worship); whether it is possible to pray behind an imam (One who is followed in prayers) who belongs to different sects; what kind of attitude should be adopted towards someone from another sect and disposition. These issues were among those brought to the Board's attention for clarification.

12

The framework drawn from the questions posed to the board highlights society's need for accurate information about the phenomenon of sects, as well as different religious understandings and formations. Therefore, it would be beneficial for institutions such as the Ministry of National Education and the Presidency of Religious Affairs, which are responsible for providing reliable information on religious matters, to always keep this need in mind when delivering their services. Furthermore, it is recommended that institutions offering higher religious education, especially in the History of Islamic Sects, Kalam (Islamic theology), and Fiqh, focus on addressing this need.

Giriş

Bu çalışma Din İşleri Yüksek Kuruluna (Kurul, DİYK) sorulan sorular üzerinden toplumun mezhep ve dinî farklı anlayışlar olgusuna yaklaşımını ele almaktadır. Kurulun değişmeyen görevlerinden başlıcası, dinî konular hakkında gelen sorulara cevap vermektir. Kurula dinî hayatın her yönüyle ilgili yüz yüze görüşmeden mektuba, fakstan telefona, elektronik postadan cep telefonu (mobil) uygulamasına, Kurul internet sayfası "kurul.diyamet.gov.tr, fetva.diyamet.gov.tr" adreslerinden e-Devlet platformuna farklı kanallarla pek çok soru yöneltilmektedir.¹

¹ Şamil Dağcı, "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarına Fetva Konseptinde Bir Yaklaşım," *Diyanet İlmî Dergi* 38, no.4 (2002): 7-10; Mustafa Bülent Dadaş, "Kuruluşundan Günümüze Din İşleri Yüksek Kurulunun Fetva Siyaseti," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13, no.25-26 (2015): 42-44; Halil Altuntaş, *Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu (Tarihçe, Oluşum, İşleyiş ve*

Üçer, Çinicı, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

Bilindiği üzere toplumda yer alan dinî düşünce ve hayatla ilgili kabul ve pratikler, mezhebî ve meşrebî telakkî ve uygulamalar üzerinden şekillenmektedir. Zira mezhep, ekol, anlayış ve gelenekler dinin anlaşılma ve hayata uygulanma biçimleri oldukları için gerek tarihte gerek günümüzde dinî hayatın önemli birer unsuru olmuştur. Dinin insanın en temel ihtiyacı, hayatın ayrılmaz bir parçası olması; dinî düşünce ve hayatın mezhebi ve meşrebî telakkîlerle anlamlandırılması ve yaşanması; mezheplerin de zamanda ve mekânda ortaya çıkan gerek itikadî gerek fikhî farklı dinî problemlere mezhep alimleri ya da müçtehidlerin görüşleri veya oluşturdukları sistemleriyle çözüm üretme gayretinde olmaları, bahse konu olgunun mezheplerin teşekkül ettikleri dönemlerden bugüne Müslümanlar için her zaman esaslı bir unsur olması neticesini vermiştir.²

Toplumda sağlıklı bir mezhep ve dinî farklı anlayışlar olgusunun yerleşmesi hususunda başta toplumu bilgilendirme görevini yerine getiren kurum ve kuruluşlar açısından toplumun bu konulardaki yaklaşımlarının bilinmesi son derece önemlidir. Dolayısıyla İslâm Mezhepleri Tarihi alanında araştırma ve yayın etiği kuralları çerçevesinde planlan bu nitel çalışmada, mezhep, ekol, anlayış ve gelenekler ile dinî farklı anlayışlar hakkında Kurula sorulan sorular doğrultusunda toplumun mezhep olgusuna yaklaşımını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Kurulun dinî soruları cevaplandırma görevinin çerçevesinin ortaya konulması, Kurula yöneltilen soruların genel olarak ele alınması, mezhep ve farklı dinî anlayışlarla ilgili olanların toplumun mezhep olgusuna yaklaşımı açısından incelenip değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Araştırmanın temel hipotezi konu hakkında gelecek soruların, bu topraklardaki mezhep, ekol, anlayış ve gelenekler merkezinde ve modernite, şehirleşme, göç vb. olgular doğrultusunda dinî sosyokültürel hayat bağlamında yaşanan gelişmeler çerçevesinde şekilleneceğidir. Araştırma 2012

Faaliyetler (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 154-156; Ülfet Görgülü, "Din İşleri Yüksek Kurulunun Tıbbi Konulardaki Fetvalarına İlişkin Metodolojik Bir Değerlendirme", *Fıkıh ve Biyoetik İslam Hukuku Bakımından Tıbbi Konularda Karar Verme Süreci-2*, ed. İhsan Karaman vd. (İstanbul: İsar Yayınları, 2021), 181-188.

² Ahmet Yaman, "Fetvâ ve Mezhep Fetvâ Usûlü ve Tarihinin Tartışmalı Bir Konusu Olarak Fetvâ-Mezhep İlişkisi," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2015): 6-8; Mehmet Ali Büyükkara, "Mezhep ve Mezhepçilik," *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 5 (2017): 1-3; Cenksu Üçer, "Din İşleri Yüksek Kurulu ve Mezhep Olgusuna Yaklaşımı", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 14, no.2 (2021): 692-696.

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı

Ocak ayından 2018 Mayıs ayına kadar Din İşleri Yüksek Kurulu'na internet sayfası ya da elektronik posta yoluyla gelen sorularla sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda Kuruldan iki kategoride amaçlı örneklem ile belirlenen konular hakkındaki sorular talep edilmiştir. Bunlardan ilki mezhep üst başlığında özellikle mezhep, taklid, telfik, mezhep değiştirme, farklı mezheplere uyma vb. hususlardır. İkincisi ise Hanefilik, Şâfilik ve Ca'ferilik gibi fikhî/amelî mezhepler; Eş'arîlik, Mâtürîdîlik, İmâmiyye/Şiîlik gibi itikadî mezhepler; Selefilik (Daha çok bu isim şöhret bulduğu için ve sorular bu isim altında yöneltildiği için Selefilik tercih edilmiştir. Bununla Ehl-i hadîs'in kastedildiği açıktır.) gibi ekol/anlayışlar ve Alevîlik gibi gelenekler çerçevesinde bu coğrafyada varlığını sürdüren ya da tezahürleri görülen mezhep, ekol, anlayış ve geleneklerdir.³ Çalışma Kurul tarafından ilgili örneklem konularıyla ilgili olarak paylaşılan veriler üzerinden yürütülmüştür.⁴

Araştırmanın amaç ve hedefleri ile örnekleme çerçevesinde makale deseni kapsamında Kurulun dinî soruları cevaplandırma görevi genel hatlarıyla ele alınmış, Kurula sorulan sorular hakkında bir çerçeve çizilmiş, Kurulun bu sorulara verdiği cevaplara dair kısa bir inceleme yapılmıştır. Kurula mezhep ve farklı dinî anlayışlarla ilgili gelen sorular; mezhep olgusuyla ilgili olarak gelenler ve ülkedeki farklı mezhep, ekol, anlayış ve geleneklerle ilgili olanlar şeklinde iki başlıkta tasnif edilerek incelenmiş, daha sonra bunlar kendi içlerinde soruların yoğunluklarına göre başlıklandırarak çalışılmış ve bir değerlendirme ile çalışma tamamlanmıştır.

1. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun Dinî Soruları Cevaplandırma Görevi

Kurulun tevarüs ettiği değişmeyen görevlerinden başlıcası gerek vatandaşlardan gerek resmî kurumlardan dinî konular hakkında gelen sorulara her dönemin kendi şartlarındaki bütün iletişim imkânlarını kullanarak cevap vermektir. Sorulan sorulara cevap verme görevi, Kurulun kendilerinin bir nevi devamı mahiyetinde olduğu Osmanlı döneminde Şeyhülislâmlık bünyesinde yer alan Fetva Emaneti ya da Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye ile Millet Meclisi Hükümeti döneminde Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti bünyesinde bulunan Heyet-i İftâiyye ve Tedkikat ve Te'lifât-ı İslâmiyye Heyeti

³ Mehmet Ali Büyükkara, "İslâm Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 6, no. 2 (2013): 321-350; *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, haz. Diyanet İşleri Başkanlığı (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 7; Adem Arıkan, "İslâm Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı", *İslâmî Araştırmalar* 29, no. 2 (2018): 352-376.

⁴ *Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığına ilgili verileri paylaşmak suretiyle sağlanmış olduğu katkı dolayısıyla müteşekkirimiz.*

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

için de söz konusudur.⁵ Nitekim “fetva vermek” görevi Şeyhülislâmlık tarafından başlangıçtan kaldırıldığı tarihe kadar yürütülmüş olan ana görevlerden biridir.⁶ “Toplumdan, mahkemelerden, resmî dairelerle özel kuruluşlardan gelecek dinî soruları cevaplandırmak.” ifadeleriyle yer verilen husus, Şer’iyye ve Evkâf Vekâleti bünyesinde yer alan Heyet-i İftâiyye ve Tedkikat ve Te’lifât-ı İslâmiyye Heyetinin ilk görevi olarak sıralanmıştır.⁷ Diyanet İşleri Başkanlığının birimleri ile görev ve yetkilerinin büyük oranda şekillendirildiği 1965 yılında çıkarılan 633 sayılı Kanun’un Kurulun görevlerini belirleyen ilgili maddesinin 3. bendinde “Din ile ilgili soruların cevaplarını hazırlamak.”⁸ 2010 yılında çıkarılan 6002 sayılı Kanun ve 2018 yılında çıkarılan 703 sayılı KHK’nın 141. maddesiyle yapılan son değişikliklere göre 633 sayılı Kanun’un Kurulun görevlerini belirleyen 5. maddesinin a) bendinde “İslâm dininin temel bilgi kaynaklarını ve metodolojisini, tarihî tecrübesini ve güncel talep ve ihtiyaçları dikkate alarak dinî konularda karar vermek, görüş bildirmek ve dinî soruları cevaplandırmak.”⁹ görevlerine yer verilmesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Kurulduğu yıllardan itibaren çalışmalarını komisyonlar marifetiyle yürüten Kurul,¹⁰ komisyonların teşekkülünde soruları cevaplandırma görevini daima ön planda tutmuş ve bu kapsamda düzenlemeler yapmıştır. Meselâ 1966 ve 1978 yıllarındaki 1. ve 2. Kurul dönemlerinde Dinî Sorular Komisyonu, 1992 yılında oluşan 3. Kurul döneminde Fetva Komisyonu; 2008 yılında teşkil edilen 5. Dönem Kurulda Dinî Konuları İnceleme ve Soruları

⁵ Talip Ayar, *Osmanlı Devletinde Fetvâ Eminliği 1826-1922* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 105-190; Altuntaş, *Din İşleri Yüksek Kurulu*, 69; Üçer, “Din İşleri Yüksek Kurulu ve Mezhep Olgusuna Yaklaşımı”, 666-668.

⁶ Ferhat Koca, “Fetvahane,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 496-500; Mehmet İpşirli, “Şeyhülislâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 95; Altuntaş, *Din İşleri Yüksek Kurulu*, 18-20; Ayar, *Osmanlı Devletinde Fetvâ Eminliği*, 136-162.

⁷ Altuntaş, *Din İşleri Yüksek Kurulu*, 24-25. Fetva Eminliğinin fetva verme şekli, görevlileri ve usulleri hakkında bkz. Ayar, *Osmanlı Devletinde Fetvâ Eminliği*, 71-104; Kaşif Hamdi Okur, *Fetvada Dil ve Üslup* (Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2018), 45-55.

⁸ Altuntaş, *Din İşleri Yüksek Kurulu*, 140-141.

⁹ Kanun No: 633, md. 5. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>.

¹⁰ Komisyonlar marifetiyle çalışma şeklinin de yine tevarüs edilen bir özellik olduğu görülmektedir. Nitekim Şeyhülislâmlık bünyesinde 1918 yılında oluşturulan Dâru’l-Hikmeti’l-İslâmiyye de hizmetlerini üç komisyon aracılığıyla yürütmüştür. Altuntaş, *Din İşleri Yüksek Kurulu*, 20-21.

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı Cevaplandırma Komisyonu adlarıyla sırf bu göreve tahsis edilmiş komisyonlar kurulması,¹¹ Kurulun bu görevinin fiilî durumunu açıkça ortaya koymaktadır. 2015 yılında göreve başlayan 6. dönem Kurulda başlangıçta 5. dönemdeki komisyonlar¹² marifetiyle çalışmalar yürütülmüşken; 2016 yılından itibaren yeniden bir yapılanmaya gidildiği,¹³ buna göre büyük oranda her komisyonun kendi alanıyla ilgili gelen soruları cevaplandırmasının genel ilke olarak benimsendiği anlaşılmaktadır.

16 Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan Faaliyet Raporlarına bakıldığında Kurulun gerek resmi kurum ve kuruluşlar gerek vatandaşlar tarafından yöneltilen sorulara cevap vermesinin, hizmetlerinin önemli bir kısmını teşkil ettiği; ayrıca Kurulun internet ortamlarında paylaştığı verilerin yoğun bir şekilde takip edildiği görülmektedir. Yıllar arasında verilerin farklılığı bahsi diğer bir konu olmakla birlikte burada 2020, 2021 ve 2022 yıllarına ait verilerin paylaşılmasında fayda mülahaza edilmektedir.

2020 yılında e-Devlet ve “kurul.diyamet.gov.tr”, “fetva.diyamet.gov.tr” adresleri üzerinden 64.225, resmi başvuru ile 357, telefon ile 27.800 soru cevaplandırılmış; Kurulun veri tabanında yayımladığı fetvalar e-Devlet

¹¹ Dağcı, “Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarına Fetva Konseptinde Bir Yaklaşım”, 11; Hüseyin Kayapınar, “Din İşleri Yüksek Kurulu’nun İmkânları ve Dini Soruları Cevaplandırma Usulü”, *Dini Danışmanlık Hizmetleri ve Fetva Konsepti İstisare Toplantısı, 11-13 Aralık 2009* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 39-40; Dadaş, “Kuruluşundan Günümüze Din İşleri Yüksek Kurulunun Fetva Siyaseti”, 42; Altuntaş, *Din İşleri Yüksek Kurulu*, 96-97, 106-107, 113, 120-121.

¹² 5. Dönem Kurulda Dinî Konuları İnceleme ve Soruları Cevaplandırma Komisyonu, Din Hizmetleri Komisyonu, Dinî Yayınlar Komisyonu, Din Eğitimi Komisyonu, Dinî-Sosyo Kültürel Oluşumlar Komisyonu, Ar-Ged şeklinde bir yapı söz konusudur. Dadaş, “Kuruluşundan Günümüze Din İşleri Yüksek Kurulunun Fetva Siyaseti”, 42; Altuntaş, *Din İşleri Yüksek Kurulu*, 96-97, 106-107, 113, 120-121; Üçer, “Din İşleri Yüksek Kurulu”, 680.

¹³ Bu değişiklikte 2010 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’la Başkanlığın hizmet birimlerine uzmanlık kadrolarının tahsis edilmesinin ana etken olduğu anlaşılmaktadır. O zamana kadar daha çok Başkanlık merkez birimlerindeki yapılanmayı esas alarak komisyonları oluşturduğu anlaşılan Kurul, gerek görev ve yetkileriyle alakalı olarak getirilen “dinî konularda” belirlemesi gerek hizmet birimlerine uzmanlık kadrolarının tahsis edilmesi vb. gelişmelerden sonra mevcut komisyonlarda bir değişikliğe gitmiştir. Bu değişiklikte “ihtiyaca göre yeni komisyon kurulması” esası benimsenmekle birlikte Kurulun İslâm ilim geleneğinde iman, ibadet ve ahlak şeklinde en geniş anlamıyla yapılan taksimatı esas alarak komisyonları belirlediği anlaşılmaktadır. Söz konusu düzenleme ile komisyonlar İnançlar ve Dinî Oluşumlar Komisyonu, İbadetler Komisyonu, İktisadi Hayat ve Sağlık Komisyonu, Sosyal Hayat Komisyonu, Kur’an-ı Kerim Meâlleri İnceleme Komisyonu olarak oluşturulmuştur.” Üçer, “Din İşleri Yüksek Kurulu”, 680. Bugün de Kurulun aynı komisyonlar ile hizmetlerini yürüttüğü görülmektedir. Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı (DİYK), “İhtisas Komisyonları” (Erişim 17 Ağustos 2024).

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

üzerinden 30.049, internet sitesi üzerinden ise 17.045.223 kez görüntülenmiştir.¹⁴

2021 yılında 373 adet başvuru ile “fetva.diyaret.gov.tr” üzerinden 56.189; e-Devlet üzerinden 29.140 soru talebi alınıp cevaplandırılmış, 190 Dini Soruları Cevaplandırma Hattı marifetiyle 770.003 adet dinî bilgi talebi karşılanmış, Mobil Fetva üzerinden 38.250 indirme işlemi gerçekleştirilmiş, Kurulun yayımladığı fetvalar, e-Devlet, “fetva.diyaret.gov.tr”, “https://goruntulufetva.diyaret.gov.tr.” internet adresleri üzerinden 5.531.929 kez ziyaret edilmiştir.¹⁵

2022 yılında ise 518 adet resmî başvuru ile internet sitesi “fetva.diyaret.gov.tr” ve e-Devlet üzerinden yöneltilen 51.828 soru cevaplandırılmıştır. Alo 190 Dinî Soruları Cevaplandırma Hattı marifetiyle vatandaşlar tarafından sorulan 1.806.830 adet dinî soruya da cevap verilmiştir. Kurulun yayımladığı fetvalar “fetva.diyaret.gov.tr”, “goruntulufetva.diyaret.gov.tr” ve Mobil Fetva uygulaması üzerinden de 3.521.545 kez görüntüleme sağlanmıştır.¹⁶

2. Kurula Sorulan Dinî Sorular

Kurula her dönemin kendi şartlarının vasıtalarıyla soru sorulduğu aşikârdır. Günümüzde Kurula yöneltilen sorular yüz yüze şifahi olarak, mektup, telefon, elektronik posta, Kurul internet sayfası “kurul.diyaret.gov.tr, fetva.diyaret.gov.tr” adresleri ve e-Devlet platformu ve mobil uygulamalar üzerinden sorulmaktadır.¹⁷ Yöneltilen bu sorulara geliş şekline göre cevap verildiği anlaşılmaktadır.¹⁸ Ayrıca Kurul internet sayfasında ve veri tabanında, vatandaşlar tarafından sıkça sorulan sorulara

¹⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020 Faaliyet Raporu, 60.

¹⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021 Faaliyet Raporu, 60.

¹⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022 Faaliyet Raporu, 66.

¹⁷ Dadaş, “Kuruluşundan Günümüze Din İşleri Yüksek Kurulu’nun Fetva Siyaseti”, 42-44; Altuntaş, *Din İşleri Yüksek Kurulu*, 154-156; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022 Faaliyet Raporu, 66.

¹⁸ Sorulan sorulara verilen cevapların şekli ve cevap vermek konusunda göz önünde bulunduru-
lan temel ilkeler bağlamında bkz. Dağcı, “Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarına Fetva Konsepte-
tinde Bir Yaklaşım”, 10-15; Dadaş, “Kuruluşundan Günümüze Din İşleri Yüksek Kurulu’nun
Fetva Siyaseti”, 42-68. Bu noktada ayrıca bkz. Ahmet Yaman, “T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Din
İşleri Yüksek Kurulunun Fetva Yöntemi”, *Din Hizmetleri ve Din Eğitiminde Türkiye Tecrübesi* (An-
kara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 47-70. İlgili yazının Arapça metni için bkz. Ahmet
Yaman, “Riâsetü’ş-Şuûni’-d-Dîniyye fî Türkiyâ Turuku ve Esâlîbu Isdâri’l-Fetâvâ min Kibeli’l-
Meclisi’l-E’lâ li’ş-Şuûni’-d-Dîniyye”, *Mecelletü’-d-Diyâneti’l-İlmîyye bi’l-Lüğati’l-‘Arabîyye*/Diyanet
Arapça İlmî Dergi 1 (2019): 61-95.

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı

yönelik standart metinler oluşturup erişime sunmaktadır.¹⁹ Farklı yıllardaki çalışmalar dikkate alındığında sayfanın güncellendiği dikkat çekmektedir. Günümüz itibariyle Kurulun ilgili sayfasında Soru Sor sekmesindeki sırasıyla adak ve yemin, aile hayatı, hac ve umre, haklar ve sorumluluklar,²⁰ helal ürün ve hizmet,²¹ helaller ve haramlar, ibadet, dua ve tövbe, inançla ilgili diğer meseleler,²² İslâm inancı,²³ kadınlara özgü haller, Kur’ân-ı Kerim’in muhtevası, icazı ve tarihi, Kur’an’ın kıraatı, kurban, mezhepler ve dinî oluşumlar,²⁴ miras ve vasiyet, namaz, oruç, tasavvuf,²⁵ temizlik (taharet), tıp ve sağlık, ticari hayat, vakıf, zekât ve sadaka ana konularına yer verilmiştir.²⁶

2021 yılındaki çalışma verilerine göre ise ilgili sayfada şu ana konular yer almaktadır: “Adak ve yemin, ahlak/helaller ve haramlar, aile hayatı, akaid/inanç, bidat ve hurafeler, dua ve zikir, hac ve umre, kadınlara özel haller, Kur’ân-ı Kerim, kurban, miras ve vasiyet, namaz, oruç, sosyal hayat, taharet, ticari hayat, tıp ve sağlık, vakıf, yiyecekler ve içecekler, zekât ve sadaka.”²⁷ Daha önce aynı platformda “dinler, Hz. Peygamber, mezhepler ve tasavvuf” ana başlıklarına da yer verildiği görülmektedir.²⁸ Söz konusu bu

¹⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK), *İnternet Sayfası*, <https://fetva.diyanet.gov.tr/>; Diyanet İşleri Başkanlığı, *2020 Faaliyet Raporu*, 60. Daha önce aynı platformda “dinler, Hz. Peygamber, mezhepler ve tasavvuf” ana başlıklarının da yer aldığı bilinmektedir. Kamil Coştu, “2012-2015 Yılları Arasında Din İşleri Yüksek Kurulu’na İntikal Eden Soruların Yaygın Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10, no.2 (2017): 1065-1077.

²⁰ Daha önceki dönemlerde ve çalışmalarda yer almayan söz konusu ana konu altında insan hakları ve kul hakkı, aile içi haklar ve sorumluluklar, toplumsal görevler ve kamu hakkı, hayvan hakları, ahlaki erdemler ve âdâb-ı muaşeret alt başlıklarında hazırlanan standart metinlere yer verildiği dikkat çekicidir. Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK), *İnternet Sayfası*, <https://fetva.diyanet.gov.tr/Konu-Cevap-Ara/23/haklar-ve-sorumluluklar>.

²¹ Yeni oluşturulduğu anlaşılan bu ana başlık altında yiyecekler alt konusuna yer verilmektedir. Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK), *İnternet Sayfası*, <https://fetva.diyanet.gov.tr/Konu-Cevap-Ara/276/helal-urun-ve-hizmet-yiyecekler>

²² Yeni oluşturulduğu anlaşılan bu ana başlık altına da bidat ve hurafeler; büyü, sihir ve nazar alt başlıkları bulunmaktadır. Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK), *İnternet Sayfası*, <https://kurul.diyanet.gov.tr/Konu-Cevap-Ara/163/inancla-ilgili-diger-meseleler>.

²³ Bu ana başlık altında Allah’a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahirete ve kadere iman alt başlıklarına yer verilmiştir. Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK), *İnternet Sayfası*, <https://fetva.diyanet.gov.tr/Konu-Cevap-Ara/101/islam-inanci>.

²⁴ Bu başlığın da yakın zamanda oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

²⁵ Sayfada tasavvuf başlığına da yakın zamanda yer verildiği görülmektedir.

²⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK), *İnternet Sayfası*, <https://fetva.diyanet.gov.tr/Diyanet-Dini-Soru-Arama-Listesi>.

²⁷ Üçer, “Din İşleri Yüksek Kurulu”, 701.

²⁸ Coştu, “2012-2015 Yılları Arasında Din İşleri Yüksek Kurulu’na İntikal Eden Soruların Yaygın Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, 1065-1077. 2021 Faaliyet Raporu’nda “mezhepler”

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

veriler Kurulun gerek Kanun'da²⁹ gerek Çalışma ve Usul ve Esasları Hakkındaki Yönetmelik hükümlerinde açıkça ifade edilen "güncel talep ve ihtiyaçları dikkate alma" yükümlülüğü doğrultusunda dünyada ve ülkemizde dinî ve sosyokültürel hayatla ilgili yaşanan gelişmeleri yakından takip ederek çalışmalarını yürüttüğünü ve hizmetleri bağlamında gerekli güncellemeleri yapma gayretini ortaya koymaktadır.³⁰

Gerek Kurula sorulan soruların mahiyeti gerek Kurulun dinî ve sosyokültürel hayatla ilgili yaşanan gelişmeleri yakından takip ederek hizmetlerini yürüttüğü hususunda Kurula yöneltilen sorular ve Kurulun aldığı Kararlarla ilgili bazı verilere göz atmakta fayda vardır. Kurulun bir dönem Başkanlığını yürüten Dağcı dilekçe ile Kurula sorulan sorular hakkında "Sistematik olarak bunların önemli başlıklarını, ibadetler (namaz, oruç, zekât, hac, kurban); Kur'ân tercümelere (mealler), dualar; malî-iktisadî konular (alım-satım, faiz, borsa, kredili satışlar, hisse senetleri, kar oranları, ...); aile hukukuna dair konular (evlenme, boşanma, aile içi geçimsizlikler ve çözüm yolları); tıbbî yönü ağırlıklı olan dinî konular (kürtaj, gebeliğin önlenmesi), organ nakli (transplantasyon), tüp bebek, sun'î döllenme, genetik kopyalama (klonlama) ve millî-dinî bütünlüğü bozucu zararlı akımlar (Satanizm, Moonculuk, Yahova Şahitleri vs.), misyonerlik faaliyetleri ve bid'at ve hurafelere... ilişkin konular oluşturduğunu"³¹ dile getirmektedir.

Kurulun geçmişten günümüze aldığı Kararlar da bu durumu teyit etmektedir. Nitekim Kurulun internet sayfasında da yer verdiği "1979 tarihli hacca bedel gönderilecek kimseler, 1980 tarihli organ naklinin dinî hükmü, 1993 tarihli tesettür, 1994 tarihli öşür ve göz damlasının orucu bozup bozmayacağı, 1997 tarihli Türkçe ibadet meselesi, 2002 tarihli Cuma namazı ve zuhr-i ahir ile estetik ameliyatının dinî hükmü, 2005 tarihli sigortanın dinî

başlığının söz konusu ana konular arasında zikredildiği dikkat çekmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021 Faaliyet Raporu, 60.

²⁹ Kanun No: 633, md. 5. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>; Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (DİB-DİYKÇUEHY), *Resmî Gazete* 32043 (14 Aralık 2022).

³⁰ Yaman, "Din İşleri Yüksek Kurulu'nun Fetva Yöntemi", 61-67; Görgülü, "Din İşleri Yüksek Kurulunun Tıbbi Konulardaki Fetvalarına İlişkin Metodolojik Bir Değerlendirme", 195; Fatih Yücel, "Türkiye'de Aile Hayatına Dair Güncel Fikhî Meseleler -Din İşleri Yüksek Kurulu Karar ve Fetvaları Örneği-", *İslam ve Yorum VII*, ed. Mehmet Kubat vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), II:189-210.

³¹ Dağcı, "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarına Fetva Konseptinde Bir Yaklaşım", 10.

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı hükmü ve orucu bozan ve bozmayan tedavi ve muayene yöntemleri, 2007 tarihli namaz vaktinin oluşmadığı bölgeler ile yatsı namazı vaktinin geç oluştuğu bölgelerde namaz vakitlerinin tespiti, 2009 tarihli 45. enlemin ötesinde namaz vakitleri ve vekâlet yoluyla kurban kesimi, 2010 tarihli sandalyede namaz, 2012 tarihli küçüklerin evlendirilmesi, 2014 tarihli taşıyıcı annelik uygulaması ve böyle bir yolla doğan çocuğun annesi, nesebi, mirası, mahremiyeti ve velayetinin dinî hükmü, 2015 tarihli gayb bilgisi ve cefr, 2016 tarihli ağ pazarlama ya da çok katlı pazarlama uygulamaları, 2018 tarihli dışı hayvanların kurban olarak kesilmesi, 2019 tarihli sağlık sorunu olanların hac yükümlülüğü ve dondurulmuş sperm ve embriyonun kocanın ölümünden sonra kullanılması, 2020 tarihli koronavirüs salgını sebebiyle Cuma namazı ile vakit namazlarının cemaatle kılınmasına ara verilmesi, 2021 tarihli toplum sağlığını tehdit eden salgın hastalıklara karşı aşı yaptırmamanın dinî hükmü ve reenkarnasyon inancının dinî hükmü” gibi Kararlar³² bir taraftan Kurula sorulan soruların mahiyetini diğer taraftan Kurulun gündemi ve sıcak gelişmeleri dikkate alan bir hizmet yürüttüğünü ortaya koymaktadır.

2021 sonrasında aldığı Kararlar da Kurulun hizmetlerini gündemden kopmadan yürüttüğünü görmek açısından dikkate değerdir. Nitekim Kurul 2021 ve sonrasında kurbanlık hayvanın satış usûlleri ve kilogram birim fiyatı üzerinden kurban alım-satımı (2021), satır arası/satır altı yöntemle Kur’ân-ı Kerîm meâlî yazımı ve basımının hükmü (2021), fitre, yemin kefareti ve oruç fidyesinin askıda ekmek uygulaması yoluyla verilmesinin caiz olup olmadığı (2021), sosyal medya platformlarından kazanç elde etmenin dinî hükmü (2022), zekât malının hayır kuruluşlarınca nemalandırılmasına dair hüküm (2022), gümüşün nisap miktarı (2022), ticarete kâr haddinin durumu (2022), Gazze’de yaşanan zulüm ve katliam hakkında insanî ve İslâmî sorumluluk (2023)³³ gibi hem güncel hem güncellenen kararlar almıştır.³⁴ Bu durumda

³² Din İşleri Yüksek Kurulu, *Kararlar ve Mütalaalar*, <https://kurul.diyaret.gov.tr/KurulKarar/>.

³³ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Kararlar ve Mütalaalar*, <https://kurul.diyaret.gov.tr/KurulKarar/>.

³⁴ Kurulun “fetvanın değişim gerekçeleri olarak klasik eserlerde yer verilen fesadü’z-zaman, mekân, durum (zarûret, hâcet, umûmu’l-belvâ), bilgi, örf ve niyetlerin değişmesiyle fetvalarını güncellediği, onları vakıya uyumlu hale getirdiği; özellikle tıp ve sağlık, güncel gıda sorunları, aile hayatı, ticarî ve sosyal hayat gibi konularda modern gelişmeleri yakından takip ettiği, konunun uzmanları ile sürekli temasta olduğu, bu yönüyle de toplumumuzun sorunlarını en sağlıklı biçimde çözme gayretinde olduğu” hakkında bkz. Fatih Yücel, “Fetvanın Değişim Gerçeklerine Güncel Bir Bakış -Din İşleri Yüksek Kurulu Karar ve Fetvaları Örnekliği-”, *Diyanet İlmî Dergi* 58, no.3 (2022): 1134-1152. Kurulun güncel konulardaki bazı tercihleri ve bunlar hakkındaki bazı değerlendirmeler hakkında bkz. Kaşif Hamdi Okur, *Güncel Konularla İlm-i Hâl* (Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2019), 42, 43, 52, 63, 112, 134, 174-177, 194, 198-199 vb.

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

farklı yaş, cinsiyet ve eğitim durumuna sahip pek çok kişi gerek yurt içindeki hemen hemen her şehirden gerek yurt dışından³⁵ dinî ve sosyokültürel hayata dair değişik konuların dinî yönü hakkında³⁶ Kurula sorular yöneltilmiştir.

3. Din İşleri Yüksek Kurulu'na Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Gelen Sorular

Çalışma, araştırmanın; “konu hakkında yöneltilen soruların bu coğrafyadaki gruplar ve dinî sosyokültürel hayat kapsamında göç, şehirleşme vb. olgular doğrultusunda yaşanan gelişmelere göre şekilleneceği” hipotezi bağlamında “mezhep, hak mezhep, mezhebe uyma, kişinin farklı mezheplerin görüşlerine göre amel edip edemeyeceği, başka bir mezhebe geçme, farklı mezhep mensupları arasındaki evlilik vb. sosyal ilişkiler” gibi olgular ile ülkemizde mensupları/müntesipleri bulunduğu bilinen (harf sırası esasıyla) Alevilik, Ca'ferilik/Şiilik, Eş'arilik, Hanefilik, Mâtürîdîlik, Şâfîilik ve Selefilik gibi mezhep, ekol/anlayış ve gelenekler kapsamındaki amaçlı örneklem üzerinden yürütülmüştür. Araştırmada Kurul Başkanlığının paylaştığı ve Ocak 2012 Mayıs 2018 tarihlerinde örneklem konuları ile ilgili olarak sorulan ve tekrarlarıyla birlikte toplam 620 (altı yüz yirmi) kişi tarafından yöneltilen ve içinde alt soruları da barındıran sorular esas alınmıştır.

Kurula yöneltilen soruların, “Soru Sor” platformunda yer verilen ana ve alt konuların soru soranlar tarafından seçilmesi suretiyle iletildiği görülmektedir. Bu durumda Kurulun soru sorma sayfalarını vatandaşların işlerini kolaylaştırmak üzere ana konu ve alt konular taksimine göre düzenlediği anlaşılmaktadır.³⁷ Mezhepler ve bağlı konularda Kurula soru soran vatandaşların sorularını Kurulun ilgili sayfasında yer alan; başta Mezhepler (Genel, Mezhepler) olmak üzere -diğerleri harf sırası esas alınarak

³⁵ Coştu, “2012-2015 Yılları Arasında Din İşleri Yüksek Kurulu'na İntikal Eden Soruların Yaygın Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, 1065-1077.

³⁶ Söz gelimi Kurula mahremiyet ve mehdilik konularında yöneltilen sorular ve bunlara dair bazı değerlendirmeler için bkz. Ülfet Görgülü, “Din İşleri Yüksek Kuruluna Gelen Sorular Bağlamında Mahremiyet Algıları”, *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu (27-29 Mart 2015 Ordu)* (Samsun: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 2:113-127; Mahmut Çınar, “D.İ.B. Din İşleri Yüksek Kurulu'na Sorulan Sorular Bağlamında Mehdilik”. *Toplumun Soruları Bağlamında Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu: XVIII. Kelam Anabilim Dalları Koordinasyon Toplantısı (24-25 Mayıs 2013, İstanbul)* (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2016), 108-120.

³⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Soru Sor*, <https://kurul.diyenet.gov.tr/Diyenet-Dini-Soru-Arama-Listesi>.

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı sıralanacak olursa- Adak ve Yemin (Genel, Adak), Aile Hayatı (Evlilik-Nikah, Boşanma/Talak, Muhtelif Sorular), Akaid/İnanç (Genel, Allah'a İman, Peygamberlere İman, Ahiret, Kaza ve Kader, Melekler ve Cinler), Bidat ve Hurafeler (Genel), Dinler (Genel, Semavî Dinler, Diğer Dinler ve Yeni Dinî Akımlar), Hz. Peygamber ve Aile Hayatı (Genel, Hadisler), İbadet (Genel), Namaz (Genel, Namazın Vacipleri, Namaz Vakitleri, Namazların Kazası, Cenaze Namazı, Cuma ve Bayram Namazları, İmamet ve Cemaat, Seferilik), Nikah ve Talak (Genel, Evlilik Öncesi), Oruç (Genel, Orucun Mahiyeti ve Çeşitleri), Sosyal Hayat (Genel, Helaller ve Haramlar), Tasavvuf (Genel, Tasavvuf), Zekat ve Sadaka (Genel, Zekatın Mahiyeti), Ticari Hayat (Faiz ve Kredi) ana ve alt başlıkları altında sordukları görülmektedir.

Ana kurgusu nitel hüviyetli olan bu çalışmada örneklem konularının nicel yönüyle de ele alınması olgunun farklı boyutlarıyla da görülmesine vesile olacaktır. Kurulun paylaştığı soruların Alevîlik, Ca'ferîlik/Şîîlik, Eş'arîlik, Hanefîlik, Mâtürîdîlik, Selefilik, Şâfiîlik gibi farklı mezhep, ekol/anlayış ve geleneklerden müteşekkil örneklemi dikkate alınıp rakamsal dağılımına göz atıldığında şu şekilde bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo:1 Örneklem Konularının Rakamsal Soru Dağılımı (Ocak 2012-Mayıs 2018)

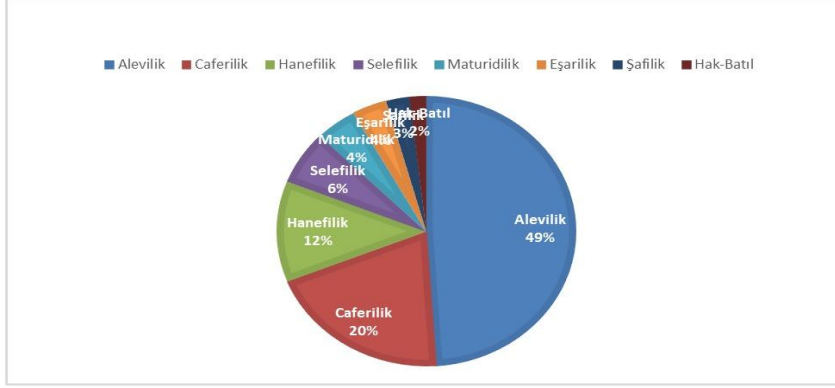
Alevîlik	Ca'ferîlik	Hanefîlik	Selefilik
304 Soru	124 Soru	75 Soru	40 Soru
Erkek: 197	Erkek: 90	Erkek: 55	Erkek: 33
Kadın: 107	Kadın: 34	Kadın: 20	Kadın: 7

Mâtürîdîlik	Eş'arîlik	Şâfiîlik
28 Soru	22 Soru	16 Soru
Erkek: 24	Erkek: 19	Erkek: 12
Kadın: 4	Kadın: 3	Kadın: 4

Araştırma örnekleme konusunda Kurula yöneltilen toplam 620 soru hakkında konularına göre taksim edilerek bir yüzdellik değerlendirmesi yapıldığında Alevîlik konusunda yöneltilen 304 adet sorunun toplam sorulara oranı %49, Ca'ferîlik'le ilgili 124 adet sorunun %20, Hanefîlik hakkındaki 75 adet sorunun %12, Selefilik bağlamındaki 40 adet sorunun %6,4, Mâtürîdîlik ile ilgili 28 adet sorunun %4,5, Eş'arîlik kapsamındaki 22 adet sorunun %3,5, Şâfiîlik ile ilgili 16 adet sorunun %2,5'tur. Toplam sorular içerisinde 11 adet soru hak-bâtlı kavramı hakkındadır ve bunun yüzdellik

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs oranı %1,7'te karşılık gelmektedir.

Şekil 1. Örneklem Konularındaki Soru Dağılımının Yüzelik Oranları



Kurula yöneltilen soruların 439'u (%71) erkekler, 181'i (%29) kadınlar tarafından sorulmuştur.

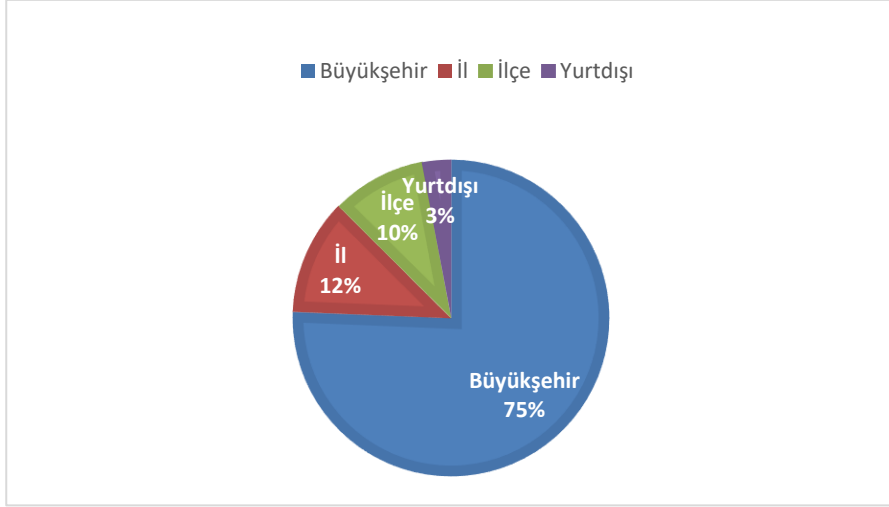
Şekil 2. Sorulan Soruların Erkek-Kadın Yüzelik Oranı



Kurula soru soranların yerleşim yerleri hakkındaki verileri de göz önünde bulundurmanın önemli olduğunda şüphe yoktur. Bu noktada soruların yurt içi (büyükşehir, şehir, ilçe olmak üzere) ve yurt dışı dağılımlarına bakıldığında şu verilerle karşılaşmaktadır. Yurt içinden Kurula sorulan soruların 469'u (yaklaşık %75) büyükşehirlerden, 73'ü (yaklaşık %12) illerden, 60'ı (yaklaşık %10'u) ilçelerden (toplam 602/%97) yöneltilmişken; yurt dışından 18 (yaklaşık %3) sorunun sorulduğu

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı görülmektedir.³⁸

Şekil 3. Sorulan Soruların Yurt İçi (Büyükşehir, İl, İlçe) ve Yurt Dışı Dağılımı Yüzdeliği



Bu tablo dünyada ve ülkemizde göç ve şehirleşme olguları bağlamında yaşanan sosyoekonomik ve kültürel gelişmeler ile kimlik politikalarının doğurduğu sonuçların vatandaşların sorularına da yansıdığını açıkça göstermektedir. Nitekim en çok sorunun Alevî nitelemeli gelenek ve mensupları hakkında olması, bunu Şîlik/Ca'ferîlik hakkında gelen soruların takip etmesi son derece dikkate değerdir. Araştırma süreçlerinde dünya ve ülkede yaşanan gelişmelere bağlı olarak Selefilik hakkında da yoğun bir soru sorulmuş olacağı yönündeki varsayım, rakamlar tarafından doğrulanmamış; Selefilik hakkında gelen sorular %2,8 ile sınırlı kalmıştır. Hanefîlik ve Şâfîlik ile Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik hakkında gelen soruların -aşağıda kendi başlıklarında detayları görüleceği üzere- bu mezheplere mensup olanların birbirleriyle etkileşimine bağlı olarak sorulduğu dikkat çekmektedir. Konunun daha detaylı görülmesi açısından çalışmanın mezhep olgusu ve ülkedeki farklı mezhep, anlayış ve geleneklerle ilgili soruların yine yoğunluklarını esas alarak sıralanması suretiyle incelenmesinde fayda görülmektedir.

3.1. Mezhep Olgusuyla İlgili Olarak Gelen Sorular

Kurula vatandaşlar tarafından Soru Sor platformundaki yukarıda işaret

³⁸ Araştırma konusu hakkında yurt dışından gelen sorular Almanya Azerbaycan, Finlandiya, Hollanda ve İran'dan yöneltilmiştir.

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

edilen muhtelif ana ve alt konu başlıklarında [Adak ve Yemin (Genel, Adak), Aile Hayatı (Evlilik-Nikah, Boşanma/Talak, Muhtelif Sorular), Akaid/İnanç (Genel...)], araştırmaya esas olarak tasnif edilen örneklem konuları (Alevilik, Ca'ferîlik/Şîîlik, Eş'arîlik, Hanefîlik,...) içerisinde dağılmış bir vaziyette mezhep olgusunun farklı yönleriyle ilgili olarak değişik sorular sorulduğu görülmektedir. Söz konusu sorulara göz atıldığında bunların "mezhep olgusu, hak mezhep anlayışı, mezhep değiştirme, diğer mezhepleri taklit etme, Diyanet İşleri Başkanlığının mezheplere bakışı, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersinde mezheplerin ele alınışı" gibi alt başlıklarda incelenmesinin uygun olacağı değerlendirilmiştir.

3.1.1. Mezhep olgusu

Mezhep kavramı "benimsenen görüş, takip edilen yol, farklı tutum ve davranış" anlamlarına gelmektedir.³⁹ Terim olarak ise "Müslümanların yaşadıkları sosyal, kültürel ve siyasi unsurların etkisiyle dinin ana kaynaklarını anlama ve yorumlamada ortaya çıkan farklı görüşler" şeklinde tanımlanabilir.⁴⁰ Mezhep olgusu ve irtibatlı görülen mahiyeti ve keyfiyetine dair sorular ilgili malzemede taranmıştır.

Kurula yöneltilen sorular arasında mezhep olgusuyla ilgili olanlar bir araya getirilip incelendiğinde toplumun mezhep olgusuna dair merak ettiği hususların farklı alanlarda kümelenildiği görülmektedir. Bu noktada öncelikle mezheplerin Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber ile irtibatı noktasında sorular dikkat çekmektedir: "Mezhepler Kur'ân-ı Kerim'de yazar mı?", "Mezhep Kur'ân-ı Kerim'de hangi ayetlerde geçiyor?", "Kur'ân-ı Kerim'de mezhep ayrımı var mıdır?". Yine Kur'ân-ı Kerim'den hareketle "Kur'ân'da pek çok ayette (Rûm, 30/32 vb.) "bölünmeyin, tefrikayal/fırkalara ayrılmayın!" buyrulmasına rağmen Müslümanların neden fırkalara ayrılmışlardır?" ifadeleri toplumun, mezhep olgusunu Müslümanların yaşadığı bir ayırım olarak algılayabildiklerini göstermektedir. Bu bağlamda bazı mezheplerin ayrılığa yol açtığı görüşü ve toplumun "sapkın!" olarak nitelendirdiği bazı hususlar

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Kahire: Dâru'l-Maârif), 2:1522.

⁴⁰ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 15. Burada mezhep konusunda bir başka ifadeye yer vermekte fayda vardır: "Mezhep/ler, dinin anlaşılma biçimleri ile ilgili bir takım farklılaşmaların kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan beşerî oluşumlardır." Hasan Onat ve Sönmez Kutlu, "İslâm Mezhepler Tarihi'ne Giriş", *İslâm Mezhepleri Tarihi* ed. Hasan Onat ve Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları), 42.

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı da sorularda yer almaktadır. “Mezhepler içerisinde sapkın olanlar var mı, bunlar dinimiz için bölücülük ve şer yapılanmaları mıdır, bunlara karşı tutumun nasıl olması gerekir?” Bir başka soru da bu bağlamda örnek olarak verilebilir. “Kur’ân-ı Kerîm tek olduğu halde neden bu kadar mezhebi ayırım bulunmaktadır?”. En çok sorulan bir diğer husus da Hz. Peygamber’in hayatta olduğu yıllarda mezheplerin ortaya çıkıp çıkmadığı ve ilk dönemlerde tercih edilen bir mezhep olup olmadığını anlamaya yöneliktir: “Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Halifeler (r.a.) döneminde mezhepler var mıydı?”; “Hz. Peygamber’in ve ilk dört halifenin bir mezhebi bulunuyor muydu?”. Ayrıca mezhep olgusuyla ilgili itikadî açıdan da sorgulamalar yaşanmıştır. “İtikatta ashâb-ı kirâmın yolundan gitmek varken neden mezhepler ortaya çıkmıştır?” ya da “İtikadî konularda mezhepler var mıdır?” şeklinde yöneltilen soruların yanı sıra “Herhangi bir mezhebe mensup olmadan Allah’ı, Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’i tanıyıp, öğrenerek takva sahibi bir kul olunabilir mi?” ifadeleri dikkat çekmektedir. Mezhep olgusunu dinin içerisinde oluşan doğal bir unsur olarak görememekten kaynaklı olarak “Mezhep olmadan Müslümanlık yaşanabilir mi?” ve “Mezheplere uymanın ya da inanmanın bir zorunluluğu var mıdır?”; “Hesap gününde hesap verirken Müslümanların mezhebine göre mi yoksa dinine göre mi muameleye tabi tutulacak?” şeklinde gönderilen sorular da toplumun mezhep konusunda yaşanan zihin karmaşasını ortaya koymaktadır.

Mezhep olgusunun İslâm’ın içinde olup olmadığına dair bir sorgulayamaya da gidildiği görülmektedir. “Mezhepler İslâm’ın içinde midir?” Ayrıca “73 Fırka hadisi nasıl anlaşılması gerekmektedir?”, “İslâm dünyasında ortaya çıkan mezheplerin her biri bu rivayetlerde geçen fırka statüsünde midir?”, “Her mezhebin kendisini doğru yol olarak kabul etmesinin değeri nedir?” soruları da mezhep olgusuyla irtibatlı olan unsurların toplum tarafından öğrenilmek istendiğinin göstergesidir. Mezheplerin ne olduğu, neyi ifade ettiği, kaç çeşit mezhep olduğu vb. sualler de Kurul’a mezhep olgusuyla irtibatlı ulaşanlar arasındadır. “(Gerek itikadî gerek fikhî) mezheplerin ilk olarak ne zaman ortaya çıkmışlardır?”, “Mezhepler neden ortaya çıktılar?”, “Mezhepler nasıl oluşmuşlardır?”, “Aynı konularda neden farklı görüşler beyan etmişlerdir?”, “Kaç çeşit mezhep bulunmaktadır?”, “Mezheplerin sayısı kaçtır?”, “İtikadî ve fikhî mezheplerden hangisi daha önce doğmuştur?”. Mezhep yapılanmasının yanı sıra “Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri dışında Mâtürîdî veya Eş’arî itikadî üzerine olan mezhep var mıdır?”, “Mezhep imamının itikattaki görüşlerini bilmemenin kişinin imanını etkiler mi?”, “Müslüman kimse tek bir mezhep imamına bağlı kalmak zorunda mıdır?” soruları da toplumun mezhep olgusunun değişik

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

veçhelerine dair sorduğu sorular bağlamında güzel örneklerdir.

Mezhep olgusuyla ilgili gönderilen söz konusu sorular göz önünde bulundurulduğunda toplumun mezhep olgusu hakkında Kur'an'ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatında/sünnetinde olup olmadığını sorgulayarak dini yönünü ve mezhep olmadan dinin yaşanıp yaşanmayacağı ya da mezhebe uyma zorunluluğu olup olmadığını merak ettikleri; ayrıca mezheplerin ne olduğu, neden ortaya çıktığı, kaç çeşit mezhep olduğu, itikadi alanda mezhep olup olmadığı, ne zaman ortaya çıktıkları Hz. Peygamber ve dört halife zamanında mevcut olup olmadığını, 73 fırka rivayetlerinin nasıl anlaşılması gerektiğini, mezhep olgusunu Müslümanların yaşadığı bir ayrım ve ayrılık olarak görülüp görülmeyeceği gibi hususları ön plana alarak bir bilgilenme talep ettikleri anlaşılmaktadır. Mezhebe bağlı olmanın İslâm'ın şartı olup olmadığı; hatta hesap gününde bunun sorulup sorulmayacağı bağlamında yöneltilen sorular toplumun bu konudaki algısını ortaya koymaktadır.

3.1.2. Hak Mezhep Anlayışı

Hak kavramı batılın zıttı olan gerçeğe uygun düşünce ve inanç anlamına gelmektedir. Mezhepler açısından birçoğu bu kavramı kendi düşüncelerinin doğruluğunu belirtmek amacıyla kullandığı görülmektedir.⁴¹ Ehl-i sünnet anlayışı içerisinde bugüne kadar varlığını devam ettiren fıkıh mezhepleri ile ilgili olarak şöhret bulan "dört hak mezhep söylemi"⁴² örneklem konusu olarak seçilmiş ve ilgili materyalde taranmıştır.

Araştırma konumuz hakkında Kurula sorulan soruların bir kısmının *hak mezhep anlayışı* kapsamında olduğu görülmektedir. Bu bağlamda gelen sorular temel olarak hak mezhep kavramının neyi ifade ettiğini anlamaya yönelik olmuştur. "Dört hak mezhep kabulü ne anlama gelmektedir?". Ayrıca bu anlayışın hangi unsura dayandığını öğrenmek isteyen bir başka soru da "Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanından sonra ortaya çıkan mezhepler hak olan ve olmayan diye neye dayanılarak ayırılmaktadırlar?" şeklindedir. Hak mezhep anlayışı çerçevesinde gönderilen "Dinimizde kaç hak mezhep bulunmaktadır?", "Bütün mezhepler hak mıdır?" ve "Mezhepler neden dörde bölünmüştür, neden beş ya da altı değil de dört hak mezhep?" soruları toplumun bu kavrama yönelik sorgulamalar

⁴¹ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi*, 44.

⁴² Oğuzhan Tan, "Dört Parçalı Tek Sünnî Mezhep "Dört Hak Mezhep" in Kuramsal ve Kurumsal Kristalleşmesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 29, no.2 (2018): 310-330.

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı yaptığını göstermektedir. Yapılan bu sorgulamalar ve hak mezhep anlayışının çerçevesini çizmeye yönelik gönderilen sorulardan birkaç tanesi de şu şekildedir: “Mezhepleri hak mezhep-batıl mezhep olarak ayıran otorite kimdir?”, “Mezheplerin dört tanesinin hak olduğu kabul edilirse beş ya da üç denilmesi halinde dinden çıkılır mı?” ve “Dört tane hak mezhep varsa o zaman neden bir tanesinin seçmek zorundayız?”.

Mezhepler ile irtibatlı olarak kullanılan hak/batıl kavramlarının toplumun da merak ettiği bir unsur haline geldiği görülmektedir. Müslümanlar arasında yaygın bir kullanım olan dört hak mezhep ifadesinden hareketle ne anlama geldiği, neden dört olduğu, bunlardan birinin mi seçilmek zorunda olduğu, Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanından sonra ortaya çıkan mezheplerin hak olan ve olmayan diye neye dayanılarak ayrıldıkları, mezhepleri hak mezhep-batıl mezhep olarak ayıran otoritenin kim olduğu şeklindeki sorular, bu noktada bir sorgulamanın söz konusu olduğunu; dolayısıyla toplum arasında bu hususa anlam veremeyenlerin olduğunu göstermektedir.

3.1.3. Farklı Mezheplere Uyma

Farklı mezheplere uyma konusu literatürde *telfik* olarak adlandırılan husus kapsamında işlenmektedir. İslamın ilk dönemlerinde olmayan; İslam dünyasındaki gelişmelere bağlı olarak geç dönemlerde tartışılmaya başlanan telfik, iki ya da daha fazla mezhebe ait olan görüşleri bir meselede bir araya getirmek anlamındadır.⁴³ Ayrıca fıkıhta “farklı hükümlerin bir araya getirilmesi, içtihadı ihtilaftan kaynaklanmayan iki hükmü birleştirip uygulamak, bir konuda önceki müçtehitlerin ifade etmediği bir görüşü ortaya koymak” şeklinde de ifade edilmiştir.⁴⁴ Şehirleşme ve göç olgusuna bağlı olarak insanların farklı mezheplere uyma ya da bazı meselelerde farklı mezheplerin görüşleriyle amel edilip edilmeyeceği hakkında soru yönelteceği değerlendirilmesine istinaden ilgili malzeme taranmıştır.

⁴³ Eyyüp Said Kaya, “Telfik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 401.

⁴⁴ Abdurrahman el-Hattab Tarablusi, *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtaşarı Halîl*, (Libya: yy, ty.), III/274. Telfik hakkında türleri, caiz olup olmadığı ile ilgili görüşler için bkz. Ahmed Ferec Senhûrî, “Mezheplerin Hükümleri Arasında Telfik”, *İctihad, Taklid ve Teflik Üzerine Dört Risale*, trc. ve haz. Hayreddin Karaman (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000); Yasemin Korucu, “İslam Hukukunda Telfik” (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010); Emrah Demirtaş ve İbrahim Sizgen, “İslam Hukukunda Telfik Nazariyesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, no. 1 (Haziran 2018): 535-67; Mehmet Ali Sezer, “Telfik ve Hükmü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12, no. 63 (Nisan 2019): 1288-1297; Ergin Burak, “Hanefi Mezhebinde Yeni Bir İstidlal Yöntemi: Mezhep İçi Telfik.”, *İslam Tetkikleri Dergisi* 12, no. 2 (2024): 669-695.

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

Kurula sorulan sorulardan önemli bir kısmının farklı mezheplere uyma ile ilgili olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda “Mezheplerin tümünün hak olduğunu düşünen birisi hepsini taklit edebilir mi?”, “Bir insan amellerini işlerken herhangi bir mezhebe tabi olmadan dört mezhepten bazen birinin bazen de diğerinin görüşüne göre amel etmesi durumunda bunun hükmünün nedir?”, “Sadece bir mezhebe bağlı kalmadan her mezhebin çağa uygun ve daha kolay yönlerini kullanarak bir uygulamaya gidilmesinde herhangi bir sakınca olur mu?”, “Zor durumda kaldığında başka mezheplerin taklit edilebilir mi?” şeklinde ulaşılan sorularda farklı mezheplere uymanın hükmü ve geçerliliği ya da her mezhepten isteğe göre ictihad/uygulamaları kullanmanın doğruluğu öğrenilmek istenmiştir. Bu başlık altında sorulan sorulara bakıldığında daha çok bir mezhebe mensup iken diğer mezhebin sadece belli konulardaki görüşüne göre amel edilip edilmeyeceği hususunun ön plan çıktığı görülmektedir. Bu noktada daha çok evlilik, boşama, namaz, abdest gibi konularda diğer mezhebin uygulamasını kolaylık olarak görülmesinden kaynaklı bir durumun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu sorular da “Hanefî mezhebine mensup bir kimsenin Şâfiî mezhebini taklit edebilir mi, bu bağlamda mesela Hanefî olanla sadece evlenme ve boşanma anlamında Şâfiîlik taklit edilebilir mi?”; “Hanefîler, Şâfiî mezhebine geçmeden kaza namazı borçları bitene kadar sünnet namazları yerine kaza namazları kılabilir mi?”, “Şâfiî mezhebine mensup ve günün çoğunu dışarıda (okulda vb.) geçiren biri -Şâfiîlikte (erkek-kadın) eline değmek abdesti bozduğu için- abdest konusunda Hanefî mezhebine göre amel etmesi sakıncalı mıdır?”, “Eşini ayrı zamanlarda birer talak ile olmak üzere toplam üç talak ile boşayan biri Ca'ferî mezhebinin “iki adaletli şahit huzurunda yapılmayan boşamanın geçersiz” olduğu hükmüne göre amel edip bu konuda Ca'ferîliği taklit etse olur mu?”, “Hanefî birinin hadis rivayetlerinde geçtiği üzere rukûya gidildiğinde ellerin kaldırılmasına dair rivayeti esas alıp Şâfiîler gibi rukûya bağlı olarak ellerini yukarıya kaldırması durumunda Hanefîlik'ten çıkmış sayılır mı?” gibi bir çerçeveyi ihtiva ettiği görülmektedir.

Telfik konusunda ulaşılan sorulara bakıldığında toplumun bu başlıkta mensup olduğu mezhebin görüş/uygulamalarından kendini zorladığını düşündüğü bazı konularda daha kolaylık sağlayacağını düşündüğü mezhebin görüşüne uyma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Özellikle evlilik, boşanma ile ibadetler (daha çok namaz ve abdest) hususunda farklı mezheplerin görüş/uygulamaları ile amel edilip edilmeyeceğine dair bir arayışın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.4. Mezhep Değişirme

Nasıl ki mezhepler dinin hayata taşınması hususunda önemli ve doğal birer olgu iseler, mezhep mensubiyeti de bir o kadar doğal olgudur. Zira kişi bir mezhep mensubiyeti (çoğu zaman da kimliği) ile yaşayan bir ortama doğup o ortamda büyümekte; dini tasavvur ve uygulamalarını bu gerçeklikte şekillendirip yaşamaktadır. Dolayısıyla mezhep mensubiyeti genellikle kalıcı olmaktadır. Bununla birlikte -çoğu istisnaî olsa da- mezhep değiştirme olayları da görülebilmektedir.⁴⁵ Sözelimi İslam tarihinde farklı sebeplere bağlı olarak mezhep değiştiren fakihlerin varlığı bu konuda güzel bir örnektir. Fakihlerin mezhep değiştirmesi olgusuna göz atıldığında bunun farklı sebeplere dayandığı görülmektedir. Bu noktada sosyal çevreden etkilenme, ilmi bir tartışmadan etkilenme, fakihin yeni geldiği bölgede farklı mezhebe mensup kimsenin bulunmaması, diğer mezhebin görüşlerinin daha kolay gelmesi, hocasıyla anlaşamaması, resmi ve idari görev alması, evlilik nedeniyle eşinin mezhebine geçmesi, bir bölgede bir mezhebin özellikle siyasi irade tarafından hâkim kılınması, bir mezhepte karar kılıp onun görüşlerine göre hareket etmede istikrarlı davranılmaması, bir bölgede yaygın olan mezhebin görüşlerine uymak gibi sebeplerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.⁴⁶

Fıkıh alanında mezhep değiştirme nedenleri bağlamında “ilmi bir tartışmadan etkilenme, hocasıyla anlaşamaması, bir bölgede bir mezhebin özellikle siyasi irade tarafından hâkim kılınması vb.” hususların itikadî alanda da söz konusu olduğu muhakkaktır. Nitekim Mu'tezile'nin kurucusu Vâsıl b. Atâ'nın (ö.131/748) büyük günah işleyen kişinin durumu hakkında Hocası Hasan Basrî'den (ö. 110/728)⁴⁷; Eş'arîliğin kurucusu İmam Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) Mu'tezile'nin adl ilkesi kapsamında salah-aslah konusunda üç kardeş meselesinde -Bu konuda farklı görüşler olduğu bilinmektedir.-⁴⁸ üvey babası, hocası ve Mu'tezile'nin güçlü temsilcisi olan Cübbâî'den (ö.303/916)

⁴⁵ Büyükkara, “Mezhep ve Mezhepçilik”, 5.

⁴⁶ Murat Nergis, *İslam Hukuk Tarihinde Fukahanın Mezhep Değişirmesi ve Mezhep Değiştiren Fukaha* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2021), 40-59.

⁴⁷ Osman Aydın, *Akılci Din Söylemi Farklı Yönleriyle Mu'tezile Ekolü* (Ankara: Hititkitap Yayınevi, 2010), 18-19; Muharrem Akoğlu, “Mu'tezile”, *İslâm Mezhepleri Tarihi* ed. M. Saffet Sarıkaya - Mehmet Ümit (Ankara: Nobel, 2020), 70-72.

⁴⁸ Mehmet Bulut, “İhve-i selâse” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 6-7.

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

ayrılması;⁴⁹ Şafîî bir geleneğe sahip olan Safevî tarikatının siyasi sâiklerle Şîî/Caferîleşmesi⁵⁰ ve yine Anadolu'da varlığını sürdüren bazı Alevî nitelemeli ocak ve grupların İmâmî/Caferîleşmesi⁵¹ bu konunun keyfiyetinin anlaşılması adına yeterli veri sağlamaktadır.

Ülkemizde son zamanlarda göç ve şehirleşme bağlamında yaşanan nüfus hareketliliğine bağlı olarak "bir mezhep değiştirme" olgusunun yaşanacağı ve bunun sorulara yansıtacağı düşüncesiyle -gerek fıkıh gerek itikad alanında görülen mezhep değiştirme ameliyesi hakkında zikredilen veriler, İslam tarihinde bu olgunun yine Basra, Bağdat, Şam gibi farklı kimliklerin bir arada olduğu ortamlar vasfıyla büyük şehirlerde söz konusu olduğunu göstermektedir.⁵² ilgili malzeme bu konuda da taranmıştır.

Kurula mezhep olgusu kapsamında yöneltilen soruların bir kısmının *mezhep değiştirme* hususunda olduğu görülmektedir. Bu çerçevede "Mezhep değiştirilebilir mi?", "Bir kişi hangi durumlarda mezhep değiştirebilir?", "Mezhep değiştirmenin hükmü nedir?", "İbadetler ya da sosyal hayatta karşılaşılan abdest,

⁴⁹ Mehmet Dalkılıç, "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. M Ali Büyükkara (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 73-74; Mehmet Kalaycı, "Eşarilik", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. Hasan Onat- Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 397-399; Mehmet Keskin, "Eş'arilik", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. M. Saffet Sarıkaya - Mehmet Ümit (Ankara: Nobel, 2020), 255; Faruk Görgülü, *Eş 'arî ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi* (Ankara: TDV Yayınları, 2023), 27-37.

⁵⁰ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 24-25; M. Saffet Sarıkaya, "Anadolu Aleviliğinin Oluşumu", *Ekev Akademi Dergisi* 1, no. 1 (1997), 90-93; Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2002), 81-142.

⁵¹ Şaban Banaz, "Çorumlu Caferileşmiş Alevilerin Caferileşme Süreci ve Temel İnanç Esasları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 95 (2020): 169-1989. Bilindiği üzere günümüzde Alevî ismiyle nitelendirilen ocak ve gruplar, tarihsel süreçte farklı coğrafya ve zamanlarda değişik mezhebî ve meşrebî (tasavvufî) etkilere maruz kalmışlardır. Bununla birlikte bu ocak ve gruplarda gerek itikadî gerek fikhî konularda geleneksel olarak daha çok Hanefî-Mâtürîdî anlayış ve uygulamaların varlığına şahit olunmaktadır. Abdülkadir Sezgin, *Sosyolojik Açısından Alevilik-Bektâşilik* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 116-117; İlyas Üzüm, "Alevilerin Caferî Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı Alevilik-Caferilik İlişkisi veya İlişkisizliği", *İslâmîyât* 6, no. 3 (2003): 127-150; Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektâşilik Yazıları, Aleviliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Şeyh Şafî* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 35-213; Özcan Güngör, *Arâf'taki Kimlik: Alevilik/Bektâşilik* (Ankara: Akasya Kitap, 2007), 153; Ömer Faruk Teber, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar* (Ankara: Aktif Yayınları, 2008), 125-160; Cenksu Üçer, "Aleviliğin Neliği ve Şî'îlik (Caferîlik) ile İlişkinin Çerçevesi", *Marife Dergisi* 8, no. 3 (2008): 205-238.

⁵² Fakihlerin mezhep değiştirmesi hususunda yapılan çalışma İslam coğrafyasında bu konunun daha çok Mısır, Suriye ve Irak'ta gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Nergis, *İslam Hukuk Tarihinde Fukahanın Mezhep Değiştirmesi*, 112.

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı *evlilik vb. farklı nedenlere bağlı olarak Şâfîîlikten Hanefîliğe, Hanefîlikten Şâfîîliğe, Ca'ferîlikten Hanefîliğe, Hanefîlikten Ca'ferîliğe geçilebilir mi, değiştirilecekse bu geçişler nasıl olmalı?*", "Mezhep değiştirmek için şartlar nelerdir?"; "İnsan hayatında kaç defa mezhep değiştirebilir?", "Kişi itikadî mezhebini değiştirebilir mi, bu bağlamda Eş'arîliğe mensup bir kimse daha sonra Mâtürîdîliği benimseyebilir mi?" gibi konularda soruların sorulduğu tespit edilmiştir. Mezhep değiştirme ile ilgili gerek ibadet hayatı gerek muamelât konularında yöneltilen sorularda da bazı detayların paylaşıldığı; bu kapsamda söz gelimi "Geçmiş namaz borçlarının tamamlanması için Hanefî mezhebinden Şâfîî mezhebine geçip sünnetlerin yerine geçmiş namazların kazasına niyet edilir mi?", "Hanefî bir kimsenin Ca'ferî bir kişi ile evlenmek için mezhep değiştirmesi gerekli olur mu?" gibi örnekler üzerinden sorular sorulduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca "daha önce mensup olduğu mezheple ilgili yaptığı araştırmalar neticesinde aşırı fikirleri olduğunu görüp ayrıldığında doğru mu yapıldığı ya da farklı bir mezhebe geçmeyi düşündüğünü ailesine paylaştığında annesinin 'kendisine hakkını helal etmeyeceğini' söylemesinin bir bağlayıcılığının olup olmadığı" gibi hususların da bu kapsamda sorulduğu anlaşılmaktadır.

32
Konu ile ilgili sorular incelendiğinde mezhep değişikliğinin mümkün olup olmadığı, hangi durumlarda mezhep değiştirilebileceği, olacaksa bunun nasıl olması gerektiği ve şartı olup olmadığı, itikadi alanda mensup olunan mezhebin değiştirilip değiştirilemeyeceği, fıkıh alanında bazı kolay uygulamaları ya da evlilik vb. sosyal olgular nedeniyle mezhepler arasında geçiş olup olmayacağı konularının ön plana çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla vatandaşların mezhep değiştirmeye ilgili Kurula ulaştırdığı soruların konuyu anlama, uygulama ve uygunluğunu tespit etmeye yönelik olduğu gözlemlenmektedir.

3.1.5. Mezhepler ve Diyanet İşleri Başkanlığı

Mezhep olgusunun fikrî ve uygulamaya dönük değişik yönleri ve farklı mezhep, ekol ve anlayışlar hakkında Kurula yöneltilen soruların örneklem bağlamında taranması esnasında doküman içinde Başkanlığı konu alan soruların da olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu soruların belli bir yekûn tuttuğunun görülmesi üzerine çalışmada bunlara da yer verilmesinin uygun olacağı değerlendirilmiştir.

Kurula mezhep olgusu ve farklı yönlerini ilgilendiren hususlarda soru yönelten kişilerin, konu hakkında Başkanlığı da işin içerisine dâhil ettikleri görülmektedir. Bu kapsamda yöneltilen soruların daha çok Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) müfredatı ve kitaplarında Ca'ferîliğin beşinci amelî

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

mezhep olarak yer almasından⁵³ ve Alevî gelenekle ilgili ülkede yaşanan bazı (DKAB müfredatı ve kitaplarında Alevî gelenekle ilgili konulara da yer verilmesi⁵⁴ dâhil) gelişmelerden hareketle sorulduğu anlaşılmaktadır.

Bu çerçevedeki sorularda “DKAB kitaplarında Ca’ferîlik hak mezhep olarak sayılmakta, bu bilginin doğruluk değeri var mı, Diyanet İşleri Başkanlığı’nun bu konuya bakışı nedir, şayet hak değilse Diyanet İşleri Başkanlığı neden konuya müdahale etmeyip buna izin vermektedir?”, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nun Alevîlik ve Alevîler ile ilgili görüşleri nedir, Başkanlığın Alevîliği ‘İslâm’ın bir yolu’ olarak gördüğü şeklindeki bilgiler ne kadar doğrudur?”, “Başkanlığın cemevlerinin ibadethane gibi gösterilmesi ve nerede ise cami ile aynı statüde olması gibi hususlarda görüşleri nelerdir?” gibi konular dile getirilmiştir. Ayrıca Başkanlığın Zeydiyye fırkasının Ehl-i sünnet’e yakınlığı hususunda neden bir bilgilendirme yapmadığı hususunda da bir soru yöneltildiği dikkat çekmektedir.

Mezhepleri Kitap ve Sünnet’in anlaşılması noktasında ortaya çıkan alternatif öneri ve görüşler olarak gören Başkanlığın mezhepler üstü ve vatandaşlık esaslı bir hizmet yürütmesi olgusunun⁵⁵ dikkate alınmasının gereği bir tarafa vatandaşların çoğunun Hanefî ve Şâfiî olduğu ve toplumda var olan hak mezhep telakkisi çerçevesindeki bir gerçeklikte⁵⁶ söz konusu soruların sorulması anlaşılır bir durumdur. İlgili sorulara göz atıldığında soru soranların Başkanlığı bu konularda bir otorite olarak kabul etmelerinin yanı

⁵³ Mahmut Zengin ve Yeliz Altuntaş, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde İslam Düşünce-sindeki Yorum Farklılıklarının Öğretimi: Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 16, no. 35 (2018): 234.

⁵⁴ Serderhan Musa Taşkaya, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Alevilik-Bektaşilik”, 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, ed. Filiz Kılıç ve Tuncay Bülbül (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007), 1:475-498; Hüseyin Yılmaz, “Alevilik-Sünnîlik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, no. 2 (2009): 189-209; Halise Kader Zengin, “Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarında Devletin Alevilik Algısı (Karşılaştırmalı Bir Analiz)”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 12, no. 47 (2013): 63-87; Eyup Şimşek ve Özcan Güngör, “Alevi Yapısallaşması, Talepler ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Alevilik-Bektaşilik”, *Turkish Studies* 8, no. 3 (2013): 539-565; Cenksu Üçer, “Musâhiblik Konusunun Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredatında Yer Alış Şekli Üzerine Bir Değerlendirme”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 13, no. 1 (2020): 18-19.

⁵⁵ Mehmet Saffet Sarıkaya, “Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarında Mezhebî Tutum ve Eğilimler”, *İslâmî Araştırmalar* 29, no.2 (2018): 268-287; Cenksu Üçer, “Diyanet İşleri Başkanlığı ve Dinî Söylemi -Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi Başyazıları Örneğinde-”, *İlahiyat Akademi* 14 (2021): 48-50.

⁵⁶ *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, 7.

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı sıra Başkanlığın konunun farklı veçheleri hakkında müdahil olması beklentisini dile getirdikleri dikkat çekmektedir.

3.1.6. Mezhepler ve Millî Eğitim Bakanlığı

Kurula yöneltilen soruların taranması esnasında Diyanet İşleri Başkanlığı ile birlikte Millî Eğitim Bakanlığı ve tasarruflarını konu alan soruların da olduğu tespit edilmiştir. Nitekim Kurula mezhep olgusu ve farklı yönleriyle alakalı hususlarda soru yönelten kişiler, konu hakkında özellikle DKAB kitaplarında Ca'ferîliğin beşinci amelî mezhep olarak yer almasına bağlı olarak Millî Eğitim Bakanlığını da işin içerisine katarak bazı sorular sormuştur. Bu kapsamda yöneltilen soruların daha çok "Dört hak mezhep kabulüne rağmen DKAB kitaplarında Ca'ferîlik de beşinci mezhep olarak sayılmakta, bunun nedenleri nelerdir, Başkanlığın bu konudaki görüşleri nedir?", "DKAB kitaplarında Ca'ferîliğe hak mezhep denildiğine göre Ca'ferîliğin görüşleriyle amel edilir mi, söz gelimi muta nikahı yapılır mı, yapılırsa bir günahı olur mu?" gibi konularda yoğunlaştığı görülmektedir.

Millî Eğitim Bakanlığı, DKAB müfredatı ve kitaplarında İslam düşüncesinde yer alan farklı yorumları, kendi program ve amaçları doğrultusunda birer zenginlik ve çeşitlilik olarak yorumlayarak mezhepler üstü bir anlayışla öğretmeyi sürdürmektedir. Bakanlığın bu kapsamdaki konulara öğretim programlarında öğrencilerin bilgilerini düzenleyici bir biçimde ve ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik yer verdiği görülmektedir.⁵⁷ Bununla birlikte vatandaşların bu hususta ilgili kurumlara yönelttiği sorular mezhep olgusuyla ilgili farklı gelişmeler ve yönleri takip ve merak edip merakını gidermeye çalıştığını ortaya koymaktadır.

3.1.7. Farklı Mezhep Mensupları Arasındaki İlişkiler

Mezhep olgusunun farklı yönleri hakkında Kurula yöneltilen soruların bir kısmının; ibadet hayatından muamelata farklı mezhep ve gelenek mensupları arasındaki muamelenin keyfiyeti ve hükmü kapsamında olduğu görülmektedir. Bu kapsamda gerek ibadet gerek sosyal hayata dair sorular sorulmuştur: "Farklı mezheplere mensup olan imamın arkasında (bir Hanefî'nin Şâfiî ya da Ca'ferî; bir Şâfiî'nin Hanefî veya Ca'ferî, bir Ca'ferî'nin Hanefî ya da Şâfiî) namaz kılmabilir mi?", "Şîî/Ca'ferî ya da Alevî veya başka mezhep ve meşrepten

⁵⁷ Zengin ve Altuntaş, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde İslam Düşüncesindeki Yorum Farklılıklarının Öğretimi", 233-272. İmam Hatip Lisesi müfredatında İslam Mezhepler Tarihi alanına dair konuların işlenmesi ve bunlar hakkında Mezhepler Tarihi alanı verileriyle yapılan bir değerlendirilme ile ilgili olarak bkz. Mehmet Kubat, "İslâm Mezhepleri Tarihi Öğretimi Açısından İmam Hatip Lisesi Müfredatının Değerlendirilmesi", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 12, no.2 (2019): 223-247.

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

birine karşı nasıl bir tavır takınılmalı, söz gelimi farklı mezhep ve geleneğe mensup birinin verdiği selam alınır mı, ikramları yenilir mi, kestiği yenilir mi?” gibi sorular konunun bu bağlamdaki çerçevesinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Burada “komşu ise kestiğinin yenmemesi gibi takınılacak herhangi olumsuz bir davranışa bağlı olarak komşu hakkına girilip girilmeyeceğine” dair yöneltilen soru da güzel bir örnek olarak zikredilmelidir.

Mezhep mensupları arasındaki ilişkiler bahsinde en çok sorunun evlilik hakkında olduğu dikkat çekmektedir. Bu noktada “Farklı mezheplerden biriyle evlenme konusunda dinî bir engel bulunmakta mıdır?”, “Evlilik için illa bir mezhebe bağlı olmak gerekir mi?”, “Farklı mezhepten anne-babadan doğan çocuğun hangi mezhebe göre yetiştirilmesi gerekir? (Mesela kadın Hanefî, erkek Şâfiî vb.)”, “Eşi Alevî olan bir kimsenin eşiyle beraber cemevine gitmesi doğru olur mu?” gibi sorulara sıkça rastlanmaktadır. Sosyal hayata dair sadece evlilik değil; isim koyma ve cenaze ile ilgili de sorular sorulduğu ve bu bağlamda “Farklı mezhep ya da gelenek mensuplarının daha çok kullandıkları isimler (söz gelimi Muharrem) o mezhep ve geleneğe mensup olmayanlar tarafından konulması uygun ya da caiz midir?”, “Farklı mezhepten ve gelenekten olanların cenazesi kılınabilir mi?” türü sorular yöneltilmiştir.

Farklı mezhep mensupları arasındaki ilişkiler bağlamında toplumun konuyla ilgili daha çok sosyal hayat kapsamında evlilik, komşuluk vb. unsurlarla ilgili yönelttikleri sorular bulunmaktadır. Farklı mezheplere mensup kişilerin komşuluk ya da evlilik ilişkisi içerisindeyken birbirlerine karşı nasıl davranması gerektiğine dair sorgulama yaşadığı görülmektedir. Bu noktada soru soranların “mezhebi farklılığı ilişkiler açısından çizilmiş kesin sınırlar olarak gördükleri” yönünde bir çerçeve ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

3.2. Ülkedeki Farklı Mezhep, Anlayış ve Geleneklerle İlgili Sorular

Ülkemizde mensupları/müntesipleri bulunduğu bilinen (harf sırası esasına göre) Alevîlik ve Bektaşîlik, Ca'ferîlik/Şîlik, Eş'arîlik, Hanefîlik, Mâtürîdîlik, Şâfiîlik, Selefilik gibi mezhep, ekol/anlayışlar ve oluşumlar kapsamındaki örneklem üzerinden sorulan soruların içeriklerine bakmak çalışmamızın hedeflerini ortaya koymak açısından yerinde olacaktır. Bu bölümde de ilgili veriler en çok soru sorulandan başlayarak paylaşılmıştır.

3.2.1. Alevî Nitelemeli Gelenek

Alevî kelime olarak “Hz. Ali soyundan gelenler, Hz. Ali yanlısı olmak” gibi

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı anlamlara gelmektedir. Terim olarak itikadî, tasavvufî ve siyasî alanlarda bir anlam çerçevesi ile karşılaşılmaktadır. Alevî teriminde ilk akla gelen ve esas olarak anlaşılan mana 'itikadî olarak Hz. Ali için oluşan inanma ve bağlanma' durumudur. Bir diğer anlam alanı ise 'tasavvufta silsilelerini Hz. Ali' ye dayandıran tasavvuf ekolleri ya da tarikatların ortak ismi' olarak belirlenmiştir. Ayrıca siyasî tarihte en genel anlamıyla 'hilâfetle ilgili yaşanan anlaşmazlıklarda Hz. Ali'nin tarafını tutan kimseleri' tarif etmek için kullanılmıştır.⁵⁸ Nusayrîliğin Alevî ya da Arap Alevîsi ismiyle adlandırılması örneğinde görüldüğü üzere dünyada farklı zamanlarda değişik grupları tanımlamak için kullanılan⁵⁹ bu kelimenin Anadolu'da farklı tasavvufî geleneklere ve silsilelere sahip ocaklar (Hacı Bektaş, Hasan Dede, Ağuiçen, Baba Mansur, Şücaaddin Veli, Hubyar, Keçeci Baba, Güvenç Abdal gibi) için bir üst kimlik olarak; ama daha çok da Kızılbaş Erdebil/Sofiyan Süreği mensupları için Kızılbaş kelimesinin yerine ya da alternatififi şeklinde kullanılması son dönemlere ait bir olgudur.⁶⁰

Dünyada ve ülkemizde yaşanan gelişmeler doğrultusunda ortaya çıkan kimlik politikaları kapsamında en önde gelen konulardan biri olarak özellikle geleneksel yapısından ayrı bir formda görünürlük kazanan⁶¹ ve içinde başta Kızılbaşlık/Alevîlik (Erdebil Tekkesi) ve Bektaşîlik (Hacı Bektaş Tekkesi/Dergahı) olmak üzere merkez tekke/dergahlara bağlı ana ocak/tekke ve alt ocaklar/tekkeler yapılanmasına dayalı alt gelenekleri barındıran Alevî

⁵⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Alevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 2: 368-369.

⁵⁹ Cenkş Üçer, *Anadolu'da Alevî Ocakları ve Grupları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 41-46.

⁶⁰ İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Cem Yayınları, 1994), 53; Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslâmiyât* 7, no. 3 (2003): 124; Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 27-38; Ömer Faruk Teber, "Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini - Siyasi Tanımlamalar", *Anadolu'da Aleviliğinin Dünü ve Bugünü*, ed. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010), 71; Üçer, *Alevî Ocakları ve Grupları*, 43-44; Ümit Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 52.

⁶¹ Reha Çamuroğlu, *Değişen Koşullarda Alevîlik* (İstanbul: Doğan Kitap, 2000), 14-15; Ali Balkız, *Kent Koşullarında Sosyolojik Olgu Olarak Alevîlik Yazılar* (İstanbul: Alev Yayınları, 2007), 125; Necdet Subaşı, "Türk Modernleşmesi ve Alevîler", *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, ed. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009), 110-121; Ahmet Taşğın, "Cem, Cemevi ve İşlevleri", *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, ed. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009), 211-225; Abdullah Alperen, "Alevî(lik) Modernleşmesine Dair Düşünceler", *Dem Dergi* 2, no. 6 (2009): 76-82.

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

nitelemeli gelenek ⁶² hakkında sorulan sorular, Kurula konu hakkında yöneltilen soruların neredeyse yarısına yakını (304 soru, %49) oluşturmaktadır.

Kurula Alevî gelenek ve mensupları hakkında farklı bağlamlarda yöneltilen soruların başında Alevî geleneğin İslam tarihindeki konumunu öğrenmeye yönelik olanları gelmektedir: “Kur’ân-ı Kerîm’de Alevîlik (mukayeseli sorularda Sünnîlik) hakkında bilgi var mıdır ya da Alevîlik hususu Kur’ân-ı Kerîm’de geçiyor mu?”, “Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında Alevîlik ya da böyle bir kavram bulunuyor muydu, Hz. Peygamber’in bu konuya bakışı nedir?”, “Hz. Ali’nin Alevîlikle ilişkisi nedir?”, “Alevîlerin Hz. Ali’nin soyu ile bir irtibatları bulunuyor mu?”.

Alevî gelenek hakkında sorulan soruların bir kısmı geleneğin dinî statüsü, İslam ile ilişkisi, ne zaman ortaya çıktığı gibi hususlarda yöneltilmiştir: “Müslümanlar neden Alevî-Sünnî diye ayrılmışlardır ve bu ne zaman başlamıştır?”, “Alevîlik ne zaman ve nasıl ortaya çıkmıştır?”, “Dinimizde Alevîliğin yeri nedir?”, “Alevîlik felsefî bir inanç mı, bir din mi, mezhep (hak) mi yoksa tarikat mı inançları nelerdir?”, “İslâm’dan ayrı inançları bulunuyor mu?”, “Kişi Alevîliği ya da Sünnîliği kabul etmemekle dinden çıkar mı?” türü sorular bu çerçeveyi teyit etmektedir.

Alevî gelenekle ilgili yöneltilen soruların önemli bir kısmının namaz, oruç gibi ibadetler ve cami ile cemevi gibi ibadetlerin ve adab-erkânın yerine getirildiği kurumsal mekanlar hakkında olduğu dikkat çekmektedir: “Alevîlerin ibadet hayatı nasıldır?”, “Alevîlikte ibadet hayatının unsurlarının diğer mezheplere nispeten durumları nasıldır?” “Alevîlerin namazla ilgili düşünce ve uygulamaları nasıldır?”, “Alevîlikte Cuma ve bayram namazı kılınır mı?”, “Namaz kılınca Alevîlikten çıkmış olur muyuz?”, “Alevîlikten Hanefîliğe geçiş ve Hanefîler gibi namaz kılmak mümkün mü?”, “Alevîlikte cenaze namazı var mı ya da nasıl kılınır?”; “Muharrem ayı geldiğinde Hanefîler olarak da oruç tutup aşure pişirip dağıtıldığı halde aşurenin daha çok Alevîler ile özdeşleştirilmiş olması ne kadar

⁶² Cenksu Üçer, *Tekke, Zâviye, Dergâh’tan Cemevi’ne, Alevî Nitelemeli Gruplarda Âdâb ve Erkânın İcra Edildiği Mekanlar* (Ankara: 2017), 239-261. Alevî nitelemeli gelenek içerisinde değerlendirilen ocaklar ile Anadolu ve bağlantılı yakın coğrafyadaki tekke ve dergâhlar hakkında bkz. Nejat Birdoğan, *Anadolu ve Balkanlar’da Alevî Yerleşmesi Ocaklar-Dedeler-Soyağaçları* (İstanbul: Mozaik Yayınları, 1995); Ali Yaman, *Alevîlikte Dedeler Ocaklar* (İstanbul: Ufuk Matbaacılık, 1998); Hamza Aksüt, *Alevîler Türkiye-İran-İrak-Suriye-Bulgaristan* (Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2009); Eraslan Doğanay, *Anadolu’da Yaşayan Dergâhlar* (İstanbul: Can Yayınları, 2000); Baki Öz, *Dünyada ve Türkiye’de Alevî-Bektaşî Dergâhları* (İstanbul: Can Yayınları, 2001).

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorular Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı doğrudur?”, “12 imam orucu diye bir şey var mı, böyle bir şey bidat mi, 12 imam orucu tutulurken içecek olarak neler tüketilebilir?”, “Alevîlikteki hızır orucunun hükmü nedir?”; “İslâm’da cemevi adıyla bir ibadethane bulunuyor mu, ibadethane demenin bir günahının olur mu?”, “Hem namaz kılıp hem cem evine gitmek mümkün müdür ya da bunun bir günahı var mı?”, “Cemvelerinde yapılan ibadetler ile camide yapılan ibadetler arasında bir fark var mı?”, “Semahın dinimizdeki yeri nedir?”. Bu sorulara bakıldığında konu hakkında gelenek mensupları tarafından da Kurula sorular yöneltildiği anlaşılmaktadır.

Alevî geleneğin diğer mezhep ve farklı anlayışlar ile irtibatı noktasındaki durumunu öğrenmeye dönük sorular da dikkat çekmektedir: “Sünnîlik, Alevîlik ve Şîlik arasında farklar ve benzerlikler nelerdir?”, “Alevîlik ve Bektaşîlik ilişkisinin keyfiyeti nedir, bu iki unsur aynı şey mi?”, “Alevîliğin Şîa ile bağlantısı var mı ya da Ca’ferîler Alevî midir?”. Alevîlikten Hanefîliğe (Soruların daha çok Hanefîliğe geçişle ilgili olduğu görülmektedir.) ya da başka bir mezhebe geçilip geçilmeyeceği; Alevîlik Hanefîlik arasında bir ilişkinin olup olmadığı ve varsa bunun nasıl olduğu; Alevî olmayan birinin Alevîliğe girmesinin mümkün olup olmadığı ve mümkünse bunun nasıl olacağı da merak edilen hususlar arasında bulunmaktadır.

38 Araştırma konumuzun bu kısmında Kurula sosyal ilişkiler açısından (komşuluk, evlilik vb.) birçok sorunun sorulduğu görülmektedir. “Alevî olan komşu ile komşuluk ilişkisi kurulmasının, evine ziyarete gidilmesinin, yemeğinin yenilmesinin ve cenazesine katılmanın bir sakıncası olur mu, ikramları yenmeyince vb. komşuluk hakkına girilir mi?”, Alevî köyünde görev yapan bir görevlinin başarılı olması için ne yapması gerekir?”, “Alevî geleneğe mensup biriyle (erkek-kız) evlenilebilir mi?” türü sorular bu bağlamda örnek olarak zikredilebilir.

İlgili doküman içinde yer alan “Diyanet İşleri Başkanlığının Alevî gelenekle ilgili görüşü nedir, cem evlerinin birer ibadethane gibi gösterilmesi ve nerede ise cami ile aynı statüye konulması hususunda görüşünüz nedir?” türü sorular Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Alevîlikle ilgili yapacağı açıklamaların da toplum tarafından merak edildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca “Ebüssuûd Efendi’nin Alevîlerle ilgili verdiği fetvaların İslâm’a uygun mudur?” gibi detay farklı konularda da soru gönderildiği dikkat çekmektedir.

Alevî gelenek ve bağlı değişik konularda Kurula yoğun bir şekilde soru yöneltilmiştir. Bu soruların büyük çoğunluğunun evlilik ve komşuluk ilişkisi hakkında olması bunun ülkede şehirleşme ve göç olgusu bağlamında yaşanan gelişmelerle irtibatlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Alevî geleneğin dinî statüsü, kaynağının neye dayandığı, ibadetler ve adab-erkan

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

merkezlerine dair gönderilen sorular, toplumun geleneği anlama ve anlamlandırma çabası içerisinde bulunduğunu göstermektedir. Bu durum Alevî geleneğin ve bu isim altında değerlendirilen ocak ve grupların tasavvufî boyutuna⁶³ dair hususların ön plana alındığı çalışmaların önemini ortaya koymaktadır.

3.2.2. Ca'ferîlik

İsnâ'aşeriyye/İmâmîyye Şîası'nın fıkıh mezhebi olarak bilinen Ca'ferîlik, Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali ve çocuklarının nas ve tayin ile imam olarak kabul ederek on iki imama inanmayı iman esasları arasında sayanların amelî/fıkî mezhebi olarak tanımlanabilir.⁶⁴ Türkiye'de Caferîlik Iğdır, Kars ve Ağrı gibi illerde ve çoğunlukla bu illerden göçen İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde yaşayan vatandaşlar arasında yaygındır.⁶⁵ Göç ve şehirleşme olgusuna bağlı olarak farklı mezhep mensubu vatandaşlar arasında dinî sosyokültürel hayatta yaşanacak irtibatlar noktasında değişik konularda soru yöneltileceği düşüncesiyle örneklem bu noktadaki sorular da dikkate alarak oluşturulmuş ve ilgili malzeme taranmıştır.

Kurula mezhep olgusu, farklı yönleri ve ülkemizde varlığını sürdüren mezhep, gelenek ve anlayışlarla ilgili olarak soru yönelten kişilerin, en fazla soru sordukları konulardan birinin de Ca'ferîlik (124 soru, %20) olduğu görülmektedir. Bu kapsamda en temelde "Ca'ferîlik nedir, mezhep mi tarikat mı?", "Şiîlikle ilişkisi nedir?", "Ca'ferîlik bir mezhep midir?", "Ca'ferîlik ne zaman ortaya çıkmıştır?" gibi Ca'ferîliğin dinî statüsü ve ortaya çıkışını ihtiva eden ve

⁶³ Alevî nitelemeli geleneğin tasavvufî yönüne işaret eden bazı çalışmalar için bkz. Sayın Dalkıran, "Alevî Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme", *Ekev Akademi Dergisi* 6, no. 10 (2002): 95-117; Sönmez Kutlu, "Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi", *İslâmiyât* 7, no. 3 (2003): 31-54; Cenksu Üçer, "Tokat Örneğinden Hareketle Alevilik Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 34 (2005): 229-268; Metin Bozkuş, *Sivas Aleviliği* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2006), 238-291; Kaplan, *Alevilik*, 161-315; Fevzi Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı, Adıyaman Alevileri* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 142-186; M. Saffet Sarıkaya, "Alevilik-Bektaşiliğin Tasavvufî Boyutu Üzerine", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 82 (2017): 9-23; Harun Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 158-187.

⁶⁴ Hasan Onat, "İmamiyye Şîası", *İslâm Mezhepleri Tarihi* ed. Hasan Onat ve Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 183-184; Şahin Ahmetoğlu, "İmâmîyye/İsnâaşeriyye", *İslâm Mezhepleri Tarihi* ed. M. Saffet Sarıkaya ve Mehmet Ümit (Ankara: Nobel, 2020), 99-100; Ali Bayrak, "Dini Gruplar Bağlamında Caferîlik", *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, no. 2 (2008): 113.

⁶⁵ Büyükkara, "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", 321-354; Ahmetoğlu, "İmâmîyye/İsnâaşeriyye", 123-124.

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı genelde DKAB derslerine bağlı olarak yöneltildiği görülen sorularla karşılaşmıştır. Ca'ferîliği anlama ve anlamlandırmaya yönelik gönderilen "Ca'ferîlik Müslümanlarla aynı ibadetleri yaptıklarına göre hak olarak kabul edilebilir mi?", "Ca'ferîliğin görüş ve uygulamaları İslâm'a (ve Ehl-i sünnet) uygun (uyumlu) mudur?", "Kur'ân-ı Kerîm'de Sünnî ve Şîî ayrımı var mıdır?", "Ca'ferîliğin Sünnî mezheplere yakın olduğu görüşleri doğru mudur?", "Hanefîlik ile farkları nelerdir?" ve "Ca'ferîlik ve Alevîlik bir mi ya da benzerlik veya farklılıkları nelerdir?" gibi sorular toplumun Ca'ferîlik konusundaki algılamalarını ve konuyu hangi unsurlarla bir arada düşündüklerini ortaya koymaktadır.

Konuyla ilgili ibadetler ve uygulamalar hakkında soru sorulduğu görülmektedir: "Ca'ferî mezhebinde abdest alınırken ayakların mesh edilmesinin hükmü nedir?", "Ca'ferî kimsenin arkasında namaz kılınır mı?", "Ca'ferîlerin aşure gününde kendilerini zincire vurmaları İslâm dini ile bağdaşmakta mıdır?", "Ca'ferîliğin beş vakit namazı üç vakitte cem ederek kılmasında bir sakınca var mı?", "Şîa/Ca'ferî mezhebinin namazın sünnetlerini kılmadığı bir durumda bir Şîî olarak sünnet namazlarını kılsa o kişi mezhebiyle ters düşer mi?".

Dinî sosyokültürel hayat bağlamında "Ca'ferî biriyle (kadın-erkek) evlilik yapılabilir mi?" ifadeleriyle özellikle evlilik konusunda soru yoğunluğu olduğu görülmektedir. Bu tür sorularda genellikle Hanefî-Ca'ferî evlilikleri konu edilmiştir. "Evlilik sebebiyle mezhepler arasında bir geçiş olur mu?", "Ca'ferîlik'te bulunan muta nikahının caiz midir?" sorularının yanı sıra "Ca'ferîliğin kurucusu kabul edilen Ca'fer Sadık'ın İmam Ebu Hanîfe'ye hocalık yaptığı iddiaları doğru mudur?", "Şîîlerin özellikle Hz. Ebubekir (r.a.), Hz. Ömer'e (r.a.) ve Hz. Aişe annemize (r.anha) yakışsız (!) sözler söylemeleri hususuna nasıl bir tavır sergilenmesi gerekir?" ve "Diyanet İşleri Başkanlığının Şîa/Ca'ferîliğe nasıl bakmaktadır?" gibi konunun farklı yönleriyle ilgili sorular sorulmuştur.

Konu hakkındaki sorular toplumun "Ca'ferîliğin ne olduğu, Ca'ferîliğin Şîîlik ile irtibatı ve Ehl-i sünnet'e uygunluğu, ibadet hayatı noktasında abdest ve namazdaki mezhepsel farklılıklar, Ca'ferî biri ile evlenmenin caiz olup olmadığı" gibi konuları ve dolayısıyla dini sosyokültürel hayatta farklı mezhep mensupları arasında nasıl bir muamele geliştirilmesi gerektiğini öğrenmek istediğini ortaya koymaktadır.

3.2.3. Hanefîlik

Hanefîlik, asıl adı Nu'mân b. Sâbit olan Ebû Hanîfe'nin usûl ve görüşleri etrafında şekillenen ve ona nispetle Hanefiyye olarak adlandırılmış Sünnî

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

fıkıh mezheplerinden biridir.⁶⁶ Yapılan bazı araştırma verilerine göre Sünni fıkıh mezhepleri içerisinde Hanefiliğin oranı %45 olarak görülmektedir. Hanefî mezhebi Türkiye'nin yanı sıra Hint alt kıtasında, Orta Asya ve çoğu Balkan ülkelerinde çoğunluk olarak yaşamaktadır.⁶⁷ Ülkemizde yapılan araştırma verilerinin de teyit ettiği üzere⁶⁸ toplumun büyük çoğunluğunun Hanefî olması nedeniyle ilgili malzeme bu bağlamda çok soru sorulmuş olacağı düşüncesiyle taranmıştır. Ülkemizde varlığını sürdüren mezhep, gelenek ve anlayışlarla ilgili olarak Kurula soru yönelten kişilerin bir kısım sorularında Hanefiliğe yer vermiştir. Ancak yukarıda soruların yüzdelik dağılımında görüldüğü üzere (75 soru, %12) bu noktadaki soruların beklendiği gibi çok olmadığı anlaşılmaktadır.

Kurula Hanefilik hakkında yöneltilen soruların daha çok ibadet hayatı hakkındaki görüşleriyle alakalı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda "Hanefilik mezhebine göre bir kişi öğrenci evindeyken seferi sayılır mı?", "Hanefilerde ister cehri olsun ister sukutî olsun imama uyan kişinin Fâtîha'yı okumamasına rağmen diğer mezheplerde okunmaktadır, bu fark nereden gelir ve bunlardan hangisi doğrudur?", "Hanefilikte tahiyyat oturduğunda şehadet parmağını kaldırmanın hükmü nedir ve nasıl yapılması gerekir?" şeklindeki sorular örnek olarak verilebilir. Ayrıca yine nikah ve evlilik konularında birtakım soruların yöneltildiği dikkat çekmektedir: "Hanefilikte dinî nikah nasıl yapılması gerekir, tarafların anne babasının haberi olmadan nikah kıyılabilir mi?", "Hanefilik mezhebine göre tek seferde üç kez boş ol diyerek boşanan çiftler için hülle gerekli olur mu, tekrar evlenilebilir mi?", "Hanefî mezhebine mensup olan bir kişinin (kadın-erkek) Şiî/Ca'ferî biriyle evlenmesi caiz olur mu?". Hanefilik hakkında "Hanefî mezhebinin kurallarını uygularken sadece uygulamak mı gerekli, yani kişinin bu mezhebe bağlı olduğuna dair bir şekilde niyet etmesi ya da herhangi başka bir şey yapması gerekli midir?", "Diyanet İşleri Başkanlığı neden hep Hanefî mezhebi üzerinden fetva vermektedir?", "Devletin resmi mezhebi Hanefilik mi?", "Satranç

⁶⁶ Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 21; Sönmez Kutlu ve Osman Aydın, "Ehl-i Sünnetin Fikhî Boyutu", *İslâm Mezhepleri Tarihi* içinde haz. Hasan Onat ve Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 424; Ahmet Yaman ve Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 89-91.

⁶⁷ Kutlu ve Aydın, "Ehl-i Sünnetin Fikhî Boyutu", 432; Büyükkara, "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", 348; Arıkan, "İslâm Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı", 352-376.

⁶⁸ *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, 7.

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı konusunda Hanefilik ve Şâfiîlik mezheplerinin görüşleri nedir?" ve "Sünnîlik ve Hanefilik arasındaki ilişki nedir, iki olgu arasındaki farklar nelerdir?" gibi konunun değişik yönlerini öğrenmeye yönelik soruların varlığı da gözlemlenmektedir.

Bu itibarla toplumun Kurula Hanefilik konusunda gönderdiği sorular daha çok ibadet ve sosyal hayat etrafında şekillenmektedir. Toplumda yaşayan bireylerin hayatlarının birçok alanını (ibadet, evlilik vs.) kabul ettiği mezhebe göre şekillendirmesi olgusuna bağlı olarak ortaya çeşitli konularda sorular sormuştur.

3.2.4. Selefîlik

Konuya Rahmetli Hasan Onat'ın bir tespiti ile başlamak yerinde olacaktır. "Selefîlik, içeriği ve kullanılışındaki keyfilik sebebiyle Müslümanların karşı karşıya kaldıkları açmazların fark edilmesini güçleştiren bir kavramdır."⁶⁹ İslam dünyasında hicrî 2. asırdan başlayıp günümüze "selef tabir edilen sahâbe, tâbiûndan (ve kimilerine göre de tebeû't-tâbiûnden) oluşan ilk nesillere dönüşü" bayraklaştıran ancak zihniyet olarak birbirinden çok farklı yerlerde duran -söz gelimi kimi akıl ve te'vile karşı bir tavır geliştirirken; kimi akli ve te'vili ön plana çıkararak- bazı hareketler "Selefîlik" kavramı kullanılarak adlandırılmaktadır. Bu durum Selefîliğin mahiyeti ve muhtevası konusunda zihinlerde bir karışıklığa neden olmaktadır.⁷⁰ Zira "katı gelenekçilik, ilksel gelenekçilik, geleneği inkâr, ihyâ ve ıslah, dini ve akli hurafelerden temizlemek, dinî yenilik ve İslam modernizmi gibi birbirinden tamamen farklı hatta birbirine zıt anlayış, tarz ve tavrı benimseyen kişi ya da gruplar bu kavram altında değerlendirilebilmektedir.⁷¹ Konu hakkında çalışan farklı disiplinlerden alan uzmanlarının söz konusu karmaşıklığı gidermek adına değişik sınıflandırmalar ve denemeler yaptıkları görülmektedir. Söz gelimi Selefîlik hakkında "metodolojik bir ilke, sistematik bir nazariye, dinî ve siyasî bir akım ya da radikal ve savaştı bir yapı" şeklinde olgunun metodik yaklaşım ve sosyolojik oluşum boyutlarına bağlı olarak

⁶⁹ Hasan Onat, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şî-Selefi Kutuplaşması", *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 1 no. 1-2 (2015): 110.

⁷⁰ Mehmet Ali Büyükkara, "11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudî Selefiyye ve Cihadî Selefiyye", *Dinî Araştırmalar* 7, no. 20 (2004): 206-207; Mehmet Zeki İşcan, "Tarih Boyunca Selefi Söylem", *Eskiye* 25 (2012): 57; Ferhat Koca, *İslâm Düşüncesinde Selefîlik Genel Karakteristiği ve Günümüzdeki Motivasyonları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 11; Cenksu Üçer ve Münevver Toköz, "Hasan Onat'ın Alevî Gelenek Hakkındaki Çalışmaları ve Alana Katkısı", *Alevîlik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi* 23 (2021): 19-22.

⁷¹ Büyükkara, "11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudî Selefiyye ve Cihadî Selefiyye", 206-207; İşcan, "Tarih Boyunca Selefi Söylem", 57; Koca, *İslâm Düşüncesinde Selefîlik*, 11.

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

yapılan bir takım tanım ve anlamlandırmalar söz konusudur.⁷² Yine gerek temsilci olarak görülen sembol şahsiyetler gerek ana karakteristiklerini dikkate alarak ilk öncü Selefîlik olarak Ehl-i hadis (Ahmed b. Hanbel ve talebelerinin temsil ettiği görüşler), sentetik bir mezhebî yapı olarak Selefîlik (İbn Teymiyye'nin şekillendirdiği), Vehhâbi Selefîlik (Abdullah b. Vehhâb ile yeni bir şekle bürünmüş hali), yeni bir takım oluşumlarda ortaya konulan Selefîlik (modern dönem ihyâ ve islah hareketleri ve siyasal İslam olarak tabir edilen hareketlerde) şeklinde yapılan tasnifler dikkat çekmektedir.⁷³ Hatta Vehhâbi Selefîlik içinde yaşanan dönüşümler, bu gelenek içerisinde Suûdî Selefîlik-Cihâdî Selefîlik gibi bir farklılaşmanın dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.⁷⁴ Bu isimle anılan bazı hareketlerin son zamanlarda farklı coğrafyalarda değişik tezahürlerle ortaya çıktığı bilinmektedir.⁷⁵

Bu noktada İslâm Mezhepleri Tarihinde disiplininin ana ilkelerinden biri olarak zamanda ve mekânda ortaya çıkan siyasî, ekonomik vb. gelişmelere bağlı olarak gerek kavramlarda gerek sosyolojik oluşumlarda yaşanan değişim ve dönüşüm olgusunu dikkate almak yerinde olacaktır. Selefî kavramı ve bu kavram etrafında ortaya çıkan hareketler ve bunların anlamlandırılması konusunda gerek akademik disiplinlerin -söz gelimi İslam

⁷² Koca, *İslam Düşüncesinde Selefîlik*, 13-23.

⁷³ Mehmet Zeki İşcan, "Selefîliğin Temel Esasları ve Sosyo-Politik Arka Plan", *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul: İSAV Yayınları, 2014), 94-110; Ramazan Yıldırım, *Cemaatten Partiye Dönüşen Selefîlik* (Ankara: Seta Yayınları, 2013), 13-22; Muhyeddin İğde, "Selefîliğin Arka Planı", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 8, no.2 (2015): 151-175. Söz konusu oluşumların "akıl ve te'vil"e dair tavırları ve zihniyetlerine bağlı olarak "selefçi ya da selefîyeci" nitelendirmeleriyle birbirinden ayrı değerlendirilmeleri gerektiği hakkında bkz. Üçer ve Toköz, "Hasan Onat'ın Alevî Gelenek Hakkındaki Çalışmaları", 20-21.

⁷⁴ Büyükkara, "11 Eylül'le Derinleşen Aynılık: Suudî Selefîyeye ve Cihâdî Selefîyeye", 208-228.

⁷⁵ Büyükkara, "İslâm Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", 321-350; Rifat Türkel, "Etkileri Açısından Vehhabilik (Suudi Arabistan Dışı Ülkeler Örneği)", *The Journal of Academic Social Science Studies* 6, no. 8 (2013): 700-715; Adem Arkan, "İslâm Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı", 352-376; *Arap Dünyasında Selefîlik ve Selefî Hareketler*, ed. Beşir Musa Nâfi' ve diğerleri, çev. Nurullah Çakmaktaş (İstanbul: Yarı Yayınları, 2016). Batı Avrupa ülkelerinde yeni ortaya çıkan ve selefî olarak isimlendirilen bazı hareketler hakkında bk. Samir Amghar, *Bugünkü Selefîlik Batı'da Mezhep Hareketleri*, çev. İzzet Er ve diğerleri (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 35-165; Emre Şimşek, "Almanya'da Selefî Vaizler Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13, no. 72 (2020): 988-998.

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorular Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı Mezhepleri Tarihi- çalışmalarının⁷⁶ gerek süreli akademik yayınların⁷⁷ gerek kurumsal gayretlerin⁷⁸ sürdürülmesi bu konunun canlılığını muhafaza ettiğini göstermektedir.

Araştırmanın temel hipotezi bağlamında Kurula Selefilik başlıklı ve içerikli sorular sorulacağı ve bunların dünyada ve yakın coğrafyamızda meydana gelen başta siyasî olmak üzere farklı alanlardaki birtakım gelişmelere bağlı olarak belli bir yekûnda olacağı düşüncesiyle temin edilen ilgili doküman taranmıştır. Ancak bu hususta beklenen bir sayıda soru sorulmadığı (40 soru, %6,4) görülmüştür.

Kurula bu kapsamda yöneltilen soruların bir kısmı “*Selefilik nedir?*”, “*Selefilik iki itikadî mezhep (Eş’arîlik ve Mâtürîdîlik) gibi itikadî bir mezhep midir?*”, “*Selefliğin İslâm’ı öğrenebilmek için en sağlam kaynak olduğu iddiası doğru mudur?*”, “*Selefilik adına konuşanların iddiaları doğru ise neden İmam Eş’arî ve İmam Mâtürîdî’nin Selefilik adına öne sürülen görüşleri benimsememişlerdir?*” gibi Selefliğin ne olduğu, kaynak değeri ve İslâm çatısı altındaki yerini öğrenmeye yöneliktir. Selefilikle irtibatlı olarak Vehhâbilik hakkında da birçok soru bulunmaktadır. Bu bağlamda “*Vehhâbilik nedir?*”, “*Selefliğin Vehhâbilik ile ilişkisi nasıldır?*”, “*Vehhâbilik hak mezhep mi, değilse hakkında nasıl bir hüküm vermek gerekir?*”, “*Selefilik ve Vehhâbilik adına itikadî konularda dile getirilen görüşlerin Ehl-i sünnet’e uygun mudur?*” gibi sorular dikkat çekmektedir. Hanbeli mezhebi de bu konuda irtibatlı sorular arasında yerini almıştır. Nitekim “*Hanbelî mezhebinin çok katı İslâmî kuralları varsa neden İslâm alimlerince dört hak mezhepten biri olarak saymıştır?*”, “*Hanbelî mezhebinden doğan Vehhâbilik ve Selefilik gibi akımlar neden şiddet yanlısı örgütlere ilham kaynağı olarak*

⁷⁶ Harun Türkoğlu, “İslam Mezhepleri Tarihi VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı ve Bütün Yönleriyle Selefilik Çalıştayı”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2016): 187-196. İlgili Koordinasyon Toplantısı tebliğleri kitap olarak basılmıştır. *İslam Mezhepleri Tarihi Selefilik Çalıştayı VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı*, ed. Doğan Kaplan (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2016).

⁷⁷ Söz gelimi Marife Dini Araştırmalar Dergisi (9, no. 3) 2009’da, İlahiyat Akademi Dergisi (1, no.1-2) 2015 yılında ilk sayısında okurları karşısına Selefilik özel sayısı ile çıkmıştır.

⁷⁸ Nitekim Din İşleri Yüksek Kurulu 7-8 Aralık 2023 tarihlerinde “Selefilik ve Tarihi Arka Planı” ilmi istişare toplantısı düzenlemiştir. Muhammed Sait Yiğit, “Selefilik ve Tarihi Arka Planı” Konulu İlmî İstişare Toplantısı”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 17, no.1 (2024): 435-442. Ayrıca bkz. “Din İşleri Yüksek Kurulu”, son güncelleme: Ağustos 25, 2024, <https://kurul.diyadinet.gov.tr/Duyuru-Detay/Duyurular/911/selefilik-ve-tarihi-arka-planı-konulu-istisare-toplantisi-duzenlendi>. Kurulun rapor yayımlayarak konunun değişik boyutları hakkında kamuoyunu bilgilendirdiği görülmektedir. Din İşleri Yüksek Kurulu, *Dini İstismar ve Tedhiş Haraketi Deaş Raporu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016).

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

kabul edilmiştir?”. Sorularda selef söylemi ile faaliyette bulunanların ülkenin dini sosyokültürel hayatında gösterdikleri bazı etkileri ortaya koyan bazı hususlar da göze çarpmaktadır. Meselâ “*Selefi akımlara bağlı olan bir kimsenin Ramazan ayı ve orucunu Türkiye’deki takvime ve ezana göre tutmaması ne derece doğrudur?”*, “*Selefiligi ön plana çıkaranların camilerde kılınan namazların ardından cemaatin toplu halde tesbihat yapıp arkasından hep birlikte elleri kaldırıp duaya başlamasını bidat olarak görmeleri ne derece doğrudur?”* gibi sorular bu durumu ortaya koymaktadır.

Selefilik konu başlığı altında Selefilik konusunun ne olduğu, mezhep sayılıp sayılmayacağıнын yanı sıra Vehhâbilik ve Hanbelilik konularıyla birlikte toplumun dini sosyokültürel hayatına etkilerine dair bir takım sorgulamaların yapıldığı anlaşılmaktadır.

3.2.5. Mâtürîdîlik ve Eş’arîlik

Mâtürîdîlik, Mâverâünnehir bölgesinde Ebû Hanîfe’nin itikadî görüşlerinin Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) tarafından ve sistemleştirilmesi ve onun takipçilerince geliştirilmesi ile oluşan ve Mâtürîdî’ye nispet edilen bir mezheptir.⁷⁹ Günümüzde başta Türkiye olmak üzere diğer Türk Cumhuriyetleri, Avrasya, Asya ve Kuzey Afrika gibi dünyanın birçok yerinde etkisini göstermektedir.⁸⁰ Eş’arîlik ise hicrî 4 ve 5/miladî 10 ve 11. asırlarda Ebû’l-Hasan el-Eş’arî (Ö.324/936) ve fikirleri etrafında oluşan ve kuruluşunu takip eden asırlardan itibaren İslam coğrafyasında önemli bir nüfuza sahip olan bir mezheptir.⁸¹ Günümüzde Türkiye, Irak, Suriye, Mısır, Endonezya, Orta ve Kuzey Afrika’daki Müslümanlar arasında yaygın olan Eş’arîlik İslam dünyasının dört bir yanında varlığını sürdürmektedir.⁸²

Türkiye’deki mezhep müntesipleri varlığı olgusu doğrultusunda itikadî

⁷⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Mâtürîdiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 165-175; Sönmez Kutlu, “Maturidilik”, *İslâm Mezhepleri Tarihi* ed. Hasan Onat ve Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 365; İhsan Timür, “Mâtürîdîlik”, *İslâm Mezhepleri Tarihi* haz. Mehmet Saffet Sarıkaya ve Mehmet Ümit (Ankara: Nobel Yayınları, 2021), 235.

⁸⁰ Arıkan, “İslâm Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı”, 352-376; Timür, “Mâtürîdîlik”, 251-252.

⁸¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Eş’ariyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 11: 454; Kalaycı, “Eşarilik”, 395-396; Mehmet Keskin, “Eş’arîlik”, *İslâm Mezhepleri Tarihi* haz. Mehmet Saffet Sarıkaya ve Mehmet Ümit (Ankara: Nobel Yayınları, 2021), 253.

⁸² Büyükkara, “İslâm Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu’daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları”, 348-349; Arıkan, “İslâm Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı”, 357-359; Kalaycı, “Eşarilik”, 416-419; Keskin, “Eş’arîlik”, 266.

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı mezhep konusunda Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik hakkında vatandaşların soru yöneltecekleri düşüncesiyle ilgili malzeme bu kapsamda da taranmıştır. Mezhep olgusunun farklı veçheleri ve farklı mezhepler hakkında Kurula soru soranların Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik hakkında (kimi zaman beraberce) soru yönelttikleri (Mâtürîdîlik 28 sorunun %4,5; Eş'arîlik 22 sorunun %3,5) ve bazı bilgi talebinde buldukları görülmektedir.

Sorularda “Mâtürîdîlik nedir?” gibi Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik mezhepleri hakkında bilgi verilmesini muhtevî talepler yanında “Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik arasındaki farklar nelerdir?”, “Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Mâtürîdîliğe bakışı nasıldır?” gibi hususların da konu edildiği anlaşılmaktadır.

Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik konusunda Kurula gönderilen sorular genel anlamda ne oldukları ve aralarındaki ilişkiyi saptamaya yöneliktir.

3.2.6. Şâfiîlik

İmam Şâfiî'ye (ö. 204/819) nispet edilen ve hicrî 2. yüzyılda ortaya çıkan Medine merkezli fıkıh mezhebidir. Bu mezhebe mensup fakihlere ve mezhebin görüşüyle amel eden kişilere Şâfiî denmiştir.⁸³ İslam coğrafyasında farklı bölgelerde yaşayan Şâfiîlerin Müslümanlar arasındaki oranı hakkında araştırmalarda %28 rakamının paylaşıldığı görülmektedir.⁸⁴ Türkiye'de yapılan bir araştırma verisine göre ise ülkemizde yaşayan Şâfiî mezhebine mensup vatandaşların oranı %11,1'dir.⁸⁵ Ülkemizde müntesipleri bulunması dolayısıyla Şâfiîlik ve bağlı farklı konular hakkında Kurula soru sorulacağı düşüncesiyle ilgili malzeme bu noktada da taranmıştır. Nitekim vatandaşların ülkemizde varlığını sürdüren mezhep, gelenek ve anlayışlarla ilgili olarak Kurula sordukları soruların bir kısmında Şâfiîliğe de (16 soru, %2,5, bu rakamın oldukça az olduğunda şüphe yoktur.) -bir kısmında Hanefîlik ile birlikte- yer verdikleri gözlemlenmektedir.

Bu kapsamda gönderilen soruların bir kısmında “Şâfiîlik nedir?”, “Şâfiî mezhebindeki yasakların nelerdir?” gibi mezhep hakkında genel bilgiler talep edilmiştir. Bunun yanında “Şâfiîlik mezhebine göre bir yerin kanaması abdesti bozar mı abdesti bozması için kan miktarı ne kadar olmalıdır?”, Şâfiîlik mezhebine

⁸³ Bilal Aybakan, “Şâfi Mezhebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 38: 233; Kutlu ve Aydın, “Ehl-i Sünnetin Fikhî Boyutu”, 438-442; Yaman ve Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 93-95.

⁸⁴ Kutlu ve Aydın, “Ehl-i Sünnetin Fikhî Boyutu”, 441-442; Büyükkara, “İslâm Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları”, 348-349; Arkan, “İslâm Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı”, 352-376.

⁸⁵ *Türkiye'de Dinî hayat Araştırması*, 7.

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

göre bir kadının erkeğe dokunması sonucunda Şâfiî olan kişinin abdesti bozulur mu? gibi mezhebin bazı hususlardaki görüşlerinin sorulara konu edildiği görülmektedir. Ayrıca *"Hanefîlik ve Şâfiîlik arasındaki farklar nedir?"* türünden sorular da dikkat çekmektedir.

Bu itibarla Kurula bu noktada sorulan soruların önemli bir kısmının Şâfiîliği daha iyi tanımaya, mezhebin görüşlerini öğrenmeye ve Hanefî mezhebiyle karşılaştırmaya yönelik olduğu görülmektedir. Bu durumun ülkemizde ağırlıklı olarak Hanefî ve Şâfiî mezheplerine mensup olunmasından ve sosyal hayattaki etkileşimden kaynaklı olduğu aşikârdır.

Sonuç

Bu çalışmada Din İşleri Yüksek Kuruluna yöneltilen sorular bağlamında halkın mezhep, farklı dinî anlayış ve oluşumlar olgusuna yaklaşımı incelenmiştir. Toplumda dinî düşünce ve hayatla ilgili kabul ve pratiklerin daha çok mezhebî ve meşrebî telakkî ve uygulamalar üzerinden şekillendiği bilinmektedir. Bu gerçeklik toplumda sağlıklı bir mezhep ve farklı dinî anlayışlar olgusunun yerleşmesi hususunda halkın bu konulardaki yaklaşımlarının bilinmesini önemli kılmaktadır. Bunun toplumu din konusunda bilgilendirme görevi yüklenen kurumlar açısından da son derece önemli olduğu hususunda şüphe yoktur.

Din İşleri Yüksek Kurulunun kurulduğu günden bugüne tevarüs edip yürüttüğü değişmeyen görevlerinden başlıcası, dinî konulardaki sorulara döneminde cari bütün iletişim imkânlarını kullanarak cevap vermesidir. Kurula dinî hayatın her yönüyle ilgili yüz yüze görüşmeden mektuba, mailden cep telefonu (mobil) uygulamasına varıncaya farklı kanallarla pek çok soru yöneltilmekte; Kurul da bunları Kanun'un verdiği yetki ve çizdiği çerçevede cevaplandırmaktadır. Bu araştırma 2012 Ocak 2018 Mayıs ayları içerisinde mezhep, farklı dinî anlayış ve oluşumlar hakkında Kurulun Soru Sor platformu "kurul.diyabet.gov.tr, fetva.diyabet.gov.tr" adresi üzerinden toplam 620 (altı yüz yirmi) kişinin sordukları ve içinde alt soruların da bulunduğu sorular esas alınarak yürütülmüştür. Çalışma, araştırmanın konu hakkında gelecek soruların bu coğrafyadaki dinî oluşumlar ve başta göç ve şehirleşmeye bağlı olmak üzere dinî sosyokültürel hayat bağlamında yaşanan gelişmeler çerçevesinde şekilleneceği hipotezi bağlamında mezhep olgusu, hak mezhep anlayışı, farklı mezhep/lere uyma (taklid ve telfik), mezhep değiştirme, farklı mezhep mensupları arasındaki evlilik vb. sosyal ilişkiler, kurumların (Diyanet İşleri Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı) mezheplerle

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı ilgili görüş ve tasarrufları gibi konular ile Alevîlik, Ca'ferilik/Şîilik, Hanefîlik, Şâfîlik, Eş'arîlik, Mâtürîdîlik, Selefilik gibi mezhep, gelenek ve anlayışlar kapsamında sorulan sorular örneklemini üzerinden yürütülmüştür.

Çalışmada elde edilen sonuçlar araştırmanın hipotezini büyük oranda teyit etmiştir. Halkın sorularının ülkede yaşanan dinî sosyokültürel hayat bağlamındaki gelişmeler doğrultusunda ve bu coğrafyada varlığını sürdüren mezhebî ve meşrebî yapılar ya da dinî oluşumlar çerçevesinde şekillendiği görülmüştür. Nitekim ilgili zaman diliminde araştırma konusu hakkında Kurula 620 kişi tarafından yöneltilen soruların 304'ünün (%49) Alevîlik, 124'ünün (%20) Ca'ferilik/Şîilik, 75'inin (%12) Hanefîlik, 40'ının (%6,4) Selefilik, 28'inin (%4,5) Mâtürîdîlik, 22'sinin (%3,5) Eş'arîlik, 16'sının (%2,5) Şâfîlik, 11'inin ise (%1,7) hak-bâtlı kavramı hakkında olduğu; bunların 181'inin (%29) kadınlar, 439'unun (%71) erkekler tarafından sorulduğu görülmektedir. İlgili soruların 469'u (yaklaşık %75) büyükşehirlerden, 73'ü (yaklaşık %12) illerden, 60'ı (yaklaşık %10'u) ilçelerden (toplam 602/%97) yöneltilmiş, yurt dışından ise 18 (yaklaşık %3) soru sorulmuştur.

Kurula *mezhep olgusunun* mahiyeti, keyfiyeti, dindeki yeri, imana taalluk eden bir yönünün bulunup bulunmadığı, nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı, mezhep olmadan dinin yaşanıp yaşanmayacağı; bütün mezheplerin hak olup olmadığı ya da kaç hak mezhep olduğu; 4 hak mezhep kabulünün ne anlama geldiği, mezhepleri hak mezhep-batıl mezhep olarak ayıran otoritenin kim olduğu; bir kimsenin mezheplerin hepsini taklit edip edemeyeceği, zor durumda kalındığında başka mezheplerin taklit edilip edilemeyeceği, mezheplerden bazen birinin bazen diğerinin görüşüne göre amel edilmesinin hükmünün ne olacağı; mezhep değiştirilip değiştirilmeyeceği, bir kişinin hangi durumlarda ya da kaç defa mezhep değiştirebileceği, değiştirilecekse bu geçişlerin nasıl olacağı; DKAB kitaplarında hak mezhep olarak sayılan Ca'feriliğin hak mezhep olup olmadığı, ne zaman hak mezhep olduğu, Başkanlığın bu konudaki görüşlerinin ne olduğu, DKAB kitaplarında Ca'feriliğe hak mezhep denildiğine göre Ca'feriliğin görüşleriyle amel edilip edilmeyeceği; Başkanlığın Alevîlik, Alevîler ve cemevleriyle ilgili görüşlerinin ne olduğu; farklı mezheplere mensup olan bir imamın arkasında namaz kılıp kılamayacağı; başka mezhep ve meşrepten birine karşı nasıl bir tavır takınılacağı, söz gelimi verdiği selamın alınıp alınmayacağı, ikramlarının ve kestiğinin yenilip yenilmeyeceği, kendileriyle evlilik yapıp yapılmayacağı gibi hususların dile getirildiği görülmektedir.

Kurula yöneltilen soruların çizdiği bu çerçeve toplumun mezhep olgusu,

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

farklı dinî anlayış ve oluşumlar hakkında sağlıklı bir bilgilendirmeye olan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Dolayısıyla toplumu din konusunda bilgilendirme görevi ve yetkisi verilen kurumlar olarak Millî Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığının yürüttükleri hizmetlerinde bahse konu ihtiyacı daima göz önünde bulundurmaları faydadan hali olmayacaktır. Ayrıca dinî yüksek öğretim veren kurumlarda (İlahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri) başta İslam Mezhepleri Tarihi, Kelam ve Fıkıh alanları olmak üzere müfredat ve ders içeriklerinin söz konusu ihtiyacı azami ölçüde dikkate alarak planlanmasında yarar görülmektedir.

Sorulan sorular İslam Mezhepleri Tarihi alanında mezhep olgusu, farklı dinî anlayışlar ve oluşumlar hakkında ön plana çıkartılan şu temel hususların son derece önemli olduğunu göstermektedir. Öncelikle mezhepler, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonraki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan ve siyâsî, itikadî ve fikhî alanda baş gösteren sorunların çözümü noktasındaki ihtiyaca binaen ortaya konulan insanî gayretler neticesinde doğan beşerî oluşumlardır. Mezhepler dinin bizatihi kendisi değil; *dinin anlaşılma biçimleridir*. Dinin (daha doğrusu dinî metinlerin ya da nassların) söz konusu anlaşılma biçimleri, farklı toplumsal yapılar ile bunların dil, zihniyet özellikleri ve varlık algılarının yanı sıra zamanda ve mekânda meydana gelen her türlü siyâsî, ekonomik, sosyokültürel, ilmî gelişmeler vb. pek çok farklı etkenle şekillenmiştir. Dolayısıyla mezhepler ya da dinî oluşumlar, dinin hayata aktarılması noktasındaki insan gayretine bağlı olarak doğal ve kaçınılmaz bir halin sonucu olarak ortaya çıkmışlardır ve mezhep mensubiyetinin kıyamette sorgu-suale konu olması söz konusu değildir.

Bu genel çerçeveye ilave olarak aşağıdaki hususları da dikkate alarak bir bilgilendirme yapılmasının son derece önemli olduğu görülmektedir: Öncelikle Ehl-i sünnet ve Şîa birer mezhep değildir; aksine içlerinde itikadî ve fikhî mezhepler ile farklı ekolleri barındıran üst anlayışlardır. 4 hak mezhep olgusu ya da kabulü, Ehl-i sünnet kimliği/anlayışı içinde bugüne kadar varlığını devam ettiren Hanefîlik, Mâlikîlik, Şâfiîlik ve Hanbelîlik'ten müteşekkil fıkıh mezheplerini ifade etmektedir. Ancak Ehl-i sünnet içinde ortaya çıkıp da varlığını sürdüremeyen Evzâlik vb. fıkıh mezhepleri de bulunmaktadır. Ayrıca Ehl-i sünnet içinde Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik örneklerinde görüldüğü üzere itikadî alanda da mezhepler söz konusudur. Ehl-i sünnet anlayışı dışında bugün farklı anlayışlar bünyesinde söz gelimi Şîa anlayışında Ca'ferîlik'ten başka Zeydîlik, Haricî anlayış içerisinde İbâdîlik

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı mezhepleri varlıklarını devam ettirmektedir.

Mezheplerin görüşleri icthadî görüşlerdir. İctihad ise icthadı nakzetmez. Zira mezheplerin icthadî görüşlerinin kendi içlerinde de değişkenlik gösterebilen bir nitelikleri bulunmaktadır. Bununla birlikte her mezhebin kendine özgü bir zihniyet, metodik yaklaşım, sistematik ve bunlara göre şekillenen kavramsal gerçekliği bulunmakta, dolayısıyla görüşleri bu unsurlara göre şekillendiği için her mezhebin görüşlerinin kendi bütünlüğü içerisinde ele alınması gerekmektedir. Ancak söz konusu sistematik yapısına uygunluğu nispetinde diğer mezheplerin görüşlerine göre de amel edilebilir. Bu uzmanlık gerektiren bir hal olması nedeniyle bu noktada konunun uzmanlarının -Bu konuda başta Din İşleri Yüksek Kurulu olmak üzere fakihlerin ciddi bir mesai sarf etmeleri gerektiği görülmektedir.- görüşleri doğrultusunda hareket edilmesi yerinde olacaktır.

Mezhep, farklı dinî anlayış ve oluşumlar olgusunun dinimizde yasaklanan *tefrıkaya* sebebiyet verecek bir hale sokulmaması, aksine ihtilafta rahmet olduğu ve farklılıkların hayırda yarış vesilesi kılınması (Bakara, 2/148; Mâide, 5/48; Fâtır, 35/32) anlayışıyla hareket edilmesi gerekmektedir.

Mukayese edilebilir türdeşler olmamasına rağmen (Bu noktada Alevî nitelemesi yapılan ocak ve grupların tasavvufî boyutunun göz önünde bulundurulması gerektiği aşikârdır.) sorularda yanlış bir şekilde daima Sünnîlik ile kıyaslanan Alevîlik; selef, sefilik, selefçi ve selefîyeci akımlar hakkında toplumda var olan zihin karışıklığını giderecek daha çok çalışmaya ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Ahmetoğlu, Şahin. "İmâmiyye/İsnâaşeriyye". *İslâm Mezhepleri Tarihi* içinde, ed. M. Saffet Sarıkaya ve Mehmet Ümit. 99-124. Ankara: Nobel, 2020.
- Akoğlu, Muharrem. "Mu'tezile". *İslâm Mezhepleri Tarihi* içinde, ed. M. Saffet Sarıkaya ve Mehmet Ümit. 69-86. Ankara: Nobel, 2020.
- Aksüt, Hamza. *Aleviler Türkiye-İran-Irak-Suriye-Bulgaristan*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2009.
- Alperen, Abdullah. "Alevî(lik) Modernleşmesine Dair Düşünceler". *Dem Dergi* 2, no. 6 (2009): 76-82.
- Altuntaş, Halil. *Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Amghar, Samir. *Bugünkü Selefîlik Batı'da Mezhep Hareketleri*. çev. İzzet Er, Yusuf Özcan, İpek Kılıç. Bursa: Emin Yayınları, 2018.
- Arap Dünyasında Selefîlik ve Selefî Hareketler*. ed. Beşir Musa Nâfi' vd. çev.

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

Nurullah Çakmaktaş. İstanbul: Yarı Yayınları, 2016.

Arıkan, Adem. "İslâm Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı". *İslâmî Araştırmalar* 29, no. 2 (2018): 348-379.

Ayar, Talip. *Osmanlı Devleti'nde Fetoâ Eminliği 1826-1922*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

Aybakan, Bilal. "Şâfi Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 233-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Aydınlı, Osman. *Akılci Din Söylemi Farklı Yönleriyle Mu'tezile Ekolü*. Ankara: Hititkitap Yayınevi, 2010.

Balkız, Ali. *Kent Koşullarında Sosyolojik Olgu Olarak Alevilik Yazılar*. İstanbul: Alev Yayınları, 2007.

Banaz, Şaban. "Çorumlu Caferileşmiş Alevilerin Caferileşme Süreci ve Temel İnanç Esasları". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 95 (2020): 169-198.

Bardakoğlu, Ali. "Hanefi Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 21-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Bayrak, Ali. "Dini Gruplar Bağlamında Ca'ferîlik", *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, no. 2 (2008): 11-128.

Birdoğan, Nejat. *Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi Ocaklar-Dedeler-Soyağaçları*. İstanbul: Mozaik Yayınları, 1995.

Bozkuş, Metin. *Sivas Aleviliği*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2006.

Bulut, Mehmet. "İhve-i selâse" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 6-7 İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Bulut, Halil İbrahim. *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Burak, Ergin. "Hanefi Mezhebinde Yeni Bir İstidlal Yöntemi: Mezhep İçi Telifik". *İslam Tetkikleri Dergisi* 12, no. 2 (2024): 669-695.

Büyükkara, Mehmet Ali. "11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudî Selefîyye ve Cihadî Selefîyye". *Dinî Araştırmalar* 7, no. 20 (2004): 205-234.

Büyükkara, Mehmet Ali. "İslâm Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 6, no. 2 (2013): 321-354.

Büyükkara, Mehmet Ali. "Mezhep ve Mezhepçilik". *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 5 (2017): 1-9.

Coştu, Kamil. "2012-2015 Yılları Arasında Din İşleri Yüksek Kurulu'na İntikal Eden Soruların Yaygın Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10, no. 2 (2017): 1061-1081.

Çamuroğlu, Reha. *Değişen Koşullarda Alevilik*. İstanbul: Doğan Kitap, 2000.

Çınar, Mahmut. "D.İ.B. Din İşleri Yüksek Kurulu'na Sorulan Sorular

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı

Bağlamında Mehdîlik". *Halkın Soruları Bağlamında Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu: XVIII. Kelam Anabilim Dalları Koordinasyon Toplantısı (24-25 Mayıs 2013, İstanbul)*. 108-120. İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2016.

Dadaş, Mustafa Bülent. "Kuruluşundan Günümüze Din İşleri Yüksek Kurulu'nun Fetva Siyaseti". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13, no.25-26 (2015): 37-74.

Dadaş, Mustafa Bülent. "Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvaları Örneğinde Güncel Fıkıh Problemlerinin Çözümünde Tahrîc Yöntemi". *Cumhuriyet Theology Journal*, 27, no. 1 (2023): 90-106.

Dağcı, Şamil. "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarına Fetva Konseptinde Bir Yaklaşım". *Diyanet İlmî Dergi* 38, no. 4 (2002), 5-20.

Dalkılıç, Mehmet. "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat". *İslâm Mezhepleri Tarihi içinde*, ed. M Ali Büyükkara. 66-90. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.

Dalkıran, Sayın. "Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme". *Ekev Akademi Dergisi* 6, no. 10 (2002): 95-117.

Demirtaş, Emrah ve İbrahim Sizgen. "İslam Hukukunda Telfik Nazariyesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, no. 1 (2018): 535-567.

DİB Değişiklik Kanun, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Kanun No: 6002). *Resmî Gazete* 27640 (13.07.2010). Erişim 17 Ağustos 2024.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/07/20100713-2.htm>.

DİB Kanun 633, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (Kanun No. 633). *Resmî Gazete* 12038 (2 Temmuz 1965). Erişim 17 Ağustos 2024. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>.

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *2020 Faaliyet Raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *2021 Faaliyet Raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *2022 Faaliyet Raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023.

DİBDİYKÇUEHY, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, *Resmî Gazete* 32043 (14 Aralık 2022). Erişim 17 Ağustos 2024.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=39881&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>.

Din İşleri Yüksek Kurulu. "kurul.diyenet.gov.tr". Son güncelleme: 25 Ağustos 2024. <https://kurul.diyenet.gov.tr/Duyuru-Detay/Duyurular/911/selefilik-ve-tarihi-arka-plani-konulu-istisare-toplantisi-duzenlendi>.

- Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs
Din İşleri Yüksek Kurulu. *Dini İstismar ve Tedhiş Hareketi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- DİYK, Din İşleri Yüksek Kurulu. "İnternet Sayfası". Erişim 17 Ağustos 2024. <https://fetva.diyamet.gov.tr/>.
- DİYK, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. "İhtisas Komisyonları". Erişim 17 Ağustos 2024. <https://kurul.diyamet.gov.tr/>.
- DİYK, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. "Soru Sor". Erişim 17 Ağustos 2024. <https://kurul.diyamet.gov.tr/Diyamet-Dini-Soru-Arama-Listesi>.
- Doğanay, Eraslan. *Anadolu'da Yaşayan Dergahlar*. İstanbul: Can Yayınları, 2000.
- Ekinci, Mustafa. *Anadolu Alevîliğinin Tarihsel Arka Planı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- Engin, İsmail ve Havva Engin (ed.). *Alevîlik*. İstanbul: Kitap yayınevi, 2004.
- Erkan, Ümit. *16. Yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Görgülü, Ülfet. "Din İşleri Yüksek Kuruluna Gelen Sorular Bağlamında Mahremiyet Algıları". *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu (27-29 Mart 2015 Ordu)*. 2: 113-127. Samsun: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Görgülü, Ülfet. "Din İşleri Yüksek Kurulunun Tıbbi Konulardaki Fetvalarına İlişkin Metodolojik Bir Değerlendirme". *Fıkıh ve Biyoetik İslam Hukuku Bakımından Tıbbi Konularda Karar Verme Süreci-2*. ed. İhsan Karaman vd. 181-195. İstanbul: İsar Yayınları, 2021.
- Görgülü, Faruk. *Eş'arı ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
- Güngör, Özcan. *Ârâf'taki Kimlik: Alevîlik/Bektâşilik*. Ankara: Akasya Kitap, 2007.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. 2. Kahire: Dâru'l-Maârif.
- İğde, Muhyeddin. "Selefilik Arka Planı". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 8, no.2 (2015): 151-181.
- İlahiyat Akademi Dergisi*. Selefilik Özel Sayısı 1, no. 1-2 (2015). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilak/issue/8580>.
- İpşirli, Mehmet. "Şeyhlisâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 91-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İslam Mezhepleri Tarihi Selefilik Çalıştayı VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı*. ed. Doğan Kaplan. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2016.
- İşcan, Mehmet Zeki. "Tarih Boyunca Selefi Söylem". *Eskiye* 25 (2012): 56-64.
- İşcan, Mehmet Zeki. "Selefilik Arka Planı". *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*. 91-110. İstanbul: İsav Yayınları, 2014.

- Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı Kalaycı, Mehmet. "Eşarilik", *İslâm Mezhepleri Tarihi içinde*, ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu, 395-422. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Kaplan, Doğan. *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Kaya, Eyyüp Said. "Telfik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40:401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kayapınar, Hüseyin. "Din İşleri Yüksek Kurulu'nun İmkanları ve Dini Soruları Cevaplandırma Usulü". *Dini Danışmanlık Hizmetleri ve Fetva Konsepti İstişare Toplantısı, 11-13 Aralık 2009*. 39-46. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Keskin, Mehmet. "Eş'arîlik". *İslâm Mezhepleri Tarihi içinde*, ed. Mehmet Saffet Sarıkaya ve Mehmet Ümit. 253-266. Ankara: Nobel Yayınları, 2021.
- Koca, Ferhat. "Fetvahane". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Koca, Ferhat. *İslâm Düşüncesinde Selefilik Genel Karakteristiği ve Günümüzdeki Motivasyonları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Korucu, Yasemin. "İslam Hukukunda Telfik". Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010.
- Kubat, Mehmet. "İslâm Mezhepleri Tarihi Öğretimi Açısından İmam-Hatip Lisesi Müfredatının Değerlendirilmesi". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 12, no. 2 (2019): 212-255.
- Kutlu, Sönmez. "Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi". *İslâmiyât* 7, no. 3 (2003): 31-54.
- Kutlu, Sönmez. *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları, Alevîliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Şeyh Saftı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Kutlu, Sönmez. "Maturidilik". *İslâm Mezhepleri Tarihi içinde*, ed. Hasan Onat ve Sönmez Kutlu. 365-394. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Kutlu, Sönmez ve Osman Aydın. "Ehl-i Sünnetin Fikhî Boyutu". *İslâm Mezhepleri Tarihi içinde*, ed. Hasan Onat ve Sönmez Kutlu. 423-447. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Marife Dini Araştırmalar Dergisi*. Selefilik Özel Sayısı 9, no. 3 (2009). <http://marife.org/tr/pub/issue/68268>.
- Melikoff, İrene. *Uyur İdik Uyardılar Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cem Yayınları, 1994.
- Ocak, Ahmet Yaşar "Alevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Okur, Kâşif Hamdi. *Fetvada Dil ve Üslup*. Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2018.
- Okur, Kâşif Hamdi. *Güncel Konularla İlm-i Hâl*. Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2019.
- Onat, Hasan. "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine". *İslâmiyât* 7, no. 3 (2003): 111-126.

- Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs
- Onat, Hasan. "İmamiyye Şiası". *İslâm Mezhepleri Tarihi* içinde, ed. Hasan Onat ve Sönmez Kutlu. 183-214. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Onat, Hasan. "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şiî-Selefi Kutuplaşması". *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 1, no. 1-2 (2015): 107-128.
- Onat, Hasan ve Sönmez Kutlu. "İslâm Mezhepler Tarihi'ne Giriş". *İslâm Mezhepleri Tarihi* içinde, ed. Hasan Onat ve Sönmez Kutlu. 19-60. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Öz, Baki. *Dünyada ve Türkiye'de Alevi-Bektaşî Dergâhları*. İstanbul: Can Yayınları, 2001.
- Rençber, Fevzi. *Hakk Muhammed Ali Aşkı, Adıyaman Alevileri*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Sarıkaya, M. Saffet. "Anadolu Alevîliğinin Oluşumu". *Ekev Akademi Dergisi* 1, no. 1 (1997): 81-96.
- Sarıkaya, M. Saffet. "Alevilik-Bektaşîliğin Tasavvufi Boyutu Üzerine". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 82 (2017): 9-23
- Sarıkaya, M. Saffet. "Diyaret İşleri Başkanlığı Yayınlarında Mezhebî Tutum ve Eğilimler". *İslâmî Araştırmalar* 29, no. 2 (2018): 268-287.
- Senhûrî, Ahmed Ferec. "Mezheplerin Hükümleri Arasında Telfik". *İctihad, Taklid ve Teflik Üzerine Dört Risale*. çev. ve haz. Hayreddin Karaman. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Sezer, Mehmet Ali. "Telfik ve Hüküm". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12, no. 63 (2019): 1288-129.
- Sezgin, Abdülkadir. *Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektaşîlik*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Subaşı, Necdet. "Türk Modernleşmesi ve Alevîler". *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü* içinde, ed. Ahmet Yaşar Ocak. 110-121. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Sümer, Faruk. *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Şimşek, Emre. "Almanya'da Selefi Vaizler Üzerine Bir Değerlendirme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13, no. 72 (2020): 988-999.
- Şimşek, Eyup ve Özcan Güngör. "Alevi Yapısallaşması, Talepler ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Alevilik-Bektaşîlik". *Turkish Studies* 8, no. 3 (2013): 539-565.
- Tan, Oğuzhan. "Dört Parçalı Tek Sünnî Mezhep 'Dört Hak Mezhep'in Kuramsal ve Kurumsal Kristalleşmesi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 29, no. 2 (2018): 310-330.

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı

Tarablusi, Abdurrahman el-Hattab. *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtaşarı Halîl*. C.III. Libya: yy, ty.

Taşğın, Ahmet. "Cem, Cemevi ve İşlevleri". *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü* içinde, ed. Ahmet Yaşar Ocak. 211-225. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.

Taşkaya, Serderhan Musa. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Alevilik-Bektaşilik". 2. *Uluslararası Türk Kültür Evinde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı* içinde, ed. Filiz Kılıç ve Tuncay Bülbül. 1:475-498. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.

Teber, Ömer Faruk. *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar*. Ankara: Aktif Yayınları, 2008.

Teber, Ömer Faruk. "Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar". *Anadolu'da Aleviliğinin Dünü ve Bugünü* içinde, ed. Halil İbrahim Bulut. 69-80. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010.

Türkel, Rifat. "Etkileri Açısından Vehhabilik (Suudi Arabistan Dışı Ülkeler Örneği)". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6, no. 8 (2013): 699-718.

Türkiye'de Dini Hayat Araştırması. Haz. Diyanet İşleri Başkanlığı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.

Türkoğlu, Harun. "İslam Mezhepleri Tarihi VI. Ulusal Koordinasyon Toplantısı ve Bütün Yönleriyle Seleflik Çalıştayı". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2016): 187-196.

Üçer, Cenksu. "Tokat Örneğinden Hareketle Alevilik Üzerine Bir Değerlendirme". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 34 (2005): 229-268.

Üçer, Cenksu. "Aleviliğin Neliği ve Şî'ilik (Caferîlik) ile İlişkinin Çerçevesi". *Marife Dergisi* 8, no. 3 (2008): 205-238.

Üçer, Cenksu. *Tekke, Zâviye, Dergâh'tan Cemevi'ne, Alevî Nitelemeli Gruplarda Âdâb ve Erkânın İcra Edildiği Mekanlar*. Ankara: 2017.

Üçer, Cenksu. *Anadolu'da Alevî Ocakları ve Grupları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

Üçer, Cenksu. "Musâhiblik Konusunun Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredatında Yer Alış Şekli Üzerine Bir Değerlendirme". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 13, no. 1 (2020): 3-37.

Üçer, Cenksu. "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Dinî Söylemi -Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi Başyazıları Örneğinde-". *İlahiyat Akademi* 14 (2021): 23-104. <https://doi.org/10.52886/ilak.1022952>.

Üçer, Cenksu. "Din İşleri Yüksek Kurulu ve Mezhep Olgusuna Yaklaşımı". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 14, no. 2 (2021): 662-723.

Üçer, Çinici, Society's Perception of Sects and Different Religious Understandings Based on the Questions Asked to the High Council of Religious Affairs of the Presidency of Religious Affairs

Üçer, Cenksu- Toköz, Münevver. "Hasan Onat'ın Alevî Gelenek Hakkındaki Çalışmaları ve Alana Katkısı". *Alevîlik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi* 23 (2021): 3-42.

Üzüm, İlyas. "Alevilerin Caferi Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı Alevîlik-Caferîlik İlişkisi veya İlişkisizliği". *İslâmîyât* 6, no. 3 (2003): 127-150.

Yaman, Ahmet ve Halit Çalış. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 10. Baskı, 2015.

Yaman, Ahmet. "Fetvâ ve Mezhep Fetvâ Usûlü ve Tarihinin Tartışmalı Bir Konusu Olarak Fetvâ-Mezhep İlişkisi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2015): 5-34.

Yaman, Ahmet. "T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunun Fetva Yöntemi". *Din Hizmetleri ve Din Eğitiminde Türkiye Tecrübesi*. 47-70. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.

Yaman, Ahmet. "Riâsetü'ş-Şuûni'd-Dîniyye fî Türkiyâ Turuku ve Esâlîbu Isdâri'l-Fetâvâ min Kibeli'l-Meclisi'l-E'lâ li'ş-Şuûni'd-Dîniyye". *Mecelletü'd-Diyâneti'l-İlmiyye bi'l-Lüğati'l-'Arabiyye/Diyanet Arapça İlmi Dergi* 1 (2019): 61-95.

Yaman, Ali. *Alevîlikte Dedeler Ocaklar*. İstanbul: Ufuk Matbaacılık, 1998.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâtüridiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28:165-175. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Eş'ariyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11:447-455. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Yıldırım, Ramazan. *Cemaatten Partiye Dönüşen Selefîlik*. Ankara: Seta Yayınları, 2013.

Yıldız, Harun. *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.

Yılmaz, Hüseyin. "Alevîlik-Sünnîlik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, no. 2 (2009): 189-209.

Yiğit, Muhammed Sait. "Selefîlik ve Tarihî Arka Planı' Konulu İlmî İstişare Toplantısı". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 17, no.1 (2024): 435-442.

Yücel, Fatih. "Fetvanın Değişim Gerçeklerine Güncel Bir Bakış -Din İşleri Yüksek Kurulu Karar ve Fetvaları Örneği-". *Diyanet İlmi Dergi* 58, no. 3 (2022): 1125-1156.

Yücel, Fatih. "Türkiye'de Aile Hayatına Dair Güncel Fıkhî Meseleler -Din İşleri Yüksek Kurulu Karar ve Fetvaları Örneği-". *İslâm ve Yorum VII*. ed. Mehmet Kubat vd. II/189-210. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

Zengin, Halise Kader. "Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim

Üçer, Çinici, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna Sorulan Sorular Üzerinden Toplumun Mezhep ve Farklı Dinî Anlayışlarla İlgili Algısı

Programlarında Devletin Alevilik Algısı (Karşılaştırmalı Bir Analiz)". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 12, no. 47 (2013): 63-87.

Zengin, Mahmut ve Yeliz Altuntaş. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde İslam Düşüncesindeki Yorum Farklılıklarının Öğretimi: Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". *Değerler Eğitimi Dergisi* 16, no. 35 (2018): 233-272

Yugoslavya İç Savaşı Döneminde Yaşanan Çatışmalar, Katliamlar ve Göçler: Bosnalı Müslümanlar*

Serdar ÇAKMAK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi,

serdarcakmak@nevsehir.edu.tr

 0000-0001-6016-6115

Öz

Yugoslavya İç Savaşı'nda vuku bulan gelişmeleri ve özelinde Saraybosna ve Srebrenitsa'da yaşanan katliamları, zorunlu göçleri ve hukuksal ihlalleri anlayabilmek için çatışmaların kökenine inilecek olan bu makalede, her bir çatışmanın nedenlerine ve ardından oluşan sığınmacı hareketlerine de değinilecektir. Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'in, Yugoslav Halk Ordusu (JNA) kisvesine bürünen Sırbistan ile bölgesel çatışmalar bağlamında başlayan mücadelesi, giriş kısmında kimi sorular sorulup bunlara cevap aranması ile devam edecek, yeni tartışmaları da gün yüzüne çıkaracaktır. Bu çalışmada, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin en önemli politikacılarından birisi olan ve gelecekte olacak olayları tahmin eden ve olması durumunda çözüm önerisi sunan Josip Broz Tito gibi liderlerin düşünceleri de analiz edilecektir. Makalenin son kısımlarında ise, geçen yüzyılın en önemli gelişmelerinden birisi olan Srebrenitsa katliamı esnasında yaşananlar, bundan dolayı oluşan sığınmacı hareketleri ve hukuksal ihlallerin neler olduğu anlatılacaktır. Ayrıca bu bağlamda herhangi bir çözümün sunulup sunulmadığı, eğer sunulmuşsa yeterli olup olmadığı tartışılacak, bu durum "Bilge Kral" olarak anılan Aliya İzzetbegoviç gibi liderlerin düşünceleri özelinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Yugoslavya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Srebrenitsa, Zorunlu Göç

* **İntihal Taraması/Plagiarism Detection:** Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Serdar Çakmak).

Geliş/Received: 24 Temmuz/July 2024 | **Kabul/Accepted:** 20 Ağustos/August 2024 | **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2024

Atıf/Cite as: Serdar Çakmak, Yugoslavya İç Savaşı Döneminde Yaşanan Çatışmalar, Katliamlar ve Göçler: Bosnalı Müslümanlar/ Conflicts, Massacres and Migrations During the Yugoslav Civil War: Bosnian Muslims, Danisname 9 (Eylül/September 2024), 59-79 <https://doi.org/10.5281/zenodo.13820233>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Conflicts, Massacres and Migrations During the Yugoslav Civil War: Bosnian Muslims

Abstract

In order to understand the developments that took place during the Yugoslavian Civil War, and in particular the massacres, forced migrations and legal violations in Sarajevo and Srebrenica, this article will delve into the origins of the conflicts, the causes of each conflict and the subsequent refugee movements. The struggle of Slovenia, Croatia and Bosnia-Herzegovina against Serbia, which is disguised as the Yugoslav People's Army (JNA), in the context of regional conflicts will continue with the questions asked and answered in the introduction and will bring new debates to the surface. This study will also analyze the thoughts of leaders such as Josip Broz Tito, one of the most important politicians of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, who predicted future events and offered solutions in case they happened. In the last part of the article, what happened during the Srebrenica massacre that one of the most important developments of the last century, and the resulting refugee movements and legal violations will be explained. In addition, it will be discussed whether any solution is offered in this context, and if so, whether it is sufficient, and this situation will be analyzed in the context of the thoughts of leaders such as Aliya Izzetbegovic who is known as the "Wise King".

Keywords: Yugoslavia, Serbia, Bosnia and Herzegovina, Srebrenica, Forced Migration

Summary

In this article, the origins of the Yugoslav Civil War and the forced migrations that took place when the region was unstable are explained: Why did the Bosnians who were subjected to various persecutions in Europe and the Balkans throughout history, first because of their Bogomil beliefs and then because they were Muslims that have to face these difficulties and why did they side with the Ottoman Empire?

Another reason for the Yugoslav Civil War in the 1990s was the instability and insecurity of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia between 1980 and 1990 in the absence of its legendary leader Josip Broz Tito who died in 1980. In order to clarify this situation, this study has highlighted some of Tito's quotes and focused on the causes and consequences of the inflation that started in the 1970s and rose sharply after Tito's death.

This study focuses on what Serbia (in the background, the state of Yugoslavia and its army) did in the Yugoslav Civil War, which is believed to have been sparked by the independence initiatives of Slovenia, Croatia and Bosnia-Herzegovina, in order to achieve the ideals of "Greater Serbia", and touches upon the important events and facts that took place in this context. In addition, it is precisely in the perspective of this topic that the historical flow is established and analyzed. In the study, the conflicts, which were shaped by the independence attempts of the Yugoslav countries, continued with the Serbia-Slovenia (Ten Days) War, then Serbia-Croatia (Homeland)

Çakmak, Conflicts, Massacres and Migrations During the Yugoslav Civil War: Bosnian Muslims

War and Serbia-Bosnia and Herzegovina Wars, and these issues are discussed in detail in the development sections of the article and the forced migrations following the conflicts are mentioned.

In addition, in this article, which explains after which conflicts or wars nearly 300 thousand Serbs, nearly 220 thousand Croats and nearly 2 million Bosnian Muslim refugees fled from the region and took refuge, which countries or regions these people took refuge in and when they returned to their countries are also analyzed and tried to be proved with concrete evidence and sources. In this study, in which topics such as 'the causes of the Srebrenica massacre and the subsequent forced migrations', 'the migration process and integration of Bosnian Muslims to Türkiye', which took place within the Bosnia-Herzegovina War are also explained, statistical information about the dead in Srebrenica and the regions to which the survivors migrated are among the information provided.

As we approach the conclusion, the historical origins of the developments in the Bosnian War and the content of the events and phenomena that took place at the time are also touched upon, and some of this information has come to light through Aliya Izzetbegovic's letter to the Turks. In the final chapters, the ceasefire agreement that ended the Yugoslavian Civil War, whether the Srebrenica massacre was characterized as genocide by the International Court of Justice or the relevant Criminal Courts, who the perpetrators of the massacre were and what kind of sentences they received, what kind of problems the demographic and administrative change in Bosnia-Herzegovina brought as a result of the forced migrations, and the integration processes of Bosnian refugees who took refuge in countries such as Türkiye are explained.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarından çekilip alanı Batılı güçlere ve bölgedeki milliyetçi gruplara bırakmak zorunda kaldığından buyana Türk ve Müslüman kökenli insanlara zulümler artmakta, bu zulümlerin kökeni de son iki yüz yıla dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin devamı olarak görülen Bosnalı Müslüman reaya ve diğer benzeş topluluklara karşı toplu bir etnik temizlik ve soykırım dönem dönem zirve yapmış, Batılı güçler dahi bunun önüne geçememiştir ya da geçmemiştir. 1990'lı yıllara gelinip SSCB dağıldıktan sonra oluşan kargaşa ve istikrarsızlık süreciyle birlikte Slovenya ve Hırvatistan gibi ülkeler bağımsızlık için mücadele vermeye başlamışlar, Yugoslavya'dan ayrılma konusunda sesleri yükselmeye başlamıştır. Bu iki ülkeye nazaran belli bir süre zarfına kadar susmayı tercih eden Bosna-Hersek ve Makedonya gibi altı Yugoslav Cumhuriyeti'nin iki daimi ülkesi ve özerk nitelikteki Kosova ve Voyvodina gibi güçler çatışmalar yoğunlaşınca bir nevi savaşın içine çekilmiştir (Bağcı, 1992: 257-259). Diğer bir bağımsız cumhuriyet olan Karadağ'ı yanlarına alan Ortodoks Sırp, Katolik

Hırvatlara ve Slovenlere karşı topyekûn bir mücadele içine girmiştir.

Bilindiği üzere hem Yugoslavya toprakları hem de Bosna-Hersek'in merkezi Saraybosna yüzyıllardır birçok farklı dine başkentlik etmiş, 'Balkanların Kudüs'ü' olarak adlandırılmıştır. Ortodoks Sırp, Makedonlar ve Karadağlılar, Katolik Hırvatlar ve Slovenler ve son olarak da Bosnalı Müslümanlardan oluşan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti, 1980'de devlet başkanı Josip Broz Tito ölene kadar çok fazla din, etnik yapı, kültür ve dili bünyesinde barındırmış, çok büyük olaylara mahal vermeden istikrar gösterebilmiştir. 1990'lara gelinip Yugoslavya İç Savaşı patlak verdiği dönemde etnik ayrımcılık üzerinden şekillenen süreç, savaş ilerledikçe dinler arası mücadeleye de evrilmiştir. Kısacası Yugoslav Cumhuriyetlerinin milliyetçilik temelinde ortaya çıkan çatışmaları, Batının Kapitalizmi ya da Sovyet Rusya'nın Komünizminin çok ötesinde bir alana savrulmuş, tek belirleyici olan milliyetçi liderler ve onların söylemleri olmuştur. Zamanında Adolf Hitler'in kitleleri harekete geçirmek için yaptığı Goebbels propagandasını bu sefer Sırp liderler yapmış, Avrupa'nın ortasında büyük bir savaş, katliam ve göç cereyan etmiştir (Adaş ve Konuralp, 2020: 131-134).

62 Saraybosna 44 ay, Mostar bölgesi de 9 ay boyunca ambargo ve çatışmaların ortasında kalmış, keskin nişancıların hedefinde olan sivil halk sokağa dahi çıkamamıştır. Yer yer Sırp güçlerini bombalayan NATO uçaklarının çabaları da yetersiz kalmış, 1992-1995 yılları arasındaki yoğun çatışma döneminden sonra 14 Aralık 1995'te imzalanan Dayton Barış Anlaşması ile Hırvatistan, Sırbistan ve Bosna-Hersek liderleri bir araya gelmiş, Batının dayatmasıyla göstermelik de olsa bir sulh durumu oluşturulmuştur. Halkı tarafından kendisine "Bilge Kral" unvanı verilen Aliya İzzetbegoviç'in de dediği gibi 'sadece barışı tesis etmek için bu anlaşmada yer alınmış', 10 farklı kantona¹ bölünen Bosna-Hersek için ciddi bir kazanç elde edilememiştir (Dalar, 2008: 98, 100, 107).

Yugoslavya İç Savaşı esnasında meydana gelen bu yıkıcı unsurların yanında savaş sonrasına yansıyan yıkıcı etkileri de gözden kaçırmamak gerekir. Bu olumsuz unsurların sayısal verilerle gün yüzüne çıktığı aşikar olmuş, savaş esnasında 200 bine yakın insanın ölmesi (bu insanların %83'ü Bosnalı Müslümanlardır=160 bin kişi) ve 2 milyona yakın insanın da zorunlu göçe maruz kalması (yine çoğunluğu Boşnaklardan oluşmuştur) bunun en bilenen göstergesi olmuştur (Semercioğlu, 2017: 1346). İlk etapta Slovenya ve

¹ 'Kanton: Bir ülkenin idari ya da sınır odaklı alt birimlerinden her birine verilen addır.'

Çakmak, Conflicts, Massacres and Migrations During the Yugoslav Civil War: Bosnian Muslims

Hırvatistan'ın Sırplarla mücadelesi esnasında bu ülkelerin vatandaşları zorunlu göçe maruz kalmış, daha sonra ise Bosna-Hersek'in Hırvatlarla ve Sırplarla mücadelesi sonucunda sığınmacı hareketleri vuku bulmuştur. Slovenya ve Hırvatistan'da Batılı güçlerin yardımı ve sığınmacılara açık kapı politikası ile sorunlar çözülmüş olsa da aynı şeylerin Bosnalı Müslümanlar için söylenmesi mümkün değildir. Keza onlar Türkiye, Suudi Arabistan ve İran gibi kimi Müslüman ülkeler haricinde ciddi bir destek almamışlar, "Avrupa medeniyeti"nin ortasında ölümle baş başa kalmışlar, sadece Türkiye vb. ülkelere sığınabilmişlerdir (Emgili, 2012: 70-72). Gittikleri ülkeler her ne kadar kardeş Müslüman ülkeler olsa da yaşadıkları kimi entegrasyon sorunları nedeniyle ancak uzun vadede bu ülkelere alışabilmişler, birçoğu doğup büyüdüğü, atalarından miras kalan topraklara bir daha geri dönememiştir.

Ayrıca bahsedilen bu süreçlerin neden olduğu çatışmaları, etnik temizliği ve zorunlu göçleri anlatırken tarihsel dönemlere de atıflar yapmak gerekmektedir. Bu bağlamda sorulması gereken sorular ise şöyle olmaktadır: Müslüman olmadan önce Bogomil inancına sahip olan Bosna-Hersek vatandaşlarının bu dönüşümü Sırp tarafından farklı bir yöne mi çekildi?; Osmanlı Devleti zamanında Balkanlarda ne tür göç eylemleri vardı?; Bosnalı Müslümanların Sırp tarafından katliama uğratılmasında geçmişte Osmanlı Devleti'nin bölgeyi yönetmesinin etkileri var mıydı?; Bosna-Hersek bölgesini 'Sırplaştırma' politikasında zorunlu göç demografik bir silah olarak kullanıldı mı?; Yugoslavya İç Savaşı'nda Batılı güçler Slovenlere ve Hırvatlara gerekli desteği verirken (İtalya gibi ülkeler Hırvatlara, Almanya ve Avusturya gibi ülkeler de Slovenlere), aynı destek neden Boşnak Müslümanlara verilmedi?; İç çatışmalar sonucu yaşanan zorunlu göçler hangi ülkelere ve bölgelere doğru bir yönelim oluşturdu?; Srebrenitsa katliamı sonucu yaşanan etnik temizlik ve zorunlu göçlerde Batılı ülkelerin payı var mıydı?; Türkiye'ye yönelen Müslüman ve Türk sığınmacılar için ne gibi sonuçlar vuku buldu? Tüm bu soruların cevaplarına makalenin giriş, gelişme ve sonuç kısımlarında değinilecek ve kimi analizler yapılacaktır.

1. Yugoslavya İç Savaşına Giden Süreç ve Savaş İçinde Yaşanan Göçler

Yugoslavya topraklarının çoğunluğu Balkan ülkelerinden oluşmuş, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik olarak önemli olması vesilesiyle bölge yüzyıllar boyunca işgal ve istilaya uğramıştır. Bölgede Pagan inancının yıkılıp Hristiyanlığın yaygınlaşması ve Müslümanlığın bölgeye ulaşmasıyla bu iki tek Tanrılı din arasında mücadeleler artmış, Hristiyanlığın mezheplere

ayrılmasıyla birlikte Katolik, Ortodoks ve Protestanlar arasındaki çatışmalar da yoğunlaşmıştır. 1354'te Gelibolu yarımadasını, 1361'de de Edirne'yi ele geçiren Türkler, bu dönemden sonra Bizans (Doğu Roma) güçlerini yenerek Balkanlara girmiş, Osmanlı İmparatorluğu önderliğinde altı yüz yıla yakın süre bu topraklarda hüküm sürmüşlerdir (Karaman, 2018: 25-32).

Bu hüküm başlamadan önce Balkanlarda yaşayan Bulgar ve Boşnak asıllı topluluklar Bogomilizm inancına dahil olmuşlar, diğer Hristiyan mezhepleri tarafından dışlanmışlar, katliama uğradıkları dönemler olmuştur. Bunun asıl nedeni, Bogomil inancına sahip olan insanlara göre "Adem ve Havva'nın günahlarının bir sonraki nesle devredilmemesi" ve bundan dolayı kiliseye gitmeyi reddetmeleridir. Ayrıca bu insanlar birçok Hristiyan mezhebinde kutsal sayılan haç vb. dini sembolleri de kullanmamışlar, özellikle Orta Çağ Avrupası zamanında Papa ve kilisenin gazabına uğramışlardır (Işık, 2017: 136). Bu yaşadıkları sıkıntılardan sonra Saraybosna bölgesine gelen, Osmanlı'nın adaletine sığınan ve gördükleri iyi muamele neticesinde Müslümanlığa geçmeye karar veren Boşnak Bogomil topluluklar, 1922'de Osmanlı Devleti yıkılma kadar bölgede refah ve huzur içinde yaşamışlardır (Ciobanu, 2021: 20-24). Kısacası bu insanlar hem Osmanlı öncesi dönemde Bogomil inancına sahip olduğu için hem de Osmanlı sonrası dönemde Müslüman kalmış olmaları hasebiyle sürekli bir 'ötekileştirilme' ve yok sayılma sorunuyla yüzleşmek zorunda kalmış, zorunlu göçe maruz kaldıkları için Anadolu vb. coğrafyalara sığınmışlardır (Çetin ve Çağ, 2011: 27-32).

Bundan dolayıdır ki Osmanlı harici dönemlerde Balkanlardan Anadolu'ya yoğun bir göç akışı gerçekleşmiş, tarihsel gerçekler ışığında vuku bulan bu olaylar silsilesi günümüzdeki savaşlar ve göçlerin de altyapısını oluşturmuştur (Yugoslavya İç Savaşı esnasında yaşanan zorunlu göçlere sonraki alt başlıklarda değinilecek ve yaşanan iltica ve sığınma eylemlerinden de bahsedilecektir).

Bilindiği üzere Balkan ülkeleri tarih boyunca hem kendi aralarında hem de dışa doğru bir göç eğiliminde bulunmuş, Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelik iskân politikası sayesinde dışa göçten çok içe doğru bir göç eylemi gerçekleşmiştir. Bunun önemli nedenlerinden birisi ise Osmanlı döneminde gayrimüslim tebaanın refah, hoşgörü ve huzur içinde yaşaması ve göç etmek için belli bir mücbir sebebin olmamasıdır. 19. yüzyılda Balkanlarda yaşanan isyan ve bağımsızlık hareketleri ise bu durumu tersine çevirmiş, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar çatışmalar ve göçler devam etmiştir. 1920'lerden 1990'lara kadar hem Sırp milliyetçiliğinin Yugoslav milliyetçiliğine evrilmesi

Çakmak, Conflicts, Massacres and Migrations During the Yugoslav Civil War: Bosnian Muslims

hem de kısmi 'detente (yumuşama)' dönemi yaşansa da 1990'larda dengeler değişmiş, Bosnalı Müslümanların da kaderi belirlenmeye başlanmıştır (Adaş ve Konuralp, 2020: 108-109).

SSCB ve Yugoslavya'nın istikrarlı dönemlerinde Hristiyanlarla birlikte yaşayan Bosnalı Müslümanlar, 1990'larda ise özellikle Sırlar gibi Ortodoks inancına sahip devletler tarafından 'Osmanlı'nın devamı olan ve bölgeden göç ettirilmesi gereken topluluklar' listesine eklenmişler, Yunanistan (Batı Trakya Türk sorunu ve göçler) ve Bulgaristan (Todor Jivkov dönemi ve yaşanan zorunlu göçler) gibi ülkelerde Müslüman Türklerin yaşadıkları etnik temizlik ve ayrıştırma politikalarının daha da kötüsü ile karşılaşmışlar, dışa doğru yoğun bir göç akışına maruz kalmışlardır (Kırlıdökme, 2013: 149-151).

Yugoslavya İç Savaşı'na giden süreçte kimi ulusal ve uluslararası konjonktür yapısı birlikte tesir eder olmuş, ulusal anlamda milliyetçilik akımıyla desteklenen kimlik oluşturma çabası yükselişe geçerken (Battal, 2021: 298-300), uluslararası anlamda ise 1970'lerin ortalarından itibaren ekonomik gidişatin dışa bağımlı olmasıyla bağlantılı enflasyon oranları yükselişe geçmiştir. Bu ekonomik bozukluğun nedenleri arasında, 1973 Petrol Krizi ile daralan dünya ekonomisi, Sovyet ve Avrupa ekonomisinin kötüye gidişiyile bu ülkelere yönelen ihracat değerlerinin düşmesi ve Yugoslavya içinde yeterli düzeyde katma değer oluşturan piyasa ürünlerinin üretilmemesi gibi gerekçeler vardır (Yıldırım Türk Bayraktar, 2021: 117, 122-126).

Ekonomik kötüleşme bir yana, her ne kadar uluslararası toplumu oluşturan ülkeler 'kapitalizm' ve 'komünizm' arasında sıkışan Yugoslavya'ya odaklansa da bu topraklarda asıl belirleyici olan 'milliyetçilik' ayaklanmaları, Hitler'in 'Büyük Cermen Reich'ine ve 'Ari Irk (üstün ırk)' deyişine benzer ifadelerin Hırvatlar ve Sırlar tarafından sıklıkla kullanılmaya başlanması ve taraftar bulmasıdır. Bu bağlamda bu ideallere tehdit oluşturan Boşnaklar ve Kosovalılar gibi çoğunluğu Müslüman olan toplulukları 'gerekirse yok etmek' temeli üzerine inşa edilen sistemsel bir düşünce de ortaya çıkmıştır. Bunlara ek olarak, Radovan Karadžić gibi Sırp liderler Aliya İzzetbegović'i Hitlerle bağlantılı göstermeye çalışmış, "İzzetbegović hükümetini kastederek Bosna-Hersek'te 'Hitlerin müttefiklerinin iktidara geldiğini' ileri sürmüştür" (Duran ve Güven, 2022: 201). Unutulmaması gerekir ki bu iç savaşın Boşnak Müslümanlar için tek olumlu yanı, yıllardır eksik kalan kimlik parçalarının Aliya İzzetbegović ve Boşnak halkı önderliğinde birleşip bir bütün oluşturması ve sarsılmaz-yıkılmaz nitelikteki Boşnak kimliğinin oluşmasıdır

Çakmak, Yugoslavya İç Savaşı Döneminde Yaşanan Çatışmalar, Katliamlar ve Göçler: Bosnalı Müslümanlar

(Dağcı ve Dal, 2016: 116).

Tüm bu kısa analizden sonra Yugoslavya İç Savaşı'nın de facto (fiili) kısmına değinmek ve bu sürece giden diğer unsurlara odaklanmak gerekmektedir. Olacak olan tüm olayları sanki önceden bilmişçesine açıklamada bulunan, Yugoslavya'nın uzun yıllar istikrarlı ve kısmi barış ortamında kalmasını sağlayan kişi Josip Broz Tito olmuştur. Tito aşağıdaki ifadelerde Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye'nin öneminden de bahsetmiş, 1980'de ölmeden önce şu ifadeleri kullanmıştır:

“Ülkemiz kristal bir küredir. Ben Josip Broz Tito, bu küreyi ellerimle tutarak değil alttan nefesimle üfleyerek havada tutuyorum. Eğer olurda bir gün nefesim tükenirse umarım birisi bu görevi devralır. Yoksa kristal küre yere düşer ve tuz buz olur... İşte o zaman dünyanın kaderinin belirlenmesi başka bağımsız ülkelere kalır. Mısır devlet başkanı Cemal AbdünNasır benim dostumdur ancak ondan önce dünyanın geleceğinin korunması Anadolu'ya düşer. Anadolu'da Kemalistler tarafından kurulan devletin temeli bağımsızlıktır. Bu yüzden Anadolu, dünyanın kaderini belirleme görevini omuzlarında taşır (12 Mart 1978, Josip Broz Tito'nun Yugoslavya'nın kuruluş yıldönümünde yaptığı konuşma)”(Yeniçağ Gazetesi, 2017).

66 Yugoslavya İç Savaşı'nın yukarıda bahsedilen fiili kısımlarının yanında de jure (hukuki) nitelikteki gerekçeleri de mevcuttur. Bunlardan ilki Sovyetler Birliği Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov'un Perestroyka (ekonomik yeniden yapılanma) ve Glasnost (açıklık, şeffaflık) görüşleriyle paralel olarak gelişen özgürlükçü düşüncelerdir. Özünde olumlu bir yapı barındıran ama başka bir açıdan da SSCB'nin yıkılışını hızlandıran bu görüşler, Yugoslavya gibi sosyalist yapıdaki ülkelerde milliyetçilik hareketlerinin canlanmasına mahal vermiş, başka bir açıdan ise, yıllarca Sovyetler Birliği'ne dahil edilmeye çalışılan Yugoslavya için 'öteki'nin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Yugoslavya'nın bünyesinde bulunan Sırbistan, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Karadağ gibi 6 bağımsız ülkenin, ayrıca Kosova ve Voyvodina gibi 2 özerk bölgenin ortak bir düşmanı vardı. Bu düşman Sovyetler Birliği'nden başkası değildi. Dikkat çekici unsur ise, bu yapı (SSCB) yıkılsa dahi Batı'nın Yugoslav Halk Ordusu (JNA)'na desteği devam etmiştir (Ayhan, 2020: 159).

1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla hem Avrupa hem de Balkanların iç kısımları karışmaya başlamış, Haziran 1991'den sonra Yugoslav ülkelerinin (Hırvatistan, Slovenya vb.) bağımsızlık ilanları başlamıştır. Bu bağımsızlık süreci, Yugoslav ordusunun asker ve teçizatlarının

Çakmak, Conflicts, Massacres and Migrations During the Yugoslav Civil War: Bosnian Muslims

çoğunluğuna sahip olan Sırbistan için bir savaş nedeni sayılmış, sonu gelmez çatışmalar ve katliamların fitili ateşlenmiştir (Sancaktar, 2018: 213-217).

Bahse konu olan Yugoslav İç Savaşı'na değinmeden önce bilinmesi gereken bir diğer önemli savaş gerekçesi de Sırbistan ve Karadağ dışındaki cumhuriyetleri bağımsızlığa yönlendiren durumdur. Bu durum Sırbistan'ın verdiği hukuksal nitelikte olmayan bir kararda yatmakta, diğer ülkelerin belki o dönemden sonra belki de önceden planladıkları bağımsızlık düşüncelerini alevlendirmiştir. Bu olay Sırbistan'ın, Kosova ve Voyvodina'nın özerkliğini kaldırması ve bu iki özerk yapının Yugoslav Federal Meclisi'ndeki oy haklarını kendine dahil etmesi hadisesidir. Federal mecliste gücüne güç katan, planladığı 'Büyük Sırbistan' ideallerine yaklaşan Sırp yönetimi, diğer Federal devletlerin tepkisini çekmiş, felaket senaryoları gün yüzüne çıkmıştır. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin ekonomik olarak en güçlü olan ve lokomotif görevi gören iki ülkesi Slovenya ve Hırvatistan yaşanan bu gelişmelere sessiz kalmamış, bu ülkelerde bağımsızlık düşünceleri yoğunlaşmış, savaşlar ve göçler kapıya dayanmıştır (Karaman ve Güneş, 2023: 827).

1.1. Sırbistan-Slovenya (On Gün) Savaşı

Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlık bağlamında ifade ettiği demeçleri ciddiye almayan Sırbistan (Yugoslavya kisvesine giren Sırbistan) yetkilileri, Batıya en yakın ülke olan Slovenya'nın 25 Haziran 1991'de bağımsızlık ilanıya acil eylem planlarını devreye sokmuş ve Yugoslav Halk Ordusu (JNA)'nu bu amaçları doğrultusunda kullanmıştır (Neimark ve Case, 2003: 46, 133). Akla gelen soru ise; peki nasıl oluyor da 6 bağımsız ülke ve 2 özerk bölgenin askerlerinden oluşan Yugoslav Halk Ordusu Slovenya'yı işgal ediyor? Çatışmalar öncesi dönemde Yugoslav ordusu 200 bin kişiden oluşmakta, bunun yarısı Sırp güçlerinden, yarısı da diğer milletlerden meydana gelmekteydi. Bahse konu olan diğer milletlerin Sırlarla yaşadığı diplomatik ve siyasi krizlerden ötürü ordunun yarısı dağılmış ve ülkelere geri dönmüştür. Eksik kalan 100 bin kişilik ordu ise Sırp hükümetinin kara propagandası sonucu Sırp gönüllülerinin katılımı ile oluşmuştur. Savaş deneyiminden mahrum olan bu tecrübesiz (yedek) askerler yeterli disiplin ve profesyonellikten uzak bir şekilde birçok sorunun da tetikleyicisi olacaktır (Kodal, 2018: 421). Srebrenitsa katliamı kısmında anlatılacak olan savaş suçu, insanlığa karşı suç, barışa karşı suç ve soykırım suçlarını çözümlmek için buna benzer detaylara bakmakta fayda vardır.

Sırbistan-Slovenya savaşının 27 Haziran 1991 tarihinde ivme

kazanmasına rağmen 7 Temmuz 1991'de imzalanan Brioni Antlaşması ile kısa sürede neticelenmesinin kimi gerekçeleri vardır. Bunlardan birincisi, Slovenya'da çok fazla Sırp kökenli insanın olmaması ve Sırbistan'ın, bölgedeki azınlık sorununu bahane ederek işgalini meşrulaştıramamasıdır. İkinci bir neden de Sırbistan'ın Hırvatistan tehlikesine karşı gücünü bölmek istememesi, yoğun bir Sırp nüfusuna sahip Hırvatistan'a öncelikli müdahale düşüncesi idi. Sırbistan-Slovenya arasında imzalanan Brioni Antlaşması'na Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun arabuluculuk etmesi ile bu iki ülke sınır ve gümrük problemlerini kısmen çözmüş, savaş esirlerinin değişimi konusunda mutabık kalmışlardır. AET de bölgeye gözlemci heyetlerini göndermiş, Sırbistan'ın usulüne uygun bir biçimde geri çekilip çekilmediğini denetlemiştir (Vuskovic, 2018: 490-491). Savaş sonucunda binlerce Sloven sığınmacı çoğunlukla Almanya, Fransa, İngiltere, Avusturya ve İtalya gibi ülkelere zorunlu göçe maruz kalırken, ülke sınırlarındaki tampon bölgede kalan bu insanlar savaş kısa sürünce ülkelerine geri dönmüştür. Ayrıca diğer bölgesel çatışmalarla 1992 yılında Yugoslavya'dan Almanya'ya 240 bin, İngiltere ve Fransa'ya da iki binden az zorunlu göçmen sığınmıştır (Blaskovich, 1997: 28, 29, 35).

1.2. Sırbistan-Hırvatistan (Anavatan) Savaşı

Bu dönemde yaşanan çatışmalar milliyetçilik perspektifinde şekillenirken, Yugoslavya ve Sırbistan'ın devlet başkanlığını yapmış olan Slobodan Milošević ve Hırvatistan'ın ilk cumhurbaşkanı Franjo Tudman gibi milliyetçi liderlerin izledikleri politikalar da durumu olumsuz yöne sürüklemiş, iki ülke arasında yüksek yoğunluklu bir savaş çıkmıştır. Hırvatlar için bağımsızlığı temsil etmesi nedeniyle "Anavatan Savaşı" olarak adlandırılan bu mücadele, 31 Mart 1991-12 Aralık 1995 tarihleri arasında hız kesmeden devam etmiş, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve NATO'nun işbirliğiyle Sırp lar mağlup edilmiştir (Thomas ve Pavlovic, 2006: 44-56).

Hırvatların bu zor durumdan çıkmasında Bosnalı Müslümanların ciddi manada yardımı olmasına rağmen aynı desteğin Hırvatlar nezdinde cereyan etmediği anlaşılmıştır. Bilindiği üzere Osmanlı'dan miras kalan Mostar Köprüsü'nün 9 Kasım 1993'te Hırvat tankları tarafından yıkılmasından ve Bosnalı Müslümanların da Hırvatlar tarafından kısıpaca alınmasından evvel Hırvat-Sırp Savaşı devam etmekteydi. Bu savaş esnasında Boşnaklar Hırvatlara ciddi destek vermiş, birlikte Sırp ları Saraybosna ve Dubrovnik'ten geri püskürtmüşlerdir. Tüm bunlara rağmen Hırvatların bölgenin tek hamisi olma ve 'Büyük Hırvatistan'ı kurma düşünceleri sadece kendi çıkarları

Çakmak, Conflicts, Massacres and Migrations During the Yugoslav Civil War: Bosnian Muslims

doğrultusunda politika dizayn etmelerine neden olmuş, kimi şahsi kararlarını (konfederasyon isteği vb.) Boşnaklara kabul ettirmeye çalışmışlardır. Sonuç itibariyle Sırp lar bölgeden ayrıldıktan sonra anlaşmazlığa düşen bu iki eski müttefik 19 Ekim 1992-23 Şubat 1994 tarihleri arasında savaşa tutuşmuş, belli bir süre sonra ise ateşkes ilan edip ortak düşmanları Sırbistan'a odaklanmaları gerektiğini anlamışlardır (Caspersen, 2010: 292).

Tekrardan Yugoslav(Sırp)-Hırvat çatışmalarına dönmek gerekirse yaşanan zorunlu göçlerden de bahsetmek gerekmektedir. Bu dönemde 300 bine yakın Sırp ve 220 bine yakın da Hırvat kökenli insanın bölgeden kaçıp sığınma eyleminde bulunduğu tahmin edilmektedir (Tanner, 1998: 298). Güney-doğu ve Kuzey-doğu bölgesi olmak üzere iki koldan işgale uğrayan ve çatışmaların ortasında kalan Hırvat vatandaşlar, Slovenya, İtalya, Avusturya ve Almanya sınır boylarına kaçıp buralara sığınırken, bölgede yaşayan Sırp azınlıklar ise Bosna-Hersek üzerinden Sırbistan'a sığınmıştır. Almanya dışında ciddi sayıda sığınmacı alan ülke olmamış, kimileri belli bir süre sonra sınır kapılarını kapatmıştır (Blaskovich, 1997: 28, 29, 35). Uluslararası yardımların da istenilen düzeyde olmaması vesilesiyle binlerce sığınmacı yeterli beslenme ve sağlık koşuluna erişememiş, zorunlu göç yollarında hayatını kaybedenler olmuştur. Kısacası iki taraf da büyük kayıplar vermiş, 14 Aralık 1995'te ABD, Rusya, İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerin arabuluculuğunda imzalanan Dayton Barış Anlaşması ile sığınmacıların birçoğu ülkelerine geri dönmüştür. Bu insanlar yurtlarına döndüklerinde ise barınacakları bir ev ve işleyecekleri bir toprak parçası bulamamışlar, uzun yıllar savaşın bedelini en ağır şekilde ödemişlerdir (Nystuen, 2005: 72-73, 79).

2. Bosna Savaşı: Srebrenitsa Katliamı ve Yaşanan Göçler

2.1. Tarihsel Gerçekler ve Zorunlu Göçler

Bosna Hersek'in başkenti "Sarayova yahut Saraybosna olarak bilinir. Fatih Sultan Mehmet Han, at üzerinde meşakkatli yollardan geçerek bölgeye gelmiş, Sarayova'nın dağlarından bakıp güzelim ovayı görünce 'Saray gibi ova' demekten kendini alamamış, bu yüzden şehre Sarayova denilmiştir. Ayrıca şehirde bir saray bulunduğundan dolayı bu ismin verildiğine dair rivayetler de vardır" (Akpinar, 2006: 280). Zamanla şehir Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudilerin yaşadığı bir hüviyete bürünmüş, Boşnakların sayısının artması diğer etnik ve dini grupları rahatsız eder olmuştur.

Hem Osmanlı öncesi dönemde Bogomil inancına sahip olduğu için hem de Osmanlı sonrası dönemde Müslüman olduğu için Balkanlarda

istenilmeyen Boşnak Müslümanları, Sırbistan gibi kimi ülkelerin menziline girmiş, yok edilecekler listesinde ilk sırayı almış ve “kentkırım” başlamıştır (Keser, 2012: 277-291). Bilinmelidir ki bu yaşananlarda topyekûn Sırp toplumunu suçlamak hata olacak, yüzyıllarca birlikte yaşayan bu insanları ayıran politikalara ve politikacılara odaklanmak gerekmektedir.

I. Dünya Savaşı’ndan sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’ndan ayrılan ve 1 Aralık 1918’de kuruluş temellerini atan Yugoslavya, kimi değişim dönemlerine kadar barış içinde yaşamayı tesis etmiş, II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünya dengeleri değişince farklı senaryolarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu senaryolar arasında ‘Büyük Sırbistan’ ütopyası doğrultusunda Bosna-Hersek, Hırvatistan vb. ülkelere ve Kosova-Voyvodina gibi özerk bölgelere Sırp nüfusunu zorunlu göç yoluyla aktarıp bu durumu demografik silah olarak kullanmak (böl ve yönet) gibi durumlar vardır (Uygun, 1998: 170). Bu bağlamda 1945-1990 yılları arasında Sırp göçmenleri Bosna’nın kuzey ve güney bölgelerine yerleştiren Sırbistan yönetimi, Bosna’nın kuzeyinde Boşnak, Hırvat ve Sırp çatışmalarını, güney bölgesinde ise Karadağ Müslümanları, Boşnaklar ve Sırlar arasındaki çatışmaları körüklemeyi amaçlamıştır. Günümüzde de kimi analistler tarafından ‘zorunlu göçün bazı ülkelerce bir silah olarak kullanıldığı’ olayı yeni bir gelişme gibi tartışılacaktır (Amerikalı siyaset bilimci Kelly Greenhill gibi uzmanlar vb.-Başer, 2022: 171; Greenhill, 2010: 36, 201, 208), 1990’lardan önce azınlık, sığınmacı ve mülteci sorunları zaten birçok ülke tarafından bir silah olarak kullanılmaktaydı (Arap-İsrail Savaşları’ndan ötürü Lübnan ve Ürdün’de zor koşullarda yaşayan Filistinli mülteciler vb. örnekler). Ayrıca bu göç silahı sadece ABD’ye yönelik kullanılmasının (Greenhill, 2010: 82) ötesinde doğrudan ABD tarafından başka ülkelere karşı kullanılmaktadır (Afganistan, Irak vb. bölgelerdeki ABD işgallerinin sonuçlarına bakmak yeterli olacaktır).

2.2. Savaş ve Göç

Bilindiği üzere Bosna-Hersek’in savaşın içine çekilmesi bağımsızlık düşüncelerinin yeşerdiği döneme denk gelmiş, Bosnalı Müslümanlar ve Bosnalı Hırvatların referandumuna gidip %64 katılım ve %99,7 gibi bir oyla bağımsızlığa evet demesiyle dengeler değişmiştir. Bosna-Hersek’te savaş öncesinde, yani 1991’de yapılan bir sayıma göre %43 Bosnalı Müslüman, %31 Bosnalı Sırp, %17 Bosnalı Hırvat ve %9 da diğer etnik topluluklardan vatandaşlar yaşamaktaydı. Bundan dolayıdır ki Bosnalı Sırların bağımsızlık oylamasını protesto etmesi ve ülke genelinin sadece %64’ünün referandumuna katılımı ilk tartışmaları doğurmuş, Yugoslavya ordusunu kendi emelleri için

Çakmak, Conflicts, Massacres and Migrations During the Yugoslav Civil War: Bosnian Muslims

kullanan Sırbistan'ın bölgeyi işgali ile 44 ay sürecek Saraybosna kuşatması başlamıştı. Ayrıca 3 Aralık 1992'deki Bosna-Hersek'in bağımsızlık ilanını 6 Nisanda Avrupa Konseyi, 7 Nisanda ise ABD kabul etmiş, Sırplar ise bu gelişmeye misilleme olarak 7 Nisanda Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyetini kurmuştur (Hasic ve Karabegovic, 2019: 25-26, 31).

Çatışmaların yoğunlaşması ile Bosna Savaşı esnasında bölgesel katliamların yaşanması da kaçınılmaz olmuş, 11-22 Temmuz 1995 tarihlerinde Sırp komutan Ratko Mladić liderliğinde 12 bin asker ve 30 tankla Srebrenitsa bölgesine gelen Sırp ordusu uluslararası güçlerle karşılaşmıştır (Delpla vd., 2012: 1, 7, 23-26). Birleşmiş Milletler tarafından korunan, ilk etapta Kanadalı askerlerin, ardından da 400 Hollandalı askerin koruduğu Srebrenitsa bölgesinde önce 60 bin Bosnalı Müslüman yer alırken, bu insanların çoğunluğunun Tuzla vb. (savaştan uzak) bölgelere göç edip buralara sığınmasıyla Srebrenitsa'da 20 bin kişi kalmıştır (Nettelfield ve Wagner, 2013: 15). Bölgedeki gözetleme noktalarında yer alan 30'a yakın Hollandalı askeri esir alan Sırplar, bölgedeki 20 bin Bosnalı Müslüman karşılığında Hollandalı askerleri esir değişiminde teslim etmiş, ardından da Müslümanlara karşı katliamlarına başlamıştır (Rohde, 2012: 77, 110, 150). 12-77 yaş arasındaki tüm Boşnak Müslüman erkekleri savaş suçlusu ilan eden Sırp ordusu, fabrikalar, boş tarlalar, okullar, camiler vb. yerlerde insanları kadın, çocuk ve yaşlı demeden kurşuna dizmiş, bu esnada birçok kadına da tecavüz edilmiştir. Her türlü savaş suçunun vuku bulduğu bu dönemde, BM ve NATO gibi örgütler ve uluslararası toplum bu duruma sessiz kalmış, zorunlu göç eden birçok Müslüman kaçıp canını kurtarıırken, Srebrenitsa'daki anıt mezarda yazan rakamlardan da bilindiği üzere 8.372 kişi aynı kaderi paylaşamamış, hunharca katledilmiştir (Leydesdorff, 2011: 106-110).

Bu süre zarfında ve öncesinde zorunlu göçe tabii olan Müslüman sığınmacılar ne Avrupa ülkelerine ne de ABD gibi Batılı ülkelere sığınabilmiş, 1200 gün boyunca bu zulmü yaşamış, Türkiye, İran, Pakistan ve Suudi Arabistan gibi Müslüman ülkeler dışında ciddi bir yardım alamamışlardır (Behrends, 2017: 798). Bu durumu en iyi şekilde anlayabilmek için yaşananları birinci ağızdan, yani Bosna-Hersek'in ilk kurucusu ve cumhurbaşkanı olan, "Bilge Kral" unvanıyla anılan Türk kökenli lider Aliya İzzetbegović'ten dinlemek daha doğru olacaktır (doğrudan Türk halkına hitaben yazılan mektubun önemli olan kısımları parça parça alınıp aşağıda belirtilmiştir. Mektubun tamamına kaynakçadan erişilebilir);

"Avrupa ve Amerika, Müslümanları ve Türkleri, yani sizin deyişinizle biz

Çakmak, Yugoslavya İç Savaşı Döneminde Yaşanan Çatışmalar, Katliamlar ve Göçler: Bosnalı Müslümanlar

Boşnakları elimiz kolumuz bağlı halde düşmanımızın önüne sürmüştür. 1200 gün boyunca gece ve gündüz cehennemi yaşadık. 1200 gün boyunca Avrupa ve Amerika'dan sesimizi duymalarımızı bekledik. Her gün bizi kandırdılar, her gün bizi aldattılar. Onlar için biz yoktuk. Avrupa'nın ortasında bir halk, sadece Müslüman olduğu için, hakkını hukukunu demokrasiyle aradığı için katillerin önüne atıldı, elleri kolları bağlı halde kaderine terk edildi. Ben halkımı bir savaşın yaklaştığına dair ikaz ettim, ama itiraf etmeliyim ki bir savaşın içinde olduğumuzu söylerken bile 20. yüzyılda bir millete soykırım uygulanacağını, hele bunun Avrupa'nın gözü önünde ve hemen yanında, onların göz yummasıyla yaşanacağını hiç ama hiç düşünmemiştim. Bilindiği üzere Boşnaklar tarihte eşine az rastlanır bir direniş sergilediler. Kendi tüfeğimizi yapmaya çalıştık, kendi silahlarımızı üretmeye uğraştık. Şofbenden bombalar, soba borularından roketatarlar yaptık. Ama hiç tankımız olmadı mesela... Çocuklar, bebekler ve yaşlılarımız açlıktan ve bakımsızlıktan öldüler. Birleşmiş Milletler yardım gönderiyoruz diye bize otuz yıl öncesine ait konserveleri ve pirinç paketlerini gönderdiler. Yıkılan 1300 camimizi saymaya gerek var mı bilmiyorum. 200 bin insanımızın öldüğünü, binlerce kadınıma ve çocuğuma tecavüz edildiğini, insanlarımızın açlıktan kırıldığını ve yüz binlerce vatandaşımızın yurtlarından kaçmak zorunda kaldığını gördükleri halde Fransa, İngiltere ve Rusya gibi büyük devletler ne yaptı dersiniz? Onlardan sadece Saraybosna'ya uygulanan ambargoyu kaldırmalarımı istediğimiz zaman Güvenlik Konseyi toplandı ve talebimiz işte bu 'modern ve demokrat' devletler tarafından reddedildi. Ben hem onların hem de Sırpların bana karşı işlediği suçları affedebilirim, askerlerime karşı işledikleri suçları da... Ama söyleyin, hangi sabır, hangi vicdan, hangi inanç onların kadınlarımıza ve kızlarımıza yaptıklarını affettirebilir? Asla affetmeyeceğim! Bütün bu anlattıklarımın sonra Batı'nın ve Avrupa'nın Bosna'da yaşanan soykırımı müdahale etmediğini söylemiyorum. Yanlış anlaşılmasın. Onlar bu soykırımı doğrudan ve çok etkili bir şekilde müdahale ettiler: Sırlara yapabilecekleri her türlü yardımı perde arkasından yaptılar, Boşnakları elleri kolları bağlı bıraktılar ve sonunda zeminini hazırladıkları Müslüman kıyımını oturdukları yerden seyrettiler. Saraybosna'yı ve Mostar'ı gezerken göreceksiniz ki bizim şehirlerimizde park yoktur. Bütün parklarımız şehitlerimizin istirahatgahı olmuştur. Türk'ün Evladı, Biz Boşnak'ız ama Türk'üz de... Sen de benim kalbimde taşıdığım acıyı taşıdığın kadar Boşnak'sın... Utanacak tarihimiz, saklayacak hafızamız yok! Kimimiz dinimiz, kimimiz milletimiz, kimimiz kitabımız, kimimiz de ahlakı sebebiyle vicdan sahibi oldu. Birileri öyle istediği için değil... Ayrıca bilinsin ki hiçbir milletin diline, dinine, mezhebine karışmadık, mezarlarını çiğnemedik, ibadethanelerini yıkmadık, kadınlarımıza tecavüz etmedik, bebeklerini boğazlamadık. Türk'ün Evladı, bizi, onların

Çakmak, Conflicts, Massacres and Migrations During the Yugoslav Civil War: Bosnian Muslims

bize yaptıklarını ve sorumluluğunu sakın unutma...

Ben Aliya... Aliya İzzetbegoviç..." (Kayabaşı, 2015: 209-223).

2.3. Bosnalı Müslümanların Türkiye'ye Göç Süreci ve Entegrasyonu

Aliya İzzetbegoviç'in hem Türk olması ve Osmanlı soyundan gelmesi hem de Bosnalı Müslümanların genellikle Türkler tarafından desteklenmesi ve çoğunluğunun Türkiye'ye göç etmesi belki de yukarıdaki mektubun Türklere yazılmasına vesile olmuştur. 1992-1995 yılları arası dönemde eşyalarını dahi alamadan evlerini terk eden ve Türkiye'nin yolunu tutan Boşnak muhacirlerin yaşadıkları zulüm ne ilk ne de son olacaktı. Çünkü Boşnak Müslümanların 1878-1970 yılları arasında da Türkiye'ye göç ettiği ve yaşadıkları zulmün ilk olmadığı bilinmekteydi. Nasıl ki 93 Harbi (1877-1878) ve I. Dünya Savaşı (1914-1918) döneminde Balkanlardan Anadolu'ya yoğun bir Boşnak Müslüman göçü tezahür etmişse, Bosna Savaşı döneminde de benzer göçler olmuş, özellikle 1992-1995 yılları arasında yoğunluk kazanmıştır (Taşbaş, 2017: 77-82).

Türkiye'ye gelen binlerce Boşnak sığınmacı, İstanbul, İzmir, Bursa, Eskişehir ve Adapazarı gibi illere yerleştirilmiş, zamanında Başbakan Turgut Özal'ın çabalarıyla kurulan muhacir politikası 1995 sonrasında da devam etmiştir (Güzelipek, 2013: 137-138). İlk geldikleri zaman entegrasyon sıkıntısı yaşayan Boşnak Müslümanlar, yaklaşık 30 yıldır barış ve kardeşlik içinde Anadolu topraklarında yaşamaktadır. Türkiye'ye geldikleri ilk zamanlarda devletin muhacirlere yönelik kimi yardım politikaları olmuş, ülkedeki yüksek enflasyon, ekonomik kriz, terör tehlikesi vb. durumlardan dolayı bu insanlara karşı yanlış algılar da belirmiştir. Hükümetin konut projesi bağlamında ev sahibi olan Boşnak Müslümanları, o dönemde Türkiye'deki insanların düşündüğünün aksine bu evleri ücretsiz almamışlar, 10-20 yıllık kredilerle almışlar, hem bu kredileri ödeyebilmek hem de ailelerinin geçimini sağlayabilmek için 2-3 farklı işte çalışmışlardır. Boşnak muhacirler için diğer önemli bir gelişme ise çocuklarının eğitimlerinden eksik kalmaması, Türkiye'deki en iyi eğitimi almaları durumu olmuştur. Savaş nedeniyle üç yıla yakın süre eğitimden uzak kalan Boşnak çocuklar ve gençler, Türkiye'deki okullarda bu açıklarını kapatmaya çalışmışlardır. İstanbul, İzmir, Bursa vb. şehirlerde kendi mahallelerini kuran, Bosna'dan getirdikleri kimi gelenek ve göreneklerini burada da devam ettiren Boşnak muhacirler, Müslüman olmaları ve Türk kültürüne yakın olmaları vesilesiyle Türk toplumuna kolay entegre olmuşlardır (Poyraz Tacoğlu vd., 2012: 1960-1961). Günümüze geldiğinde 2. ve 3. kuşak Boşnak çocukların Boşnak Kültür Dernekleri'nin

Çakmak, Yugoslavya İç Savaşı Döneminde Yaşanan Çatışmalar, Katliamlar ve Göçler: Bosnalı Müslümanlar

kuruculuğunu yaptığı ve artık bir muhacir değil Türk vatandaşı olduğu bilinmelidir. Ayrıca kimi istatistikî bilgiler bağlamında şunlar söylenebilir;

2024 rakamlarına göre 3.5 milyonluk Bosna-Hersek'in 1.7 milyonluk kesimini oluşturan Boşnak Müslümanlar, Türkiye'de de 500 bine yakın nüfuslarıyla demografik bir güç olarak ön plana çıkmaktadır (Taşkın, 2023). Türkiye-Bosna Hersek arasında gelişen münasebetler vesilesiyle ticari, siyasi, diplomatik ve kültürel ilişkilerin tesisinde de önemli rolleri olan Boşnak muhacirler, yaşadıkları zulmü ve travmaları unutup iki ülkeye de yararlı olmak istemektedirler.

Sonuç

Uluslararası hukuk bağlamında var olan tüm insan hakları suçlarının aynı anda işlendiği Yugoslavya İç Savaşı'nda, özellikle Bosna-Hersek ve Srebrenitsa özelinde somut delillere dayanan bir soykırım işlenmiş, Bosna-Hersek lideri Aliya İzzetbegović, Hırvat lider Franjo Tuđman ve Sırp lider Slobodan Milošević tarafından 14 Aralık 1995 tarihinde ABD'nin Ohio eyaletinde imzalanan Dayton Barış Anlaşması ile Bosna-Hersek 10 farklı kantona ayrılmış ve ülke Boşnaklar, Sırlar ve Hırvatlar tarafından idare edilir olmuştur (Jozelic ve Ognjenovic, 2014: 186).

74 Peki savaş öncesinde 4 milyona yaklaşan Boşnak nüfusunun 2 milyonu savaştan dolayı göç etmeseydi ve yaklaşık 160 bini de öldürülmeseydi bu 10 kantonun kaçında Sırlar ve Hırvatlar egemenlik sürebilirdi? sorusu da akla gelmektedir. 2013 yılında yapılan sayıma göre Bosna-Hersek'te 3.5 milyon insan yaşamakta, bunların %50.1'i Müslüman Boşnaklardan, %30.7'si Sırlardan ve %15.5'i de Hıvatlardan oluşmaktadır. Eğer savaşta bu kadar Boşnak insan zorunlu göçe maruz kalmasaydı ve katliama uğramasaydı belki de Bosna-Hersek nüfusunun yüzde 70-80'i Boşnak Müslümanlardan oluşacaktı (Alp, 2011: 2-8).

Ayrıca savaş sonrası dönemde diğer bir tartışma da Bosna Savaşı'nda zorunlu göçe maruz kalanlara ve öldürülenlerin ailelerine herhangi bir tazminat verilip verilmediği ve suçluların gerekli cezaları alıp almadığı konusuydu. Hollanda'nın Lahey kentinde yer alan Uluslararası Ceza Mahkemesi ve sadece Yugoslavya Savaşı esnasında yaşanan suçların görüşüldüğü Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde gerekli yargılamalar yapılmış ve kimi kararlar alınmıştır. Bunlardan ilki, kırmızı bültenle aranan suçlulardan olan eski Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Milošević'in yargılamalar esnasında hayatını kaybetmesiydi. Ayrıca Srebrenitsa katliamı sorumlusu komutan Ratko Mladić'in ve eski Sırp

Çakmak, Conflicts, Massacres and Migrations During the Yugoslav Civil War: Bosnian Muslims

Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Radovan Karadžić'in de ömür boyu hapse mahkum edilmesi Boşnak Müslümanların acılarını az da olsa hafifletse de tamamen dindirmemiş, geç kalınmış bir adalet vuku bulmuştur (Wagner, 2008: 155, 254).

Bilindiği üzere Srebrenitsa şehri NATO uçaklarının Sırp üslerini ve ordusunu bombalaması sonrası kurtarılsa da öncesinde BM Barış Gücü'ne emanet edilmiş ama gerekli askeri kurallar uygulanmamış, teamüller yok sayılmıştır. Peki bu bağlamda gerekli yargulamalar yapıp Avrupa'nın ve Batı dünyasının kendilerinden övgülerle bahsetmelerini sağlayan 'adaleti' yerini bulmuş muydu? 20 bine yakın Boşnak Müslüman'ı korumakla yükümlü olan BM Barış Gücü'nü oluşturan Hollandalı komutan Thom Karremans'ın 11 Temmuz 1995'te Srebrenitsa şehrini Sırp komutan Ratko Mladić'e teslim etmesinden dolayı Karremans hiçbir zaman yargılanmamış, Hollanda devleti ise kısmi olarak suçlu bulunmuş ve sadece 300 Boşnak'ın Sırlara teslim edilmesinden dolayı hüküm giymiş, mahkeme sadece bu 300 kişiye tazminat vermekle yetinmiş, milyonlarca zorunlu göçmeni, yüzbinlerce yaralıyı ve Srebrenitsa'da ölen 8.372 kişinin yakınına görmezden gelmiştir (HUDOC, 2013).

Tartışma konusu olan bir diğer durum da Birleşmiş Milletler'in başlıca yargı organı olan Uluslararası Adalet Divanı'nın 26 Şubat 2007'de verdiği bir karar olmuş, bu kararda Srebrenitsa'da işlenen suçlar 'soykırım' olarak nitelendirilmiş ama soykırım suçunu işleyen 'Sırbistan' olduğu vurgulanmamıştır (The ICJ, 2007). 5237 sayılı Türk Ceza Kanununda dahi "her suçun bir faili olduğu" vurgulanmakta (T.C. Mevzuat, 2004), bu kanunun aslının İtalyan Ceza Hukukuna dayandığı da tüm dünya hukukçuları tarafından bilinmekte, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin savaş suçlarıyla ilgili emsal kararlarında da bu konu yer almaktadır. Ayrıca konu bu minvaldeyken neden halen Sırbistan devleti gerekli cezayı alıp tazminat ödememekte? sorusunun cevabı da uluslararası toplum ve uluslararası ceza mahkemesi tarafından verilmeli, Sırlar tüm bu katliamları reddetmesine rağmen (Petrla ve Hasanovic, 2020: 512) hukuksal deliller tekrardan incelenmelidir.

Son olarak, yaşanan Bosna katliamının mağduru durumundaki sığınmacıların otuz yıllık süre zarfında neden bu mağduriyeti yaşadıkları ve ne tür çözüm önerileri sunulabileceği de tartışılacak diğer bir konudur. Yugoslavya İç Savaşı'ndan dolayı en çok mağdur olan kesim Boşnak Müslüman sığınmacılar olmuş, 4 milyona yakın nüfusun 2 milyonu zorunlu

göçmen olmuş, bu insanların kimisi göç yollarında ölürlen, kaynak ülkeden transit ve hedef ülkeye ulaşanlar ise türlü sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu mağduriyetin en önemli nedeni o dönemlerde uluslararası toplumu oluşturan Batı'nın "medeni" ve "barışçıl" güçlerinin 'ortak külfet paylaşımı' gereği bu sığınmacıları kendi ülkelerine almaması ve ortak bir sığınmacı politikası gereği yeterli maddi yardımı yapmamasıydı. Boşnak muhacirlere maddi ve manevi olarak en çok sahip çıkan ülke ise Türkiye olmuş, Osmanlı Devleti'nin zamanında izlediği hoşgörü politikasını Türk ve Müslüman soydaşlarına karşı devam ettirmiş, günümüzde de ülkesi topraklarında 500 bine yakın Boşnak kökenli Müslümana ev sahipliği yaparak sorumluluk bilincini kanıtlamıştır. Bir daha böyle bir sığınmacı sorununun, hele ki Avrupa gibi "medeniyetin beşiği" olan topraklarda vuku bulmaması için 'ortak göç politikalarının' artırılması ve gerekli önlemlerin alınması, özellikle bu önlemlerin zorunlu göçe neden olan çatışma ve savaş durumlarında yoğunlaştırılması önem arz etmiş, yüzyılın en büyük sorunlarından birisi olan göç sorununun kalıcı çözümü için bu durum elzem olmuştur.

Kaynakça

- 76 —————
- Adaş, S. ve Konuralp, E. (2020). Eski Yugoslavya'da Sırp Milliyetçiliğinin Tarihsel Temelleri ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin Dağılmasına Etkileri. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 107-139.
- Adaş, S. ve Konuralp, E. (2020). Sırp Milliyetçiliği Fay Hattında Bosna-Hersek Siyasetinin Krizi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 8(2), 102-126.
- Akpınar, A. (2016). Sarayova Osmanlı'nın Bıraktığı Gibi Duruyor! Bosna-Hersek Gezi Notları. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 279-285.
- Alp, İ. (2011). 1990'larda Yugoslavya ve Bosna Hersek. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(01), 1-50.
- Ayhan, H. (2020). Bir Uygurluk İmecesini Olarak Bosna Savaşı'nın Batı'sı. *Avrasya Etüdüleri*, 57(1), 153-178.
- Bağcı, H. (1994). Bosna-Hersek "Soğuk Savaş Sonrası Anlaşmazlıklara Giriş". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 257-279.
- Başer, S. (2022). The Most Insidious Weapon of the Changing World: Migration. *Bilge Strateji*, 13(24), 167-185.
- Battal, M. (2021). Konstrüktivizm ve Kimlik: Türkiye'nin Bosna-Hersek Savaşı Politikasının İncelenmesi. *TroyAcademy*, 6(1), 286-310.
- Bayraktar, F. Y. (2021). Ethnic Conflict Movements: The Case Study of Bosnia

- Çakmak, Conflicts, Massacres and Migrations During the Yugoslav Civil War: Bosnian Muslims and Herzegovina. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 113-132.
- Behrends, J. (Ed.). (2017). *The Return to War and Violence: Case Studies on the USSR, Russia, and Yugoslavia, 1979-2014*. Routledge.
- Blaskovich, J. (1997). *Anatomy of Deceit: an American Physician's First-hand Encounter with the Realities of the War in Croatia*. Dunhill Publishing.
- Caspersen, N. (2010). *Contested Nationalism: Serb Elite Rivalry in Croatia and Bosnia in the 1990s* (Vol. 6). Berghahn Books.
- Ciobanu, O. (2021). The Role of the Vlachs in the Bogomils' Expansion in the Balkans. *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, (7), 11-32.
- Çetin, A. ve Çağ, G. (2011). Bosna'nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomillğin Etkisi. *Tarih Okulu Dergisi*, (19), 19-35.
- Dağcı, G. T. ve Dal, A. (2016). Soğuk Savaş Sonrası Bosna-Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 107-129.
- Dalar, M. (2008). Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceği. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 91-123.
- Delpla, I., Bougarel, X. ve Fournel, J. L. (Eds.). (2012). *Investigating Srebrenica: Institutions, Facts, Responsibilities* (Vol. 12). Berghahn Books.
- Emgili, F. (2012). Bosna-Hersek Trajedisinde (1992-1995) Türk Birliğı. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (21), 57-87.
- European Court of Human Rights-HUDOC (2013). *Stichting Mothers of Srebrenica and Others v. the Netherlands (dec.) 65542/12*, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-122255%22%5D%7D>, Son Erişim Tarihi: 23.06.2024.
- Greenhill, K. M. (2010). "Weapons of Mass Migration: Forced Displacement, Coercion, and Foreign Policy". In *Weapons of Mass Migration*. Cornell University Press.
- Güven, İ. F. ve Duran, H. (2022). Radovan Karadžić'in Bosna Savaşı'na Dair Güvenlikleştirme Siyasetinde Kullandığı Söylemler. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 10(1), 192-213.
- Güzelipek, Y. A. (2013). Türk Dış Politikasının Bosna-Hersek Sınava (1990-1995). *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 133-142.
- Hasić, J. ve Karabegović, D. (Eds.). (2019). *Bosnia and Herzegovina's Foreign Policy Since Independence*. Cham: Palgrave Macmillan.
- International Court of Justice-The ICJ (2007). *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, <https://www.icj-cij.org/node/103898>, Son Erişim Tarihi: 12.05.2024.
- Işık, H. (2017). Hristiyan Düalist-Ghostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve

Çakmak, Yugoslavya İç Savaşı Döneminde Yaşanan Çatışmalar, Katliamlar ve Göçler: Bosnalı Müslümanlar

Avrupa Heretik Toplumlarına Etkileri. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi-Trakya Üniversitesi*, 6(1), 109-187.

Jozelic, J. ve Ognjenovic, G. (Eds.). (2014). *Politicization of Religion, the Power of State, Nation, and Faith: The Case of Former Yugoslavia and Its Successor States*. Palgrave Macmillan.

Karaman, F. (2018). Osmanlı Devletinin Balkanlardaki Mirası. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 21-47.

Karaman, H. ve Güneş, B. (2023). Srebrenitsa Soykırımı ve Sırbistan'ın Uluslararası Sorumluluğu. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 8(22), 822-838.

Kayabaşı, S. (2015). *Karar Odası*. Yakın Plan Yayınları, <https://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/Aliya/780.pdf>, <https://www.youtube.com/watch?v=52oUp4Zqxss>.

Keser, U. (2012). Manevi Miras Katliamı; Bosna-Hersek'te Kentkırım. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 5(9), 274-298.

Kırlıdökme, U. (2013). Dram Sonrası Bosna Mültecilerin Geri Dönüşü Üzerine Bir Alan Araştırması. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 149-151.

Kodal, T. (2018). Bosna-Hersek'in Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye (1990-1992). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34(98), 411-444.

Leydesdorff, S. (2011). *Surviving the Bosnian Genocide: The Women of Srebrenica Speak*. Indiana University Press.

Naimark, N. M. ve Case, H. (Eds.). (2003). *Yugoslavia and Its Historians: Understanding the Balkan Wars of the 1990s*. Stanford University Press.

Nettelfield, L. J. ve Wagner, S. (2013). *Srebrenica in the Aftermath of Genocide*. Cambridge University Press.

Nystuen, G. (2005). *Achieving Peace or Protecting Human Rights? Conflicts Between Norms Regarding Ethnic Discrimination in the Dayton Peace Agreement (The Raoul Wallenberg... Institute Human Rights Library, v. 23)*. Martinus Nijhoff Publishers.

Petrila, A. ve Hasanović, H. (2020). *Voices from Srebrenica: Survivor Narratives of the Bosnian Genocide*. McFarland.

Rohde, D. (2012). *Endgame: The Betrayal and Fall of Srebrenica, Europe's Worst Massacre Since World War II*. Penguin Books.

Sancaktar, C. (2018). Political and Economic Reconstruction in Bosnia-Herzegovina. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi-Trakya Üniversitesi*, 7(1), 211-237.

Semercioğlu, H. (2017). Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(63), 1339-1360.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi (2004). *Türk Ceza Kanunu*, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=>

Çakmak, Conflicts, Massacres and Migrations During the Yugoslav Civil War: Bosnian Muslims

1&MevzuatTertip=5, Son Erişim Tarihi: 01.04.2024.

Tacoğlu, T. P., Arıkan, G. ve Sağır, A. (2012). Boşnak Göçmenlerde Göç ve Kültürel Kimlik İlişkisi: Fevziye Köyü Örneği. *Electronic Turkish Studies*, 7(1).

Tanner, M. (1998). *Croatia: A Nation Forged in War*. Yale University Press.

Taşbaş, E. (2017). Bosna Muhacirlerinin Anadolu'da İskanları (1860-1908). *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 72-91.

Taşkın, S. (2023). *Bizim Boşnaklar!*,

<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/bizim-bosnaklar-2073177>, Son Erişim Tarihi: 12.05.2024.

Thomas N. ve Pavlovic D. (2006). *The Yugoslav Wars Slovenia & Croatia 1991-95*. Osprey Publishing.

Uygun, O. (1998). Bosna-Hersek: İç Savaştan Konsensüs Demokrasisine. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 56(1-4), 141-184.

Vuckovic, G. (2018). *Ethnic Cleavages and Conflict: The Sources of National Cohesion and Disintegration-The Case of Yugoslavia*. Routledge.

Wagner, S. (2008). *To Know Where He Lies: DNA Technology and the Search for Srebrenica's Missing*. University of California Press.

Yeniçağ Gazetesi (2017), *Balkan Yolculuğu: Sırbistan'dan Bosna-Hersek'e*, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/balkan-yolculugu-sirbistandan-bosna-herseke-170795h.htm>, Son Erişim Tarihi: 07.02.2024.

Disiplin Cezası Almış Lise Öğrencilerinin Sabır ve Denge Algısı: Nitel Bir Araştırma*

Bihter KABA

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Din Psikolojisi Anabilim Dalı

Doktora Öğrencisi

bihterkaba@gmail.com

 0000-0001-6214-8412

Öz

Lise dönemi, insan hayatının en romantik, en korkusuz, en verimli ve en enerjik dönemlerinden biri olan gençlik döneminin başlangıcıdır. Bu dönemde lise gençleri için değer yargıları anlam bulmaya başlar. Aile, okul, arkadaşlar bu dönemde farklı anlam kazanır. Gençler, kendi değer yargılarını oluşturur, kendini tanımaya ve hayatı anlamlandırmaya başlar. Toplumda kendine yer arayan genç, bazen sergilediği davranışlar sebebi ile uyarılır. Bu uyarıların şekli ve dozu çok önemlidir. Aynı şekilde, bu uyarıların sebebinin gençte açıklanması ile birlikte açıklanma şekli de çok büyük önem arz etmektedir. Genç, bu dönemde denge arayışı içindedir. Bu dengeyi de çevreden gelen tepkiler ve olayları yorumlama gücü ile oluşturur. Bu dönem, aynı zamanda gencin, olayların iç yüzünü anlamadan, düşünmeden, sabırsız bir şekilde tepki vermemesi gerektiğini öğrendiği bir dönemdir. Okul içerisinde, istenmeyen davranışları sergileyen öğrenciler uyarılabilir, ceza alabilir. Disiplin cezası alan lise öğrencilerinin denge ve sabır ile ilgili görüşlerinin araştırıldığı bu çalışma, disiplin

* Bu araştırma Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Psikolojisi Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Bihter KABA tarafından yazılmakta olan "Disiplin Cezası Almış Lise Öğrencilerinin Manevi İhtiyaçlarının Belirlenmesi ve Değer Odaklı Manevi Güçlenme ve Bakım Programının (Domab) Etkisinin İncelenmesi" adlı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Bihter Kaba).

Geliş/Received: 24 Temmuz/July 2024 | **Kabul/Accepted:** 17 Eylül/September 2024 | **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2024

Atıf/Cite as: Bihter Kaba, Disiplin Cezası Almış Lise Öğrencilerinin Sabır ve Denge Algısı: Nitel Bir Araştırma/ The Perception of Patience and Balance Among High School Students Who Have Received Disciplinary Punishment: A Qualitative Study, Danisname 9 (Eylül/September 2024), 81-103 <https://doi.org/10.5281/zenodo.13820305>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Kaba, Disiplin Cezası Almış Lise Öğrencilerinin Sabır ve Denge Algısı:Nitel Bir Araştırma

cezası almış 9., 10., 11., ve 12. sınıfta öğrenim gören, 36 öğrencinin görüşleri çerçevesinde oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda, sabır kavramının, çoğunlukla "beklemek" olarak, denge kavramının da "nerede nasıl davranacağını bilmek, tutarlı ve ölçülü olmak" olarak anlaşıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin sabır konusunda daha çok pasif bir yaşantı içinde oldukları görülmüştür. Denge konusunda da her ne kadar kavramın tanımını bilseler de duygu ve davranışlarda dengeyi sağlama konusunda, kendilerini yetersiz gördükleri sonucu ortaya çıkmıştır. Bu da içinde buldukları gelişim dönemi göz önünde bulundurulduğunda oldukça beklenebilir bir sonuçtur.

Anahtar Kelimeler: Sabır, Denge, Disiplin.

The Perception of Patience and Balance Among High School Students Who Have Received Disciplinary Punishment: A Qualitative Study

Abstract

High school marks the beginning of youth, one of the most romantic, fearless, productive, and energetic phases of human life. During this time, value judgments begin to take shape for high school students. Family, school, and friendships take on new meanings. Young people start to form their own value systems, get to know themselves better, and begin to find meaning in life. As they search for their place in society, they are sometimes warned about certain behaviors they exhibit. The form and intensity of these warnings are crucial. How the reasons for these warnings are expressed person is equally important. During this period, young people are in search of balance. They develop this balance through their interactions with others and their ability to interpret events. It is also a time when they learn not to react impatiently, without fully understanding the underlying meaning of events. Students who display undesirable behavior at school may face warnings or disciplinary actions. This study explores the views of high school students who have received disciplinary punishments, focusing on their perspectives regarding balance and patience. The study draws on the opinions of 36 students in grades 9 through 12 who have received such punishments. The findings suggest that the concept of patience is largely understood as "waiting," while balance is perceived as "knowing how and when to act, being consistent and measured. It was seen that the students did not know that the concept of patience does not require waiting but being active. Furthermore, while they understood the definition of balance, they feel inadequate in maintaining emotional and behavioral equilibrium. This is an expected outcome, given the developmental stage they are in.

Keywords: Patience, Balance, Discipline.

Summary

Throughout history, education has been very important for all people. Education and training play a major role in the construction of a country's future, the formation and progress of society. Schools are places where education is systematic and programmed, students are integrated into society and cultural heritage is transmitted. At the same time, school is one of the places that provide the greatest support for

Kaba, Perception of Patience and Balance of High School Students Who Received Disciplinary Punishment: A Qualitative Study

young people to develop harmonious behaviors.

In schools where both education and training are aimed, order is provided by various disciplinary rules. The concept of discipline refers to the determination of criteria for social values and individuals' behavior in accordance with these criteria.

High school students in adolescence may exhibit some inconsistent behaviors both in their self-perception and in their relationships with others due to changes in their biological and psychological structures. Education provided with values ensures that students go through this period more comfortably. Anger management and patient behaviors are very important for young people in adolescence. If students cannot control their behavior, they may face serious consequences as they may violate school rules.

Can discipline be provided with punishment? This is a controversial issue. Within the scope of preventive discipline, instead of punishing students, values that will enable them to behave moderately and control their emotions can be taught. In this context, two important values stand out. Being patient and balanced can prevent disciplinary crimes. Therefore, they need to learn patience and balance.

This study aimed to investigate the perception of patience and balance of students who were punished. Most of the students who participated in the study were punished for being disrespectful. Using tobacco products, committing acts of violence and disrupting the classroom order are also disciplinary offenses committed at the same rate.

When the definitions of patience of students who received disciplinary punishment are examined, it is seen that 15 students define the concept of patience as "waiting". This situation shows that the students are in a passive process rather than an active process in the face of the problems they encounter. The most common answer after the definition of waiting was "control". Students stated that patience is controlling emotions and behaviors. Students perceive patience as controlling instant reactions to events. When other codes are examined, it is seen that patience is understood as being tolerant, staying calm and not getting angry.

Students defined the concept of balance as being sufficient, moderate, consistent, knowing how to act appropriately in different situations, being orderly and planned. The fact that students think that everything should be in moderation while defining the concept of balance shows that there is no problem in knowing the concept. Considering the disciplinary punishments received and the students' expression of difficulty in experiencing balance, it is understood that the source of the problem is actually the failure to internalize balance and reflect it in daily life. It has been observed that students do not have much difficulty in defining concepts, but they have difficulty in putting them into practice. Considering the characteristics of the adolescence period they are in, they will have less difficulty in applying patience over time and will be more successful in finding balance.

Giriş

Tarih boyunca, eğitim-öğretim, tüm insanlar için oldukça önemli olmuştur. Bir ülkenin geleceğinin inşasında, toplumun oluşması ve ilerlemesinde, eğitim ve öğretimin rolü büyüktür. Okullar, eğitimin sistemli

ve programlı yapıldığı, aynı zamanda öğrencilerin topluma kazandırıldığı, kültür mirasının aktarıldığı yerlerdir (Döş, 2013: 268).

Eğitimin verimli ve etkin olabilmesi için Milli Eğitimin temel amaçları doğrultusunda, düzenli ve disiplinli bir ortamın sağlanması gerekmektedir (Özdemir, 2007: 248). Okullarda eğitim-öğretimi ve öğrenmeyi olumsuz etkileyen, başarıya ulaşmayı engelleyen ya da zorlaştıran davranışlar, disiplin sorununu oluşturur. Bu davranışlar okullarda istenmeyen davranışlardır (Sarpkaya, 2007: 111).

Lise gençleri, ergenlik döneminde olmaları sebebi ile biyolojik ve psikolojik yapılarında meydana gelen değişikliklerinden ötürü bu dönemde, hem kendi benlikleri hem de çevre ilişkilerinde bazı uyumsuz davranışlar sergileyebilmektedir. Gençlerin uyumlu davranışlar geliştirmesinde, onlara en büyük desteği sağlayacak yerlerden birisi okuldur. Bu nedenle okullar, öğrencilerin belirlenmiş kurallara uygun davranışlar sergileyebilmeleri için gereken önlemleri almalıdır (Eripek, 2019: 365). Bu da gençlerdeki uyumsuz davranışın altında yatan sebebi ortaya çıkarmak ve bu davranışın düzeltilmesini ve yeniden ortaya çıkışının önlenmesini sağlamak şeklinde olmalıdır. Bu önlemler olmadan sadece ceza vermek ise okulda düzen ve disiplini sağlayabilmek adına yetersiz kalmaktadır (Eripek, 2019: 366).

Önleyici disiplin türü kapsamında, okullarda öğrencilere değerler kulübü aracılığı ile değerler eğitimi verilmektedir. Değerler eğitimi kapsamında, sabır ve denge değerinin desteklenmesi, olaylara sabırlı ve aşırıya kaçmayan bir yaklaşımla tepki verilmesi durumunda, işlenen disiplin suçlarının azalacağı düşünülmektedir. Bu yüzden ceza alan öğrencilerin denge ve sabır algıları araştırılacak ve disiplin olayları üzerine etkisi incelenecektir.

Disiplin

Disiplin kelimesi Türk Dil Kurumuna (2024) göre “Kişilerin içinde yaşadıkları toplulukta yaygın olan düşünce ve davranışlara uyum sağlamaları için gerekli önlemlerin tamamıdır.” anlamına gelmektedir. Disiplin ve cezanın farklı olduğu görüşünde olanlara göre disiplin, cezalandırma gibi düşünülse de aslında ceza yapılan davranışı azaltmayı, disiplin ise yapılan davranışı değiştirmeyi hedefler (Karataş, 2008: 108).

Suçların önlenmesinde, disiplin yaklaşımları oldukça önemlidir. Önleyici, düzeltici ve destekleyici disiplin yaklaşımlarından özellikle önleyici disiplin, okul yöneticileri tarafından benimsenen disiplin türü olmuştur (Pehlivan ve Demirtaş, 2019: 38). Bu nedenle istenmeyen öğrenci

Kaba, Perception of Patience and Balance of High School Students Who Received Disciplinary Punishment: A Qualitative Study davranışlarının önlenmesi için öğrencilere, öz kontrol, saygı, adil ve dürüst olma gibi değerlerin geliştirilmesi için destek olunması önemlidir (Rogers, 2004: 5).

Günümüzde ortaöğretim kurumlarında eğitim, öğretim, yönetim ve işleyişe ilişkin usul ve esaslar 07.09.2013 tarihli ve 28758 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde düzenlenmiştir.¹ Yönetmelik’in “Disiplin cezaları” başlıklı 163’üncü maddesinin birinci ve ikinci fıkrası uyarınca öğrencilere, disiplin cezasını gerektiren davranış ve fiillerinin niteliklerine göre hangi cezaların verilebileceği belirlenmiştir. Anılan maddeye göre; “ (1) Öğrencilere, disiplin cezasını gerektiren davranış ve fiillerinin niteliklerine göre;

- a) Kınama,
 - b) Okuldan kısa süreli uzaklaştırma,
 - c) Okul değiştirme,
 - ç) Örgün eğitim dışına çıkarma
- cezalarından biri verilir.

(2) Disipline konu olan olaylar okul öğrenci ödül ve disiplin kurulunda görüşülüp karara bağlandıktan sonra;

- a) Kınama ve okuldan kısa süreli uzaklaştırma cezaları okul müdürünün,
- b) Okul değiştirme cezası, ilçe öğrenci disiplin kurulunun,
- c) Örgün eğitim dışına çıkarma cezası, il öğrenci disiplin kurulunun, onayından sonra uygulanır.” hükümleri yer almaktadır.

İlgili yönetmelikte² uyarılmanın bir ceza olmadığı da belirtilmiştir. Cezaya sebep olabilecek bir fiili işleyen öğrenci, yazılı bir şekilde uyarılır. Aynı fiilin işlenmesi halinde uygulanabilecek yaptırımlar kendisine bildirilir. Eğer aynı fiili tekrar işlerse kurul kararı ile ceza verebilir.

Araştırmaya uyarılan öğrenciler de dâhil edilmiştir.

Sabır

İnsan, var olduğu günden itibaren çevresine uyum sağlama çabası içinde olmuştur. Yaşamında sevdiği birini kaybetmesi, işinden atılması, ölümcül bir hastalığa yakalanması, ailesinin dağılması gibi bir takım sorunlarla

¹ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18812&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

² İlgili yönetmeliğin 157. Maddesi: “Sınıf/şube rehber öğretmeni ile rehber öğretmenin birlikte yapacakları değerlendirme ve önerileri ile okul müdürü tarafından davranışlarında kusurlu olduğuna yönelik öğrencinin dikkatinin çekilmesi amacıyla yazılı uyarı yapılır. Olumsuz davranışlarının devamı hâlinde kendisine uygulanabilecek yaptırımlar konusunda uyarılır. Yazılı uyarı rehberlik servisine ve okul öğrenci ödül ve disiplin kuruluna bilgi amaçlı gönderilir.

karşılaşmaktadır. Bu sorunlar karşısında nasıl tepki vereceğini ya da hissettiği olumsuz duygularla nasıl başa çıkacağını bilmiyorsa, kendini güçsüz hissedebilir ve psikolojik ve fizyolojik rahatsızlıklar yaşayabilir (Terzi, 2008: 1). Lise gençlerinin içinde bulunduğu ergenlik dönemi ise insanın en hassas dönemlerinden biridir. Ergenler bu dönemde, bağımsız olma ve kimliklerini bulma yolunda çok zorlu bir süreçten geçmeye başlarlar (Gül ve Güneş, 2009: 79). Gelişim dönemleri açısından bakıldığında; stres konusunun ergenler için oldukça önemli olduğu görülmektedir. Normal yaşam akışı içerisinde yer alan olaylar, annenin ya da babanın kaybı, günlük yaşam içerisinde meydana gelen olaylar, ekonomik sorunlar gibi yaşam olayları ile karşılaşan ergenlerin olaylarla başa çıkmalarında sabır oldukça önemli bir kavramdır (Eryılmaz, 2009: 25).

Sabır sayesinde kişi, yaşadığı durumu kabullenip, problemlerle daha kolay başa çıkar (Doğan, 2014: 106). Sorunlar karşısında mücadele edebilecek yeterli tecrübeye sahip olmayan ergen, bu yetersizliklerinden dolayı karşılaştığı sorunların çözümü noktasında sabırsız davranabilmektedir (Gül ve Güneş, 2009: 99). Dolayısıyla sabır gibi yaşanan zorluklarla gelişen, gelecekte karakterlerinin önemli bir parçası olabilecek bu gücü, lise öğrencileri henüz kazanamamış olabilir (Doğan 2014: 213). Lise öğrencileri, yaşadıkları fiziksel ve bilişsel değişimlere adapte olmakta yetersiz kaldıklarında ise bu yetersizliklerini şiddet kullanmaları halinde ortadan kaldıracabileceklerine veya en azından bunun etkisini minimuma indirebileceklerine inanmaya meyilli olabilirler (Gül ve Güneş, 2009: 99). Sabır değeri, problem çözme becerilerinin artmasını ve saldırganlık davranışlarının azalmasını sağlar (Çokdolu, 2013: 49).

Sabır kavramı, dini bir kavram olmakla birlikte aynı zamanda ahlaki bir kavramdır. Herhangi bir dine inanmayan insanların da kabul ettiği bir değer olan sabrın birçok tanımı yapılmıştır. Özdoğan (2007b: 29) sabrı, “İnsanın başına gelen olumsuz olayları, sakinlik ve yumuşaklıkla karşılaması, bu olumsuz durumun etkilerini azaltmak ya da olumluya çevirmek için çaba göstermesi, çözüm aramasıdır.” şeklinde tanımlamıştır.

Türk Dil Kurumuna (TDK, 2024) göre sabır, “Karşılaşılan tüm kötü durumlar, yaşanan acı, yoksulluk, haksızlık gibi insanı üzen durumlar karşısında insanın ses çıkarmadan olumsuz durumun geçmesini beklemesidir.” anlamına gelmektedir. Aslında burada bahsedilen sabır kavramının tanımında tam olarak pasif bir süreçten bahsedilmektedir. Oysaki sabır, pasif değil tam tersi aktif bir süreçtir (Özdoğan, 2007b: 29). Dini

Kaba, Perception of Patience and Balance of High School Students Who Received Disciplinary Punishment: A Qualitative Study

literatürde ise “karşılaşılan kötü olaylara karşı dirençli olmak, olumsuz durumu olumluya çevirmek için çabalamak” anlamına gelmektedir (Çağrı, 2008: 337).

Sabırda acılara ya da üzüntü veren olaylara dayanma esnasında kişinin bunu gönüllü yapması, bu süreçte olaylara çözümleyici yaklaşması söz konusudur (Doğan, 2017: 135). Sabır ile sık sık karıştırılan tahammülde birey herhangi bir çaba ile sürece dâhil olmaz. Pasiflikte, insanın derdini, üzüntüsünü içine atması ve olumsuz duygu ve olayları bir yük olarak yüklenmesi anlamı vardır. Tahammül kavramının “taşımak” anlamına gelen Arapça “hml” kökünden türemesi de tahammülün üzüntünün, olumsuz duygunun yüklenilmesi anlamı ile bağdaşmaktadır (Özdoğan, 2007b: 31).

Sabır, aniden ortaya çıkan bir tepkiden ziyade insanın, bilinçli bir şekilde tepki verdiği bir süreçtir (Yapıcı ve Doğanay, 2019: 105). Bu süreç içinde kişinin öfkelenmemesi ve isyan etmemesi, sakin kalması önemlidir (Hökelekli, 2013: 117). Sabır, karşılaşılan stresli durumlarda olumsuz duygulara karşı tampon görevi görür ve kişinin üzüntü veren olayla olumlu başa çıkmasını sağlar (Schindler, 2012: 265).

Sabır tek bir değer alanı ile sınırlı değildir. Ahlaki, dini, kültürel, toplumsal, insani pek çok boyutu bulunmaktadır. Sabırın pek çok bilim dalına konu olması, farklı açılardan ele alınması, sabır ile ilgili atasözleri ve deyimlerin varlığı sabırın çok yönlü bir kavram olmasının bir sonucudur (Doğan, 2017: 136).

Sabır, yaşamı boyunca, bireyin hayatı anlamlandırmasında ona güç veren, denge ve uyum arayışında destek sağlayan, başarıya ve ardından mutluluk hedefine ulaşmasına aracılık eden psikolojik bir olgu olarak ergenlerin anlam arayışını karşılamada önemlidir (Doğan, 2017: 140). Çünkü yoğun can sıkıntısının yaşandığı bu dönemde, ergen, anlam arayışı içindedir (Bekar, Atalay, Sarıoğlu, Barakazi ve Tuna, 2023: 129).

Sabır, bireyin öfke duygusu ile baş etmesine yardımcı olur. Bu dönemde ergen, öfkesiyle nasıl başa çıkacağını öğrenmezse zaman içerisinde bazı problemlerle karşılaşabilir. Ayrıca ergenin öfke duygusu, toplumda statü ve saygınlık kazanmasına engel olabilir (Duran ve Eldereklioğlu, 2005: 268). Sabır, öğrenilen bir değer (Taş ve Tortumlu, 2021: 2) olması sebebiyle mutlaka sabırın eğitiminin verilmesi gerekmektedir. Okullarda, bireylerin duygularını, kendilerini geliştirici bir boyut olarak görüp, sağlıklı yollarla ifade etmelerini öğretecek kapsamlı eğitim programlarına gereksinim vardır (Adana, Arslantaş, 2011: 61).

Denge

Denge kavramı, içine kozmoloji, fizyoloji, psikoloji ve sosyolojiyi de alan geniş bir kavramdır. Denge, ne fazla ne eksik, ahenk ve düzen içinde olmak anlamına gelmektedir (Gezgin, 2000: 271-273). Karakterin dengeli oluşu anlamına gelen “itidal” kavramı “iki aşırı tutum ve davranış arasındaki orta hal” olarak tanımlanmaktadır ve denge kavramı ile birbirinin yerine kullanılabilir (Çağrıçı 2001: 456). Daha çok İslam literatüründe, itidal olarak ele alınan denge kavramında, üzerinde durulan noktalardan biri de ahlak kavramıdır. İslam ahlakında insanın, hayatı denge üzere yaşaması, aşırılıklardan kaçınması söz konusudur (Köylü, 2010: 173).

Denge, Aristoteles’te “altın orta” olarak geçmektedir. Pek çok düşünür de bu düşünce üzerinde durmuştur. Altın orta, aşırılık ve eksiklik olan iki kötülüğün tam ortasında olmak anlamına gelen bir erdemdir (Aristoteles, 1997: 1104a25-30). Gazali’ye (2004: 67-68) göre, insanda bazı güdüler vardır ve bu güdülerin dengelenmesi ancak değerler sayesinde mümkündür. Dengelenmeyen, aşırı olan davranışlar, kötü huyların ortaya çıkmasına sebep olur. İbni Miskeveyh’e (2013: 36) göre de orta yoldan ayrılmamak, gerekeni gerektiği yerde, gereken ölçüde yapmak önemli erdemlerdendir. Ragıp el İsfehani (1996: 181) ise aşırı olan isteklerden ve davranışlardan kaçınılması, orta yolda, dengede olunması gerektiği üzerinde durmuştur.

Lise gençlerinin içinde buldukları ergenlik dönemi, yetişkinliğe geçiş dönemi olduğu için dengesizliklerin yaşanabileceği bir dönemdir. Dönemsel geçişler ve stres, bireyin dengesini bozan sebeplerdendir (Canat, Uçan ve Yazar, 2009: 1). Bununla birlikte aşırı olan her şey dengesizlik sebebidir. Aşırı öfke, aşırı tepkiyi, aşırı tepki de şiddet eylemlerini beraberinde getirmektedir. Şiddette kontrolsüz bir şekilde, aşırı verilen bir tepki söz konusudur (Balcıoğlu, 2001: 20).

Lise gençlerindeki tütün bağımlılığı da denge kavramı çerçevesinde ele alınabilir. Meclis Araştırma Komisyonu Raporuna ³ (2008) göre, gençler arasında bağımlılık hızlı bir artış göstermektedir. Tütün bağımlılığının sebepleri arasında olarak gergin olma, dikkati toplayamama, can sıkıntısı, üzüntü ve sinirli olma gibi duygu durumunda gerçekleşen dengesizlikler yer almaktadır (Başkurt, 2003: 78). Buna ek olarak aşırı disiplin uygulamaları, ailenin yeterince ilgi, sevgi ve şefkat göstermemesi, düşük eğitim düzeyi de

³ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/4683030a-81dc-4041-9579-246e6659faf5/content>

Kaba, Perception of Patience and Balance of High School Students Who Received Disciplinary Punishment: A Qualitative Study bağımlılık sebepleri arasındadır (Başkurt, 2003: 110). Yeteri kadar olmadığı için ihtiyacı karşılamayan ebeveyn ilgisi, yeterli olmayan eğitim düzeyi ve olması gerekenden fazla olan disiplin uygulamaları, birer dengesizlik örneği olarak bağımlılık sebepleri arasında yer almaktadır.

Öğrenciler arasında yaygın olan, bir diğer bağımlılık türü olan sosyal medya bağımlılığı da uykuda dengesizliğe sebep olmaktadır. Eroğlu ve Yıldırım bu konuyu araştırmış ve sosyal medya bağımlılığı yüksek olan gençlerin uyku kalitesinin, sosyal medya bağımlılığı daha düşük olan öğrencilere göre daha kötü olduğu sonucuna ulaşmıştır (Eroğlu ve Yıldırım, 2017: 8).

Yöntem

Araştırma nitel yöntemle yapılmış, desen olarak da olgubilim belirlenmiştir. Olgubilim, tam olarak derinlemesine bilgi sahibi olunmayan, bilgi sahibi olunması için ayrıntılı görüşmelere olanak sağlayan desendir. Araştırmacı ile araştırmaya katılanlar arasında güvene dayanan ve pozitif olan bir iletişim vardır. Olgubilim araştırmaları sonucunda kesin ve her kesim için genellenebilir sonuçlar elde edilmeyebilir. Fakat olgunun daha iyi anlaşılmasını sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 69).

Araştırmaya başlamadan önce Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etik Kuruluna gerekli izinler için başvuru yapılmıştır. Yapılacak araştırma Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir Anadolu lisesinde yapılacağı için söz konusu izin dilekçesi Ankara Valiliğine iletilmiştir. Ankara Valiliğinin 28.03.2023 tarihli ve 73246386 sayılı Araştırma İzni konulu cevabı yazısıyla yapılacak olan araştırma uygun görülmüştür. Aynı zamanda öğrencilere bilgilendirme ve velilere de onam formu onaylatılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2023-2024 eğitim öğretim yılında, Ankara'nın Çankaya ilçesinde bir Anadolu lisesinde öğrenim gören ve çeşitli sebeplerden uyarılan ve disiplin cezası almış 9.,10.,11. ve 12. sınıfta öğrenim gören 36 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmaya sadece uyarılan, kınama ve okuldan uzaklaştırma cezası alan öğrenciler katılmıştır. Çalışma grubu olarak, uyarılan, kınama ve okuldan uzaklaştırma cezası alan lise öğrencilerinin seçilmesinin nedeni, okul değiştirme ve örgün eğitim dışına çıkarma cezası verilen öğrencilere ulaşmanın zor olmasıdır.

Tablo 1. Çalışma grubunun sınıflara göre dağılımı

		f	%
Sınıf	9	6	16,66
	10	8	22,22
	11	14	38,88
	12	8	22,22

Verilerin Toplanması ve Analizi

Alınan izinler doğrultusunda yapılan araştırmada öğrencilere öncelikle “Neden disiplin cezası aldınız?” sorusu yöneltilmiş sonrasında “Sizce sabır nedir?”, “Sizce denge nedir?”, “Sabırlı olduğunuzu düşünüyor musunuz?”, “Dengeli olmak konusunda kendinizi değerlendirir misiniz?” soruları yöneltilmiştir. Alınan cevaplar doğrultusunda kategoriler oluşturulmuş, güvenilirliği sağlamak için alanın uzmanı iki kişinin de görüşlerine başvurulmuştur. Yapılan araştırmada elde edilen veriler genellenebilir olmamakla birlikte konu ile ilgili bir fikir vermesi açısından önemli olabilir.

Bulgular

İşlenen Disiplin Suçları ile İlgili Bulgular

Tablo 2. Alınan cezaların sınıf, cinsiyet ve disiplin türüne göre dağılımları

		f	%
Disiplin rumu	Du- Uyarılan	13	36,11
	Kınama Cezası	15	41,66
	Okuldan Uzaklaş- tırma Cezası	8	22,22
Cinsiyet	Kız	15	41,66
	Erkek	21	58,33

Tablo 3. Alınan ceza türlerinin cinsiyete göre dağılımı

		f	%
Kız	Uyarı	9	60
	Kınama	4	26,66
	Okuldan Uzaklaş- tırma	2	13,33
Erkek	Uyarı	5	23,80
	Kınama Cezası	10	47,61
	Okuldan Uzaklaş- tırma Cezası	6	28,57

Kaba, Perception of Patience and Balance of High School Students Who Received Disciplinary Punishment: A Qualitative Study

Tablo 4. “Neden disiplin cezası aldınız?” sorusuna verilen cevaplar

	f
Saygısızlık Yapma/Kötü Söz Söyleme	12
Tütün Mamulleri Kullanma	7
Şiddet Eylemlerine Karışma	7
Dersin Düzenini Bozma	7
Kılık Kıyafet Kuralına Uymama	3
Kopya Çekme	2

Öğrencilerin en çok saygısızlık yapmaktan ceza aldıkları görülmektedir. Bu davranış oldukça geniş durumları içerse de genellikle öğretmenleri ile konuşmalarında saygısız bir üslup kullanmaları sebebi ile ceza aldıklarını ifade etmişlerdir. Tütün mamullerini kullanma, şiddet eylemlerine karışma ve dersin düzenini bozma davranışları da aynı oranda gerçekleştirilen disiplin suçlarındandır.

Sabır Kavramı ile İlgili Bulgular

Tablo 5. “Sizce Sabır Nedir?” sorusuna verilen cevaplar

Kod	f	%
Beklemek	15	41,66
Kontrol	8	22,22
Hoşgörü	5	13,88
Sakin Kalmak/Öfkelenmemek	5	13,88
Tahammül/Katlanma	3	8,33

Beklemek

Sabır bir şeyi beklemek. Oldu hala oluyor. Kendimi sakinleştirdim. Güzel bir şeyi beklerken de sabır edebilirsin ama kötü durumlara tahammül edilir. (Ö2)

Sabır zor durumun biteceğini bilerek beklemektir. Tahammül etmek ise hiç istemediğin bir şeye maruz kaldığın için gösterdiğin eylemdir. (Ö36)

Olacak ya da gelecek bir şeyi telaş göstermeden beklemektir. (Ö9)

Olan olay doğrultusunda acele etmeyip doğru zamanı beklemektir. (Ö12)

Sabır bir şeyi beklemek de olabilir babamdan bilgisayar istediğim zaman sabretmem gerekmişti. Kendime başka bir meşgale buldum öyle sabır gösterdim sabır dediğim gibi bir şeyi beklemek olabilir tahammül ise birine şans vermek gibi geliyor bana. (Ö13)

Altan almaktır bir tepki vermek yerine beklemektir. (Ö14)

Bence sabır beklemektir güçlü bir irade ile beklemek ve doğru anı kovalamaktır. Tabii ki de hayatımda sabretmem gereken durumlar oldu, bu tarz durumlarda sadece bekledim sınırdım ama zamana sığındım. Bana kalırsa sabır ile tahammül arasında

Kaba, Disiplin Cezası Almış Lise Öğrencilerinin Sabır ve Denge Algısı:Nitel Bir Araştırma

büyük bir fark vardır sabır beklemekken tahammül sabırsızlıkla beklemektir. (Ö18)

Bazı şeylere uzun süre katlanmak kendilerine, duygularına, davranışlarına hâkim olmaktır. Hayatımda sabretmem gereken çok fazla şey oldu neredeyse hepsine sabredebildiğimi düşünüyorum. Sabır belli bir zaman içinde olacak olan olayı beklemek gibi düşünülebilir, tahammül ise birinin yaptıklarını çok kere alttan almak olabilir. (Ö19)

Sabır bir konuda acele etmemek ve en iyi en mantıklı sonuç için beklemektir. (Ö30)

Sabır beklemektir. (Ö31)

Olacak şeyleri bekleme ve olayın sonuca bağlanması. Çok oldu sabırsız bir insanım ama sabır etmek zorundayım. (Ö1)

Sabır bir durum konusunda insanın telaş göstermeden beklemesidir. (Ö27)

Sabır bir şeye karşı anlayışlı olma, bekleme. Tahammül ise dayanmadır. (Ö28)

O kişinin o duruma karşı öfkelenmeden telaş yapmadan beklemesidir. Tahammül o şeyi kişinin sorgulamadan kabullenmesidir. (Ö33)

Doğru eylemi gerçekleştirmek için belirli bir süre beklemektir. Sabır her şey için geçerlidir ama tahammül bizi rahatsız eden eylemler içindir. (Ö35)

Kontrol

Sabır sınırı ya da bir duyguyu kontrol etmeye çalışmaktır. (Ö17)

Sabır bence öz kontroldür. (Ö24)

Sabır kendini kontrol etmeni sağlayan bir duygudur. (Ö25)

Sabır insanın kendisini kontrol etmesidir. Hayatımda sabretmem gereken durumlarda susarak sabır gösterdim, bulunduğum ortamdan uzaklaştım. (Ö26)

Sabır bence insanın kendisine hâkim olabilmesidir. (Ö29)

Kendine hâkim olmaktır. (Ö5)

Sabır insanın kendine hâkim olabilmesidir. (Ö6)

Sabır insanın öz denetimiyle alakalı bir olay veya bir konu hakkında sabır etmek. (Ö20)

Hoşgörü

Sabır bir olaya veya bir davranışa karşı gösterilen hoşgörülü tutumdur. Sabır göstermem gereken durumlar oldu bu durumlar karşısında sessiz kalarak veya karşıyı kırmadan uyararak sabır gösterdim. Sabır ile tahammül arasında fark olduğunu düşünmüyorum. (Ö3)

Sabır olaylara karşı hoşgörülü yaklaşmaktır. (Ö7)

Sabır başa gelen olaylara karşı hoşgörülü olmaktır. (Ö21)

Sabır bazı durumlara kişilere karşı tolerans göstermek, bazı durumlarda olaylara

Kaba, Perception of Patience and Balance of High School Students Who Received Disciplinary Punishment: A Qualitative Study
karşı kendine sahip çıkmak, yapılacak hareketlere karşı bunların sonucunu düşünerek dikkatli olmaktır. (Ö22)

Sabır erdemli, dengeli ve hoşgörülü olmaktır. (Ö32)

Sakin Kalmak/Öfkelenmemek

Bana saygısızlık yapan insanlara karşı sakin kalmak. (Ö10)

Sabır üstümüze gelinmesine rağmen sakin kalmamızdır. (Ö11)

Sabır kişinin kendini sakinleştirmesi dengeleyebilmesi durumudur. Hayatta herkesin dönem dönem sabretmesi dışını sıkması gerektiği zamanlar olur, benim de oldu elbette. Zamana bırakmayı uygun gördüm belki şu an bu olayı gereksiz abartıyorumdur veyahut çok kişisel algıladığım bir dönemdeyimdir bu yüzden zamanla birçok şeyin geçebileceğini düşünmekteyim. Sabır dediğimiz durum olumlu ya da olumsuz bir durum sonucu doğabilir ancak tahammül ettiğiniz şey hemen hemen hoşnutsuz olduğunuz rahatsız olduğunuz bir durumu idare etme sürecidir. (Ö16)

İnsanın sakin kalmasıdır. (Ö23)

Öfke doğuracak bir şey karşısında bile öfkelenmeme durumudur. (Ö8)

Tahammül/Katlanma

Sabır insanın bir şeye sonuna kadar tahammül etmesidir. Hayatımda tabii ki sabretmem gereken şeyler oldu ve onlarla moralimi bozmadan sanki onu yaşamamış gibi sabrettim. (Ö4)

Sabır iyi ya da kötü gerçekleşen şeylerin karşısında tahammül göstermektir. Kardeşlerim kavga ettiğinde çok sabırlı davranmaya çalışırım. (Ö15)

Hoşumuza gitmeyen bir durumdan kurtulmak için o duruma katlanmak. (Ö34)

Tablo 6. “Sabırlı olduğunuzu düşünüyor musunuz?” sorusuna öğrencilerin verdiği cevaplar

	f	%
Hiç	8	22,22
Bazen	21	58,33
Her Zaman	7	19,44

Öğrencilerin sabır kavramını; beklemek, kontrol, hoşgörü, sakin kalmak/öfkelenmemek, tahammül/katlanma olarak tanımladıkları görülmüştür. Verilen cevaplar değerlendirildiğinde sabır kavramının daha çok beklemek olarak anlaşıldığı sonucu ortaya çıkmıştır. Öğrenciler, istenmeyen durumun geçmesi, bunun için de hiçbir şey yapmadan beklenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Kendilerini sabır konusunda

değerlendirdiklerinde ise 8 öğrenci sabırsız olduğunu ifade ederken, 21 öğrenci ise bazen bazı durumlara karşı sabırlı olabildiklerini bazı durumlarda ise sabredemediklerini belirtmişlerdir. Kendini sabırlı gören öğrenci sayısı ise 7'dir.

Denge Kavramı ile İlgili Bulgular

Tablo 7. "Sizce denge nedir?" sorusuna verilen cevaplar

Kod	f	%
Ne Az Ne Çok Olması/Sınır	14	38,88
Tutarlı Olmak/ Uyumlu Olmak	9	25
Adil/Eşit Olmak	6	16,66
Yer ve Zaman Uygunluğu	3	8,33
Nerede Nasıl Davranacağını Bilmek	2	5,55
Düzenli ve Planlı Olmak	2	5,55

Ne Az Ne Çok Olması/Sınır

Dengeli olmak bir davranışı fazla abartmamaktır. (Ö23)

Kişinin kendisini her yönden olaylara karşı denetlemesidir. Hiçbir şeyi aşırı yapmamasıdır. (Ö34)

Her şeyin azını ve çoğunu bilmektir. (Ö29)

Orta düzeydir. Ne aşırıya kaçmak ne de az yapmamaktır. (Ö12)

Her şeyin fazlası zarar olduğu gibi azı da zarardır. Felsefe dersinden öğrendiğim bir bilgi olan altın orta kuralı gibi ne fazla cömertlik ne de fazla cimrilik gibi. Denge dediğimiz şey de burada devreye girer. (Ö17)

Kişinin azdan ve çoktan kaçınmasıdır. Ortada olmasıdır. (Ö35).

Dengeli olmak her şeyi yeterince yapmak, fazlasında gözümüzün olmamasıdır. (Ö19)

Duygularımız arasındaki fark çok büyük olursa bu bize zarar verir. Nefretimizin de sevgimizin de fazla basmaması yararlı olur. Nefret duygumuz bize ve karşımızdakine zarar verir fakat aynı zamanda fazla sevgi de bize ve karşımızdakine zarar verir. Örnek verecek olursak haberlerde gördüğümüz eoli insanlardan ya da sevgililerden verebiliriz iki taraftan biri boşanmak veya ayrılmak istediğinde diğer şahsın buna izin vermemesi ve ona duyduğu sevgi nedeniyle karşısındaki kişinin kendine ait olduğunu hissetmesi sonucunda yaptığı kötü şeyler ortaya çıkar. Fazla nefret ise çoğu zaman karşımızdakinin ya da kendimizin malına, canına zarar vermek isteği uyandırabilir. Kısacası duygularımızda, davranışlarımızda, harcamalarımızda yani her şeyde dengeli olmamız bizim ve çevremiz için en iyi olanı görmemizi sağlar. (Ö16)

Kaba, Perception of Patience and Balance of High School Students Who Received Disciplinary Punishment: A Qualitative Study

Hiç bir şeyi abartmadan her şeyi yeteri kadar yapmak. (Ö3)

Her şeyi yerinde ve dozunda yapmaktır. (Ö8)

Her şeyi sınırında bırakmak yani bir şeyin tadını kaçırmamaktır. (Ö21)

Her duygu ve düşünceyi olması gerektiği kadar yaşamak ve benimsemek. (Ö28)

Hayatına bir sınır koymaktır. Aslında hani her duyguna düşüncene hareketlerine ve hobilerine bir sınır koymaktır. Yerine göre kişiye göre denge sağlamak ve hayatını daha iyi sürdürebilmektir. (Ö25)

Hayatta yaptığımız her şeyin bir sınırı olduğunu bilip ona göre davranmak. (Ö32)

Tutarlı Olmak/ Uyumlu Olmak

Bütün duygu ve düşüncelerimizin davranışlarımız ile tutarlı olmasıdır. (Ö15)

Tutarlı olmaktır. (Ö31)

Hareketlerinde tutarlı olmasıdır. (Ö36).

Kurallara uygun davranmak, sorun yaratmamak, tutum ve davranışlarda uyumlu olmak demektir (Ö9)

İnsanın düşünsel ve duygusal anlamda uyum elde edebilmesidir. (Ö7)

Düşünce ve hareket gibi davranışlarımızın uyumlu olmasıdır. (Ö13)

Düşünce ile hareketlerinin birbiri ile uyumlu olmasıdır. (Ö27)

Bir konuya "a" derken yarım "b" dememektir. (Ö11)

Bir gün sınırlı bir gün neşeli olmak dengesizliktir. Sürekli duygu değişimlerinin olmamasıdır. (Ö14)

Adil/Eşit Olmak

Dengeli olmak herkese karşı aynı olmak, adaletli ve eşit yaklaşmak ve insanın özdenetimini yapmasıyla sağlanan bir davranış şeklidir. (Ö4)

Denge adaletli olmak gibi bir şeydir. (Ö20)

Adil olmaktır. (Ö24)

Herkese her şeye karşı eşit adil davranmak. (Ö30)

Mesafeli olmaktır. Çevrenizle samimiyeti kaçırmayıp her bir mesafeyi göz önünde bulundurursunuz. Herkes ve her şeye eşit ya da dengeli yaklaşırsınız. (Ö33)

Denge esasında haklıyı ve haksızı ayırt edebilmektir. (Ö6)

Yer ve Zaman Uygunluğu

Her şeyin yeri ve zamanı vardır bunun farkında olmaktır. (Ö5)

Olaya göre karar vermektir. Çünkü her şeyin yeri ve zamanı farklıdır. (Ö10)

Bence dengeli olmak her şeyin yeri ve zamanı olduğunu bilmek ve ona göre davranmaktır. (Ö18)

Nerede Nasıl Davranacağını Bilmek

Nerede nasıl davranacağını bilmek. (Ö1)

Nerede ne yapacağını bilmek. (Ö2)

Düzenli ve Planlı Olmak

Dengeli olmak düzenli ve planlı olmaktır. Benim yapamadığım şeydir. (Ö22)

Karşımdaki kişi art niyet gütmenden beni üzdüğünde ona çıkışmak, onu üzmemek, hatta ona zarar vermek yapabileceğim en büyük dengesizlik olur. Her zaman planlı hareket eder, hayatımı (odamı, derslerimi, yeme alışkanlığımı vs.) düzene sokarım. Kişisine göre merhametli davranıp dengeli bir insan olmayı sonuna kadar hedefliyorum. (Ö26)

Tablo 8. "Dengeli olmak konusunda kendinizi değerlendirir misiniz?" sorusuna verilen cevaplar

	f	%
Hiç	14	38,88
Bazen	17	47,22
Her Zaman	5	13,88

Öğrenciler denge kavramını; ne az ne çok olması/sınır, tutarlı olmak/uyumlu olmak, adil/eşit olmak, yer ve zaman uygunluğu, nerede nasıl davranacağını bilmek ve düzenli ve planlı olmak şeklinde tanımlamışlardır. Tanım konusunda hiçbir sıkıntı yaşamayan öğrencilerin dengeli olmak konusunda ise sıkıntı yaşadıkları görülmüştür. Öğrencilerden 14'ü kendini dengeli olarak değerlendirmezken, 17 öğrenci ise bazen dengeli davranışlar sergilediklerini belirtmiştir. Kendini dengeli olarak gören öğrenci sayısı ise 5 olmuştur.

Tartışma

Bu bölümde öğrencilerden elde edilen veriler tartışılmıştır. Soruların sorulara verilen cevaplardan yola çıkılarak, öğrencilerin aldıkları cezaların dağılımı, sabır kavramının tanımı ve öğrencilerin sabır algısı ile denge kavramının tanımı ve öğrencilerin denge algısı tartışılmıştır. Öğrencilerin kendilerini ne kadar sabırlı gördükleri ve yaşamlarında dengenin yeri de tartışılan diğer konulardandır.

İşlenen Disiplin Suçları ile İlgili Tartışma

Öğrencilerin uyarılmalarına ve ceza almalarına sebep olan davranışlara bakıldığında, bu sebeplerin; saygısızlık, şiddet eylemlerine katılma, tütün mamulleri kullanma-taşıma ve dersin düzenini bozma, kılık kıyafet kuralına uymama ve kopya çekme olduğu görülmektedir. Sadece uyarılan, kınama ve okuldan uzaklaştırma cezası alan öğrencilerin araştırmaya katılmış

Kaba, Perception of Patience and Balance of High School Students Who Received Disciplinary Punishment: A Qualitative Study

olması sebebiyle, daha ciddi suçlar araştırma sonuçlarına yansımamıştır. Bu suçlar, okul değiştirme ya da örgün eğitim dışına çıkarma ile sonuçlandığı için öğrencilere ulaşmak zor olduğundan, bu öğrenciler araştırmaya dâhil olmamışlardır.

Alınan cezalar, cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha fazla ceza aldığı ve cezaların genellikle 11. sınıfta yoğunlaştığı elde edilen sonuçlar arasındadır.

Alınan ceza türleri cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, kızların, ağırlıklı olarak uyarıldıkları, erkeklerin ise ağırlıklı olarak kınama cezası aldıkları görülmüştür. Erkeklerin okuldan uzaklaştırma cezasını ise kızlara nazaran daha fazla aldıkları da elde edilen sonuçlar arasındadır.

Gümüş (2013: 122) yaptığı araştırmada, disiplin cezasına sebep olan davranışlarda ilk üç sırada, saygısızlık, şiddet ve dersin işlenişini bozacak eylemler olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Yine aynı araştırma bulgularına göre öğretmene saygısızlık ve şiddetin önceki yıllara göre arttığı tespit edilmiştir.

Lise gençleri arasında en yaygın disiplin suçunun araştırıldığı bir çalışmada, suç teşkil eden davranışlardan en çok tekrar edilenlerin, kavga etmek, sigara içmek, öğretmene saygısızlık, kopya çekmek, ders düzenini bozmak ve dersten kaçmak olduğu ortaya çıkmıştır (Kahveci, 2012: 89).

Liselerde meydana gelen en yaygın olumsuz olayların araştırıldığı bir başka araştırmada ise ilk sırada “okulun masa ve sandalyelerinin kasıtlı olarak kırılması, bunların üzerinin kazınması veya çizilmesi, tekme atarak duvarların boya ve badanasını kirletilmesi” yer almıştır. İkinci sırada ise “okul sınırları dışında meydana gelen ve bazı öğrencilerin yaralanması ile sonuçlanan kavgalar” yer almıştır (Durmuş, Gürkan, 2005:262).

Sabır Kavramı ile ilgili Tartışma

Disiplin cezası alan öğrencilerin sabır tanımlarına bakıldığında, 15 öğrencinin sabır kavramını “beklemek” olarak tanımladığı görülmüştür. Bu da öğrencilerin karşılaştıkları problemler karşısında aktif bir süreç yerine, pasif bir süreç içerisinde olduklarını göstermektedir.

Beklemek tanımından sonra en yüksek verilen cevap olan “kontrol” cevabı olmuştur. Öğrenciler sabrın, duygu ve davranışları kontrol etmek olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrenciler tarafından sabır, olaylar karşısında anlık verilen tepkilerin kontrol edilmesi olarak algılanmıştır. Diğer kodlara bakıldığında ise sabrın, hoşgörülü olmak, sakin kalıp öfkelenmemek ve tahammüllü olmak olarak anlaşıldığı görülmüştür. Tahammül tanımlaması, sadece üç kişi tarafından yapılmış olmasına rağmen verilen cevaplarda,

birçok öğrencinin aslında tahammül yaşantısı yaşadığı görülmektedir.

Tahammül, karşılaşılan olumsuz durumda çözüme yönelik herhangi bir şey yapmamak, beklemek, çözümün bir parçası olmadan sorunu yüklenmek ve sorunu duygusal ve zihinsel olarak olumsuz etkilenecek şekilde taşımaktır. Özdoğan'ın hapisshanedeki mahkûmlarla yapmış olduğu çalışmada, mahkûmların tahammül yaşantısını benimsediği ve zaman içerisinde karşılaştıkları olumsuz durumlara tepki vermedikleri için öfke yükünü yüklenmeleri sonucunda bu yükleri taşıyamayacakları noktaya geldikleri ve en sonunda suç işlemeye yöneldikleri görülmüştür (Özdoğan, 2007a: 99).

Bununla birlikte zaman ve çaba ile elde edilecek hedeflerde, çaba gösterip şartların olgunlaşması için beklemek yerine, isteklerine hemen sahip olmak isteyen bir nesil ortaya çıkmıştır. Zaman içinde karşılaşılan bu değişmelerin oluşturduğu yeni değer yargılarının bir sonucu olarak, bu neslin, bir şeyi elde etmek için çalışıp hak etmeyi "ertelemek" gibi gören bir nesil olduğu söylenebilir. Onlara göre kıymetli olan "şimdi" ve "burada" olmandır. İstedikleri her şeye sahip olma hakkına sahiptirler ve bu haklarına engel olmak isteyen her şeyle çatışmaya girmeye hazırdırlar (Gümüş, 2013: 159).

98 Berkant ve Karagülle (2019: 197) lise ve ortaokul öğrencilerinin sabır görüşü ile ilgili nitel bir araştırma yapmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin çoğu sabır kavramını "beklemek" olarak tanımlamışlardır ve sabırlı olduklarında övüldüklerini, sabırsız olduklarında ise uyarıldıklarını ifade etmişlerdir. Öğrenciler tanımadıkları ve sevmedikleri kişilere karşı sabırsız olduklarını düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Bir başka araştırma sonucuna göre, akıllı telefon, tablet ve bilgisayar gibi cihazların kullanımının yaygınlaşması, öğrencilerin istedikleri bilgiye anında hızlı bir şekilde, çaba göstermeden ulaşabilmeleri, öğrencilerin sabırsızlık düzeylerinin artmasına sebep olmuştur (Erdem, Çabucak ve Yıldız, 2019: 445).

Denge Kavramı ile İlgili Tartışma

Öğrenciler denge kavramını, ne az ne çok olması/sınır, tutarlı olmak/uyumlu olmak, adil/eşit olmak, yer ve zaman uygunluğu, nerede nasıl davranacağını bilmek ve düzenli ve planlı olmak şeklinde tanımlamışlardır. Öğrencilerin denge kavramını tanımlarken, her şeyin kararında olması gerektiğini düşünmeleri aslında kavramın bilinmesi ile ilgili hiçbir sıkıntı olmadığını göstermektedir. Alınan disiplin cezaları ve öğrencilerin dengeyi yaşama konusunda sıkıntı yaşadıklarını ifade etmeleri göz önünde

Kaba, Perception of Patience and Balance of High School Students Who Received Disciplinary Punishment: A Qualitative Study

bulundurulduğunda, aslında sorunun kaynağının, dengenin içselleştirilememesi ve gündelik hayata yansıtılmaması olduğu anlaşılmaktadır.

Saygısızlık olarak nitelendirilen davranış, nerede nasıl davranacağını bilmemekten ileri gelmektedir. Ölçülü yaşayamamanın getirdiği problemlerden biri olan bağımlılık da öğrencilerin ceza almasına sebep olan bir diğer davranış türüdür. Bir öğrencinin hakkını savunurken kullandığı kelimeler, bu esnada ses tonunu yükseltmesi ya da tütün mamullerini kullanmaması; ölçülü olma, nerede nasıl davranacağını bilme, aşırıya kaçmama, bireyin isteklerinin dengede tutulması gibi dengenin tanımına aykırı davranışlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Dengesizlik örneklerinden olan ve öğrencilerin de sık sık ceza almasına sebep olan bağımlılık ise, merkezi sinir sisteminde gerçekleşen dengesizliktir (Sussman ve Sussman, 2011: 4026). Yemede dengesizlik ve sosyal medya bağımlılığı öğrencilerin yaşam memnuniyetinin düşmesine sebep olmaktadır (Uysal-Atabay, 20220: 61). Aile tutumlarındaki denge eksikliği de gençlerin disiplin cezası almalarında etkilidir. Aileleri; aşırı baskıcı, aşırı otoriter, aşırı ilgisiz yaklaşım sergileyen öğrencilerin daha fazla disipline aykırı davranış sergilediği yapılan bir araştırmada ortaya çıkmıştır (Dedeoğlu, 2010: 244). Duygusal olarak dengesizlik yaşayan öğrencilerin de yemede dengesizlik yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Dayılar, 2015: 44). Aşırı koruyucu, reddedici ebeveyn tutumlarının öğrencilerin internet ve dijital oyun bağımlılığı üzerinde etkisi oldu da tespit edilmiştir (Onaral, 2020: 173). İlgisiz aile çocuklarında sosyal medya bağımlılığı oranının ve zorbalığa maruz kalma oranının yüksek olduğu da yapılan araştırmalarla ortaya çıkmıştır (Bayhan, 2020: 140).

Sonuç

Araştırma sonuçlarına göre:

Öğrencilerin çoğu, sabır kavramını “beklemek” olarak tanımlamaktadır.

Öğrencilerin büyük kısmı, kendini “bazen” sabırlı olarak nitelendirmiştir.

Öğrenciler, denge kavramını “sınırları bilme, aşırıya kaçmama, az ya da çok değil ama tam kararında olarak” tanımlamışlardır. Bu da öğrencilerin kavramın anlamını bildiklerini, fakat hayata yansıtma konusunda başarılı olamadıklarını göstermektedir.

“Kendinizi dengeli görüyor musunuz?” sorusuna 17 öğrenci “bazen”, 14 öğrenci ise “hiçbir zaman” olarak cevap vermiştir. Dengesizliklerle dengeyi

bulma dönemi olan ergenlik döneminde bu cevaplar oldukça normal karşılanmaktadır.

Öğrencilere verilen cezalar ya da yapılan uyarılar ile öğrencilerin zaman içerisinde, sergiledikleri davranışların, istenmeyen davranışlar olduğunu kabul ederek, bilişsel gelişimleri arttıkça davranışlarında dengeyi bulmaları beklenmektedir. Değerler, öğrenilen kavramlar olduğu için öğrencilerin bu konuda desteklenmesi gerekmektedir.

Öneriler

Lise gençleri içinde buldukları dönemde yaşadıkları duygu durum dalgalanması nedeniyle sıkıntılar yaşayabilmekte ve bu durum da davranışlarını etkilemektedir. Okullarda psikososyal desteklerin artırılması, sabır ve denge değerlerini kapsayan teorik bilgiden uzak, pratik uygulamalar yapılması öğrencilerin sabrı ve dengeyi içselleştirmesinde etkili olabilir.

Suç işlendikten sonra disiplin cezası vermek, bir disiplin anlayışı olmakla birlikte suç ortaya çıkmadan önleyici disipline ağırlık vermek öğrencilerin okuldan uzaklaşmamaları ve cezanın olumsuz etkilerinden kurtulmaları için daha iyi olabilir. Aile tutumunun da öğrencileri disiplin suçlarına sürüklediği göz önünde bulundurulmalı, öğrenciler için hem aileler hem de öğretmenler işbirliği yapmalıdır. Aileler için okullarda değer eğitimleri verilebilir.

Kaynakça

- Adana, Filiz ve Hülya Arslantaş. "Ergenlikte Öfke ve Öfkenin Yönetiminde Okul Hemşiresinin Rolü", Adü Tıp Fakültesi Dergisi 2011; 12(1), (2011): 57 – 62.
- Aristoteles. Nikomakhos'a Etik. Çev. Saffet Babür. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.
- Başkurt, İrfan. "Gençlik, Madde Bağımlılığı ve Korunma Yolları (Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım)", Journal Of Istanbul University Faculty Of Theology, (8), (2003): 73-114.
- Bayhan, Vehbi. "Z Kuşağı Lise Gençlerinde Sosyal Medya Bağımlılığı ile Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Deneyimleri", İlahiyat Akademi, (12), (2020): 117-144.
- Berkant, Hasan Güner ve Sera Karagülle. "Lise ve Ortaokul Öğrencilerinin Sabır Davranışlarına Yönelik Görüşleri", Bildiri Tam Metinleri, (2019): 176.
- Canat, Saynur, Özge Uçan ve Hülya Yazar. "Kriz Yaşantısı Olarak Ergenlik Dönemi ve Ergenlik Döneminde Kriz Yaşantısı", Kriz Dergisi, 17(3), (2009): 1-8.
- Çağrı, Mustafa. İtidal Maddesi. Tdv İslâm Ansiklopedisi, C23, 456-457. İstanbul: 2001.

- Kaba, Perception of Patience and Balance of High School Students Who Received Disciplinary Punishment: A Qualitative Study
Çağrıncı, Mustafa. Sabır Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 35, Ss. 337-339, İstanbul: 2008.
- Çokdolu, Nalan. "Karakter Eğitimi Programının İlköğretim 2. Kademe Öğrencilerinin Çatışma Çözme ve Saldırganlık Düzeylerine Etkisi". Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2013.
- Dayılar, Hatice. "Lise Öğrencilerinde Yeme Bağımlılığı ve Etkileyen Faktörler". (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2015.
- Dedeoğlu, Özlem. "Meslek Lisesi Öğrencilerinin Disiplin Aykırı Davranışta Bulunmalarında Ailenin Etkisi". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2010.
- Doğan, Mebrure. "Dindarlık Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Doğan, Mebrure. Karakter Gücü Olarak Sabır ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi. The Journal Of Happiness & Well-Being, 5(1), (2017): 134-153.
- Döş, İzzet. "Mutlu Okul", Eğitim ve Bilim, (38), 2013: 170.
- Duran, Ömer ve Jale Eldeleklioğlu. "Öfke Kontrol Programının 15 ve 18 Yaş Arası Ergenler Üzerindeki Etkililiğinin Araştırılması", Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25(3), (2005): 267-280.
- Durmuş, Emine ve Uğur Gürkan. "Lise Öğrencilerinin Şiddet ve Saldırganlık Eğilimleri", Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 3(3), (2005): 253-269.
- Erdem, S. Selim, Ersin Çabucak ve Kaya Yıldız. "Okullarda Elektronik Cihaz Kullanımının Sınıf Yönetimine ve Ders İşlenişine Etkileri", 3. Uluslararası Eğitim ve Değerler Sempozyumu-ISOEVA, İstanbul, 10 - 13 Ekim 2019.
- Eripek, Süleyman. "Ortaöğretim Kurumlarında Disiplin Uygulamaları", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi (Jfes), 15(1), (2019): 365-374.
- Eroğlu, Oğuzhan ve Yunus Yıldırım. "Sosyal Medya Ağlarının Kullanım Amacı ve Bağımlılığının Uyku Kalitesi ile İlişkinin İncelenmesi", Türkiye Spor Bilimleri Dergisi, 1(1), (2017): 1-10.
- Eryılmaz, Ali. "Ergenlik Döneminde Stres ve Başa Çıkma", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(2), (2009): 20-37.
- Eryılmaz, Ali ve Mehmet Fatih Şiraz. "Covid-19 Bağlamında Kötümserliği Ortaya Çıkaran Olaylarla-Durumlarla Başa Çıkma ve Ergen Öznel İyi Oluşu ile İlişkinin İncelenmesi", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(37), (2020): 292-303.
- Gezgin, A. Galip. "Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in Davranışlarında Denge."

- Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi III. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler) s. 271, 2000.
- Gül, Serdar Kenan ve İsmail Dinçer Güneş. "Ergenlik Dönemi Sorunları ve Şiddet", Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), (2009): 80.
- Gümüş, Arife. "Liselerde Disiplin Cezasına Konu Olan Davranışların Değerler Perspektifinden İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Hökelekli, Hayati. Din Psikolojisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- İbn Miskeveyh. Tehzibu'l Ahlak. Çev. A. Şener, İ. Kayaoğlu, C. Tunç. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- İmam Gazali İhyâ-U Ulûmi'd-Dîn, (Thk. Abdu'l-Muti' Emin Kalacı), Darussadr, Beyrut, 2004.
- Kahveci, Nihat Gürel. "Genel Liselerde Karşılaşılan Disiplin Sorunlarının Uzamsal İncelenmesi: İstanbul'dan Bir İlçe Örneği", Educational Policy Analysis and Strategic Research, 7(1), (2012): 64-92.
- Karataş, Zeynep. Lise Öğrencilerinin Suçluluk ve Utanç Puanlarının Disiplin Cezası Alıp Almama ve Cinsiyetleri Açısından İncelenmesi. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4(2), (2008): 103 – 114.
- Köylü, Mustafa. Dünya Dinlerinde Ahlak. Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2010.
- Onaral, Gizem. "Lise Öğrencilerinde Problemlı İnternet-Oyun Kullanımı ve Neiy/Sosyal İçe Çekilme (Hikikomori) Riskinin Yaygınlığı ve İlişkili Değişkenlerin İncelenmesi". Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Özdemir, Asım. Öğrenci Disiplin İşleri ve Uygulamaları. E. Karip (Yay. Haz.), Sınıf Yönetimi, Ankara, Pegem-A Yayıncılık: 2007.
- Özdoğan, Öznur. İsimless Hayatlar. Ankara: Özdenöze Yayınları, 2007a.
- Özdoğan, Öznur. Mutluluğu Seçiyorum. Ankara: Özdenöze Yayınları, 2007b.
- Pehlivan, Fatif ve Hasan Demirtaş. "Ortaokul ve Liselerde Yaşanan Disiplin Problemlerinin Çözümüne Yönelik Yönetsel Uygulamalar", E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 10(2), (2019): 31-50.
- Piaget, Jean. Çocukta Zihinsel Gelişim. Çev. H.Portakal. İstanbul: Cem Yayıncılık, 1999.
- Ragıp El-İsfehani. İnsan İki Hayat İki Saadet. Çev. M. İslamoğlu. İstanbul: Pınar Yayınları, 1996.
- Rogers, Bill. How To Manage Children's Challenging Behaviour. London, Gbr: Sage Publications Inc, 2004.
- Sarpkaya, Pınar. "Yönetici, Öğretmen, Öğrenci ve Velilere Göre Resmi Liselerdeki Öğrenci Disiplin Sorunlarının Nedenleri", Pamukkale

- Kaba, Perception of Patience and Balance of High School Students Who Received Disciplinary Punishment: A Qualitative Study
Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22(22), (2007): 110-121.
- Schindler, Sarah. A. "An Examination Of Patience and Well-Being", The Journal Of Positive Psychology, 7(4), (2012): 263-280.
- Sussman, Steve ve Alan N. Sussman. "Considering the definition of addiction." International Journal Of Environmental Research and Public Health. 8.10 (2011): 4025-4038.
- Taş, Mehmet Ali ve Muhammet Tortumlu. "Sabır Eğiliminin Kariyer Kaygısı Üzerindeki Etkisinde Kararlılığın Aracılık Rolü", Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(1), (2021): 1-17.
- Terzi, Şerife. "Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıkları ve Algıladıkları Sosyal Destek Arasındaki İlişki", Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal, 3(29), (2008): 1-11.
- Uysal-Atabay, Emel. "Lise Öğrencilerinin Yaşam Memnuniyeti Yeme Bozukluğu ve Sosyal Medya Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2020.
- Yapıcı, Asım ve Süleyman Doğanay. "Dini Başa Çıkma ve Sabır Bağlamında İnsan Tipleri: Nitel Bir Araştırma", Bilimname, 2019(40), (2019): 105-135.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık: 2005.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadın Eğitimi (1839-1923)*

Azra ERGÜN ÇİÇEK

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrencisi

azraerguncicek@gmail.com

 0009-0006-5234-3381

Öz

Kadın, toplumun yapı taşı oluşturduğu ve toplumun önemli bir parçası olan ailenin değerli bir üyesidir. Bu nedenle onun eğitimi toplum için daima önem arz etmiştir. İnsan olarak kadının en doğal haklarından birisi de eğitimidir. Doğal bir hak olmasına rağmen her dönemde kadınların eğitimi tartışma konusu olduğu gibi Osmanlı dönemi için de bu tartışma güncelliğinden bir şey kaybetmemiştir. Özellikle II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) bu durumun ele alındığı ve dikkatle üzerinde durulan bir dönem olmuştur. Bu dönemin günümüzün de temellerini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ancak asıl başlangıç ve önem arz eden dönem Tanzimat (1839) olmuş ve Batılılaşma süreci ile kadınların her anlamda toplumun içerisinde olmaları gerektiği düşüncesinin temelleri atılmıştır. Bunların en önemlisi de eğitim alanında olmuştur. II. Meşrutiyet (1908-1920) Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi ve Medrese ıslahatları açısından Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kurtuluş savaşında (1918-1923) ise eğitim sekteye uğrasa da faaliyetler devam etmiştir. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadınların eğitiminin kadınlara ait okul ve kurumların (İnas mektepleri, Rüşdiyeler, Dârülmualimât vb.) açılmasıyla da desteklendiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Kadın Eğitimi, Tanzimat, II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet, Kurtuluş Savaşı.

Women's Education from Tanzimat to the Republic (1839-1923)

Abstract

Women are valuable members of the family, which is the building block of

* **İntihal Taraması/Plagiarism Detection:** Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Azra Ergün Çiçek).

Geliş/Received: 31 Ocak/January 2024 | **Kabul/Accepted:** 21 Eylül/September 2024 | **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2024

Atıf/Cite as: Azra Ergün Çiçek, Tanzimattan Cumhuriyete Kadın Eğitimi (1839-1923)/ Women's Education from Tanzimat to the Republic (1839-1923), Danisname 9 (Eylül/September 2024), 105-123 <https://doi.org/10.5281/zenodo.13825242>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

society. Therefore, their education has always been important for society. One of the most natural rights of women as humans is education. Although it is a natural right, women's education has always been a topic of discussion, and this discussion has not lost any of its relevance during the Ottoman period. Especially the period of II. Abdulhamid (1876-1909) was a period when this situation was addressed and carefully considered. It is possible to say that this period also formed the foundations of today. However, the real beginning and important period was the Tanzimat (1839) and the foundations of the idea that women should be part of society in every sense were laid with the Westernization process. The most important of these was in the field of education. II. The Constitutional Era (1908-1920) has an important place in Turkish education history in terms of sending students to Europe and Madrasa reforms. Although education was interrupted during the War of Independence (1918-1923), activities continued. It is seen that from Tanzimat to the Republic, women's education was supported by the opening of women's schools and institutions (School for girls, Junior High Schools, Female Teachers Training Colleges, etc.).

Key Words: Education, Women's Education, Tanzimat, II. Abdulhamid, II. Constitutional Era, War Of Independence.

Summary

Women are valuable members of the family, which is the building block of society and an important part of society. Therefore, their education has always been important for society. One of the most natural rights of women as humans is education. Despite being a natural right, women's education has always been debated. Although these debates continue throughout the history of Islamic education, it is evident that developments in women's education continue. The first initiatives in women's education were made during the time of the Prophet Muhammad and women's educational rights were protected. Like other states that accepted Islam, the Ottoman also took significant steps in women's education. During the Ottoman period, it was seen that girls took lessons in primary schools or private homeschools with female teachers. In the field of general education, madrasahs had an important structure and formed the basis of education. The problem of madrasahs not fulfilling their functions properly was addressed with the Tanzimat. The debates on women's education, which have continued from the past to the present, have not lost any of their relevance during the Tanzimat period. Especially the period of II. Abdulhamid (1876-1909) was a period in which this situation was addressed and carefully considered. It is possible to say that this period also laid the foundations of today. The opening of schools for women's education during this period and the institutionalization of women's education in the Western sense are important in this sense. Many schools became operational during this period. Schools such as girls' primary schools, girls' high schools, girls' junior high schools, private girls' schools, midwife schools, Female Teachers Training Colleges, and girls' industrial schools were opened and operated. However, the real beginning and important period was the Tanzimat (1839) and the foundations of the idea that women should be a part of society in every sense were laid with the Westernization process. The most important of these was in the field of education. II. The Constitutional Era (1908-1920) has an important place in Turkish education history in terms of sending students to Europe and madrasah reforms. The most important

feature of this period for women was that they gained the right to higher education. Women's education started in the Darülfün and at the same time, an İnas Darülfün was opened. A policy of balance was followed during this period. This period can be described as a continuation of II. Abdulhamid period. The foundations of women taking an active role in social life were laid in this term. During the War of Independence (1918-1923), education was disrupted for both women and men. Although education was not as efficient and active as before due to the harsh conditions of the war, activities continued. It is seen that women's education from the Tanzimat to the Republic was also supported by the opening of schools and institutions for women (School for girls, Rüşdiyeler, Dârülmualimât, etc.). The importance of this period, which had a great impact on the educational structure of the Republic, in terms of women's education is indicated by the examination of the girls' schools and laws regarding girls' education mentioned in this study. The studies on girls' education in the period from the Tanzimat to the Republic are of great importance in terms of the history of Islamic education. When women's education studies are examined within this period, the difference from the previous periods and their impact on the following periods are seen.

Key Words: Education, Women's Education, Tanzimat, II. Abdulhamid, II. Constitutional Era, War Of Independence.

Giriş

Eğitim ile insan arasında tarihi süreç içerisinde meydana gelen bir bağ söz konusudur. Bu nedenle insan dünyaya geldiğinde daimî olarak eğitime ihtiyaç duyar. İnsanın temel ihtiyaçlarını sayarken eğitimi de bu ihtiyaçlar listesinin önemli bir parçası olarak görmek gerekmektedir. Osmanlı Devletinin son dönemini teşkil eden Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki tarih aralığında kadın eğitiminin nasıl olduğunu, yeniliklerin neler olduğunu genel hatlarıyla ele alan bu çalışmaya temel olması açısından öncelikle Osmanlı halkının çoğunluğunun mensubu olduğu İslam dininde eğitimin ve kadının önemine vurgu yapmak gerekmektedir.

İslam dini çeşitli vesilelerle eğitimin önemini öncelemiş ve İslam medeniyeti zaman içerisinde sistematik bir eğitim yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. İslam dünyasında ilmin gerekliliğinin herkese bildirilmesi¹ ilmin özellikle klasik dönemde zirveye ulaşmasına ve kadınların da bu bağlamda değer görmesine, fıtratlarına uygun eğitim almalarına vesile olmuştur.² İslam'ın gelişile birlikte kadın değer kazanmış ve müstesna bir yere sahip olmuştur. Kadının hakları ayetlerle koruma altına alınmıştır.³ İslam tarihinin ilk yıllarından bu zamana kadar kadınla ilgili çeşitli tartışmalar, mülahazalar

¹ Tevbe 9/122.

² Ziya Kazıcı, "İslam'da Kadın: (Bir Mukayese)", *İlahiyat Akademi Dergisi*, (2020), s.57-59.

³ Nisa 4/32-33-127.

yapılagelmiş ve kadın her zaman gündemdeki önemini korumuştur. Kadının çalışma hayatı, hak ve sorumlulukları, tesettürü, eğitimi vb. hususlar çok sayıda tartışmada gündem maddesi olarak yer almıştır. Bu başlıklar arasında ön plana çıkan alanlardan bir tanesinin de kadının eğitimi ve eğitim hakkı olduğu görülmektedir.⁴ Bu bağlamda Osmanlı devletinin eğitime ve kadın eğitimine dair yaptığı çalışmalar ve Tanzimat sonrası dönemde kadın eğitimi alanında meydana gelen yenilikleri ele almak kadının bugün elde etmiş olduğu eğitim hakkını anlamlandırabilmek açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada Osmanlı devleti, Tanzimat Dönemi, II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Kurtuluş savaşı dönemlerinde kadınların eğitimi konusu bu hususta daha önce yapılan araştırmalardan erişilen bilgiler ve tablolar ile desteklenerek incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

1. Osmanlı Devletinde Eğitim ve Kadın Eğitimi

Osmanlı devletinde eğitimin ve kadın eğitiminin işleyişine dair genel hatlarıyla bilgi vermek çalışmanın ana konusunu oluşturan Tanzimat döneminde kadın eğitiminin anlaşılması açısından önemlidir. Bu dönemin eğitim faaliyetlerindeki sorunların düzeltilmesi amacıyla modernleşme yolunu tercih eden ve eğitimde ıslahatlar yapmayı hedefleyen Tanzimat döneminin neden bu yolu seçtiğini anlamak için de bu döneme değinmek gerekmektedir.

“Osmanlı devleti bir İslam devleti olarak islam eğitim sistemini benimsemiş ve kendinden önceki İslam devletlerinin yapmış oldukları eğitim çalışmalarını zirveye taşımıştır.”⁵ İslam eğitim sisteminin temeli Hz. Peygamber'e dayanmaktadır. Hz. Peygamber'in Eğitime verdiği önemi ise kendisinin de inşasında çalıştığı Mescid-i Nebi'nin hemen yanı başındaki Suffa'dan görmek mümkündür. Orada Müslümanların eğitim alabilmesi için imkânlar dahilinde bir ortam oluşturulmuştur. Suffa İslam Tarihinde eğitim alanında ilk nüve olması bakımından önemli bir yere sahip olmuştur. “Bu dönemde ilköğretimin yapıldığı mekanlara küttab denilmiş ve mescitler de bir eğitim mekânı olarak kullanılmıştır. Daha sonra mescitlerin eğitim açısından yetersiz kalması ve alanın dar olmasından dolayı eğitim için ayrı mekânlar yani medreseler inşa edilmiştir. Bu anlamda Selçuklu Nizamiye Medreseleri daha sonra inşa edilecek medreselere öncülük etmiştir. Medreseler İslam dünyasında uzun yıllar eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü

⁴ Hülya Terzioğlu, “İslam'da Kadının Konumuna Modern Yaklaşımlar Musa Carullah Örneği”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/33 (2016), s. 91-109.

⁵ Cahid Baltacı, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 96/7, s. 467.

yerler olmuştur. Medreseler Osmanlı'nın son dönemlerinde yerini kısmi olarak üniversitelere ve diğer eğitim kurumlarına bırakmıştır.”⁶

Osmanlı klasik dönemde eğitimin sorumlu kişisi Şeyhülislam'dır. Eğitime dair bütün işlemlerden sorumludur. Bu dönemde eğitimin temel yapı taşını sıbyan mektepleri ve medreseler oluşturmaktadır. Sıbyan mektepleri kız ve erkek çocukların karma olarak bazen de ayrı bir şekilde ilköğrenimlerini gördükleri, okuma ve yazma öğrendikleri mektepler olarak karşımıza çıkmaktadır. Medreseler ise dönemin en önemli eğitim kurumları olup 19. yüzyıla kadar görevlerini layıkıyla yapmışlardır. Bu dönemden sonra medreseler işleyiş yapısında gerçekleşen aksamalar ve yozlaşmalar nedeniyle Tanzimat döneminde hedeflenen modernleşmenin bir sonucu olarak kaldırılmıştır.⁷ Medreselerde başlayan akli ilimlerin ihmali, rüşvet, iltimas gibi durumların meydana getirdiği eğitimde yozlaşmanın ıslahı için adımların Tanzimat döneminde atıldığı görülmektedir.⁸ Bu döneme kadar ki süreçte eğitimde kadının rolüne bakıldığında tamamen mahrumiyet yaşadığı söylenemez. Kadınların sıbyan mekteplerinde, özel kadın hocalarla birlikte evlerde ve haremdede eğitim aldıkları bilinmektedir.⁹ Bu eğitimin daha kapsamlı olarak genişletilmesi ve yenilikçi bir kurumsallaştırma çalışması Tanzimat döneminde görülmektedir.

2. Tanzimat Döneminde Kadın Eğitimi

Tanzimat, “sözlükte düzenlemek, sıraya koymak, ıslah etmek”¹⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Kavram olarak ise “Türk siyasi, iktisadi ve sosyal hayatında topyekûn bir değişme ve yenilenme”¹¹ anlamına gelmektedir. Tanzimat Fermanının ilkeleri Meclis-i Meşveret tarafından belirlenmiş ve kabul edilerek Gülhane meydanında 1839 yılında ilan edilmiştir. Bu dönemde birçok alanda yenilikler ve düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat öncesinde başlayan değişim çalışmaları bir Ferman ile birlikte kesinlik kazanmıştır. Tanzimat Fermanı Hatt-ı Hümayunlar içerisinde sayılsa da geleneği kökten

⁶ Mustafa Köylü-Şakir Gözütok, *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, Ensar Yayınları, 2017, s. 75-97.

⁷ Yusuf Tekin, *II. Abdülhamit'ten Cumhuriyet'e Miras Bir Ulus Devlet Yaratma Projesi*, Gökkuşbe Yayınları, 2018, s. 89-95.

⁸ Yusuf Tekin, *II. Abdülhamit'ten Cumhuriyet'e Miras Bir Ulus Devlet Yaratma Projesi*, Gökkuşbe Yayınları, 2018, s. 96-97.

⁹ Mustafa Çoban, “Kadın Eğitim Kurumu Olarak Darulmuallimat ve Eğitime Katkıları Üzerine Değerlendirme”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:22, (2013), S.175-276.

¹⁰ Kubbealtı lügatı, “Tanzimât”.

¹¹ Mehmet Aktel, “Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisad ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:3 (1998), 177-184 / 178.

sarsacak değişiklikler getirdiği görülmektedir.¹²

Bu dönemin kılık kıyafet, askeri saha, eğitim, kadınların durumu, edebiyat, sosyal hayat, malî durum gibi birçok alana önemli etkisi olduğu ve bu alanlarda gerçekleşen ıslahatların etkilerinin Cumhuriyet'e kadar devam ettiği görülmektedir. Tanzimat Fermanı ve etkileri Batılılaşma yolunda bir adım olarak değerlendirilmelidir. Tanzimat dönemi birçok yeniliğin ortaya çıktığı ve hala daha günümüzde devamı olan adımların atıldığı bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemi ele alırken köklü değişimleri ele alarak geçmişle gelecek arasında bir köprü görevi kurduğunu göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

Tanzimat döneminde kadın eğitimine bakmadan önce bu dönemde eğitim sahasında yapılan yeniliklere ve değişimlere göz atmak konunun daha iyi anlaşılması açısından bir kaynaklık teşkil edecektir.

Genel eğitimle ilgili çalışmalar 1845 yılında geçici bir Maarif Meclisinin aldığı kararlar neticesinde başlamıştır. Bu kararlar şöyledir:

1. Eğitim ilk, orta ve yüksek derecelere göre düzenlenmelidir.
2. İstanbul'da bir üniversite kurulmalıdır.
3. Eğitim işlerini düzenleyecek daimî bir Maarif Meclisi kurulmalıdır.¹³

Bu kararların alınmasının ardından eğitimle ilgili birçok değişiklik yapılarak "Yüksek eğitim veren mekteplerden başlanmış (1846), Milli Eğitim Bakanlığının temeli atılmış (1857), Dârülmualimler açılmış (1848), Galatasaray Sultanisi açılmış (1868), mektepler genel ve özel olarak ayrılmış (1869) ve Kız Öğretmen okulları açılmıştır (1870)."¹⁴ Bu kurumların açılması dönemin eğitim politikalarına ve eğitim çalışmalarına öncülük etmeleri açısından önem arz etmektedir.

Tanzimat dönemi eğitiminin temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir: "Eğitim devletin temel görevleri arasında sayılmış ve tek kurtuluş çaresi olarak görülmüştür. Eğitim sistemi oluşturulurken Avrupa'nın önemli bir tesiri olduğu da görülmektedir."¹⁵ Bu dönemin eğitim politikalarında göze çarpan bir başka husus ise medreselere dokunulmamasıdır. Akyıldız'a göre,

¹² Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ali Akyıldız, "Tanzimat" maddesi.

¹³Somel Selçuk Akşin, "Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)", İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

¹⁴ Somel Selçuk Akşin, "Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)", İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

¹⁵ Yahya Akyüz, "Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'e Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler", *Peşem Eğitim ve Öğretim Dergisi* ½, (2011), s. 14-15. (erişim:20.10.2023).

“Bunun temel sebebi ulemayla karşı karşıya kalmak yerine yeni mektepler aracılığıyla medreseye bir alternatif oluşturmak istenmesidir.”¹⁶ Görüldüğü üzere Tanzimat dönemindeki modernleşme ve batılılaşma hedefi birçok yeniliğe imkân sunmuştur. Bunlardan en önemlisinin de eğitim sahasında gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda Tanzimat’ta kadının eğitimi konusu ele alınarak değerlendirilecektir.

19. yüzyılda her alanda olduğu gibi kadınlarla ilgili konularda da Batılılaşma düşüncesi hâkim olmuş ve yapılan yeniliklere bu düşünce yansıtılmıştır.

Güven’in ifade ettiği üzere “Tanzimat döneminde kadınların eğitimi ile ilgili ilk çalışmaların nüvelerini oluşturan Kemal Efendi olmuştur. Kadınların iyi bir eğitim görmesini çocukların da iyi bir eğitim alma nedeni olarak görmüş kadın ve erkeğin eşit düzeyde eğitim almaları gerektiğini savunmuştur. Aynı dönemde kadınların eğitimi için çaba gösteren bir başka isim de Mithat Paşa olmuştur. Kadınların eğitimi ile ilgili en somut çalışmaların yine bu dönemde olduğu görülmektedir.”¹⁷ Bu dönemi diğer dönemlerden ayıran en önemli etkenin Batılılaşma isteği ve bunun beraberinde getirdiği modernleşme hedefleri olduğunu söylemek mümkündür.

Kızların eğitimi ile ilgili ilk mektepler dışında diğer mekteplerin açılması bu tarihte başlamıştır. “Erkek rüşdiyelerin açılması ile kız rüşdiyelerin açılması da hız kazanmıştır. Bunlardan ilki 1858’de açılan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi’dir.”¹⁸ Mesleki, teknik ve özel okullar kapsamında da Kız Sanayi Mektebi ve Amerikan Kız Koleji açılmıştır. Bu dönemde kız öğretmen okullarının da açıldığı görülmektedir.¹⁹ Bu çalışmaların II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de devam ettiği görülmektedir.

“Maarif-i Umûmiyye Nizamnamesi tarafından 4 yıl süreli kız ve erkek öğrenciler için ayrı ayrı eğitim veren Sıbyan mekteplerinin düzenlemesi yapılmıştır. Saffet Paşanın gayretleriyle 7-11 yaşlarındaki kız çocuklarının Sıbyan mekteplerine devamı zorunlu hale getirilmiştir. Bir mahallede

¹⁶ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ali Akyıldız, “Tanzimat” maddesi.

¹⁷ İsmail Güven, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Kadın Eğitimi Düşüncesinin Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 34/1, (2001), s. 62.

¹⁸ Hatip Yıldız, “II.Abdülhamid Dönemin’de Kız Rüşdiye Mektepleri Müfredat(Öğretim) Programları ve Kızların Eğitimine Katkısı”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/17, (2016), s. 1. (erişim: 02.09.2024).

¹⁹ Somel Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Sıbyan mektebi varsa eğer bir tanesinin mutlaka kız çocuklarına ayrılması istenmiştir. Sıbyan mekteplerinin Osmanlı döneminde de faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmektedir.”²⁰

Tanzimat dönemi Osmanlı açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu durumun eğitim alanında belirgin bir şekilde etkili olduğu görülmektedir. Kızların eğitimi için de önemli çalışmalar yapılmış ve yeni eğitim kurumlarının açılarak bu durumun sistematik bir düzene konulması yoluna gidilmiştir. Bununla birlikte dönemdeki yenileşme çabasının eksiksiz gerçekleştiğini ifade etmek mümkün değildir. Köklerini salmış bir yapıyı değiştirmek ve sistemin tüm unsurlarını etkileyecek bir yenileşme hareketi başlatmak kolay bir şey değildir. Tanzimat ile başlayan yeniliklerin II. Abdülhamid döneminde de özellikle eğitim alanında hız kazandığı görülmektedir.

2.1. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)

II. Abdülhamid dönemine kadar yapılan ıslahatlar bu şekilde olup II. Abdülhamid dönemine ait eğitim anlayışı şu şekilde özetlenebilir:

Merkeziyetçi yönetim ve eğitim kurumları arasında denge politikası izlenmiştir. Devlet modern eğitimin yerleşikliğini kabul edip bu husustaki görevinin bilincine varmıştır. Yeni okullara malî yardım yapmak ve Dârülfünun eğitimi hayatına geçirilmek istenmiştir. Türklerin çoğunlukta olduğu yerlere yönelik eğitimde bilinçlendirme çalışmaları yapılmıştır. Azınlık ve yabancı okullar kısmen kontrol altına alınmıştır. Bu okullara Türk öğretmenler tayin edilmiştir. Bu dönemde Tanzimat'ta konulan eğitim maddelerine dokunulmamış siyasi hareketlerin (İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük) eğitime etkisi açıkça hissedilmiştir.²¹

II. Abdülhamid yaptığı eğitim çalışmaları ile döneminde “Maarifperver” olarak anılmıştır.²² Bu dönem Osmanlı devletinde eğitim sahasına dair ciddi ilerlemelerin olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. “Tanzimat'ta yapılan eğitim ıslahatlarının devam etmesi ile birlikte bir düzene konulması da söz konusu olmuştur.”²³ Bu dönemin en belirgin özelliği başta din ve devlet işlerinin ayrıldığı bir eğitim sistemi ile başlanması ancak daha

²⁰ Bayram Kodaman, “Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/1, (1990), s. 144.

²¹ Yaşar Baytal, “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:11, (2000), s. 28-29.

²² Esmâ Parmaksız, “2. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüshdiyeler”, Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008, s. 29.

²³ Yaşar Baytal, “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları”, s. 30.

sonrasında içeriğin daha dini bir sisteme doğru evrilmesidir. Eğitimde dini içeriğin artması ile birlikte okullardaki programlara da din ve ahlak ile ilgili dersler yerleştirilmiştir. Ders kitapları ise dönemin şartlarından dolayı propaganda aracı olarak kullanılmasına karşın devletin resmî ideolojisinin savunucusu olma niteliğini taşımaktadır.”²⁴

Yine bu dönemdeki önemli bir husus da Maarif-i Umumiyye Nizamnamesinin kabulü ile Maarif Merkez Teşkilatı'nın çalışanlarının görevleri ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu dönemde eğitimle ilgili ortaya çıkan bazı olumsuzluklar nedeniyle 1876'da Kanun-i Esasiyye ilan edilmiştir. Burada yer alan iki madde özel öğretimle bir madde ise ilköğretimin zorunluluğu ile ilgilidir. Maddeler şöyledir:

Madde 15: “Emri tedaris serbestir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartile her Osmanlı umumi ve hususi tedarise mezundur.”²⁵ Öğretim işini herkes özgürce yapabilir. Kanuna uymak şartıyla her Osmanlı vatandaşı genel ve özel eğitim yapmaya izinlidir.

Madde 16: “Bilcümle mektepler Devletin tahtı nezaretindedir. Tebaai Osmaniyeinin terbiyesi bir siyaku ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve mileli muhtelifenin umuru itikadiyelerine müteallik olan usulü talimiyyeye halel getirilmeyecektir.”²⁶ Ülke dâhilinde farklı dini inanışa sahip insanların din ve inanışlarına ilişkin öğretim yöntemi ve biçimine dokunulmayacaktır. Aynı madde ülkedeki tüm mekteplerin devletin denetiminde olduğunu belirtir.

Madde 114: “Osmanlı efradının kâffesince tahsili maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecat ve teferrüatı nıżamı mahsus ile tâyin kılınacaktır.”²⁷ Bireylerin tümü için ilköğretim zorunludur. İlköğretim derece ve ayrıntıları ayrı bir düzenleme ile tayin edilecektir.”²⁸

Bu dönemde yapılan eğitim ıslahatları ve kanun maddelerine baktığımızda her vatandaşın kadın erkek ayrımı olmaksızın eğitim hakkına sahip olduğunu görmekteyiz. Tanzimat'ın bir devamı olarak nitelendirebileceğimiz bu dönemde de eğitim alanında kadınların eğitimine önem verildiği ve kanunlaştırıldığı dikkat çekmektedir. II. Abdülhamid

²⁴ Esmâ Parmaksız, “2. Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler”, Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008, s. 34.

²⁵ “1876 Kânûn-ı Esâsî”, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Erişim: 24 Haziran 2022, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>

²⁶ “1876 Kânûn-ı Esâsî”.

²⁷ “1876 Kânûn-ı Esâsî”.

²⁸ Esmâ Parmaksız, “2. Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler”, Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008, s. 37-38.

dönemindeki kadın eğitimi ile ilgili çalışmalar şu şekildedir:

2.1.1. Kız İptidai (İlköğretim) Mektepleri: 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi ile altı ve on yaşlarındaki kız çocuklarının ilköğretime devam etmeleri zorunlu tutulmuştur.²⁹ Kızlara özel ilk sıbyan mektebi ise Kâmil Efendi tarafından Süleymaniye Dökmeciler de Mühürdar Konağında açılmıştır.³⁰ II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da bulunan kız iptidai mektepleri şu şekildedir:

İstanbul'daki Kız Mektepleri ve Öğrenci Sayıları

Tablo 1³¹

Merkez Semtler Kız Mektebi	Kız Öğrenci
Sultanahmet	8399
Aksaray	13 626
Haseki	9 612
Fatih	4 364
Emir Buhari	5432
Sultan Selim	4380
Eyüp	18
Kasımpaşa	2 521
Tophane	7346
Beşiktaş	11644
Çengelköy	7 100
Üsküdar	16700
Toplam Kız Öğrenci Sayısı: 5132	
Mektep Sayısı: 70	

İstanbul dışında taşrada da kız iptidailerini açılmış ve eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Taşrada toplam 201 iptidai eğitim vermiştir.³²

2.1.2. Kız Rüştüleri (Ortaöğretim): 1877'de faaliyet gösteren rüştüleri şöyledir:

İstanbul'daki Kız Rüştüleri ve Açılış Tarihleri

²⁹ Mine Çağır, İbrahim Caner Türk, 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4/11 (2017), s.64.

³⁰ Esmâ Parmaksız, "2. Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştüleri", Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008, s. 57.

³¹ Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/1, (1990), s. 147.

³² Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/1, (1990), s. 148.

Tablo 2³³

Rüştiyenin Adı	Açılış Tarihi
Fatih kız rüştiyesi	1873
Kandilli kız rüştiyesi	1878
Beşiktaş kız rüştiyesi	1878
Mirgûn kız rüştiyesi	1879
Kız sanayi rüştiyesi	1881
Dersaadet kız sanayi mektebi	1882
Molla Gürani rüştiyesi	1884
Üsküdar kış sanayi mektebi	1884
Koca Mustafa Paşa rüştiyesi	1898
Küçük Mustafa Paşa rüştiyesi	?
Eyüp kız rüştiyesi	?
Makriköy kız rüştiyesi	1898
Atlamataşı kız rüştiyesi	?
Kadıköy kız rüştiyesi	1899
Sultanahmet kız rüştiyesi	1908

Vilayet ve sancaklarda da kız rüştiyeleri bulunmakta olup toplam sayıları 69 olarak tespit edilmiştir.³⁴

2.1.3. Kız İdadileri (Lise): İstanbul'da ilk kız idadisi Babıali'de kiralanan bir konakta açılmıştır. Başlangıçta çok az başvuru olduğu için teşvik edici yazıların yayınlanması ile velilerin kızlarını buraya kaydettirmeleri istenmiştir. Ders programları erkek idadilerinin aynısı olarak uygulanmıştır. Ek olarak ise Almanca, İngilizce, müzik ve el işi dersleri dâhil edilmiştir. Ancak okul yeteri kadar öğrencisinin olmaması sebebiyle 1882'de kapatılmıştır.³⁵

2.1.4. Kız Sanayi Mektepleri: 1865 senesinde Mithat Paşa'nın öksüz ve bakıma muhtaç kızlar için açmış olduğu Rusçuk'taki mesleki ve teknik eğitim veren ilkokul Kız Islahhanesidir. Daha sonra 1869'da İstanbul Yedikule'de Tophane-i Amire Nazırlığı tarafından 50 öğrencili bir kız sanayi mektebi

³³ Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/1, (1990), s. 150.

³⁴ Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/1, (1990), s. 150.

³⁵ Esmâ Parmaksız, "2. Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştiyeler", Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008, s. 66.

açılmıştır. Daha sonraki zamanlarda ise Ahmet Vefik tarafından Üsküdar'da, Aksaray ve Cağaloğlu'nda olmak üzere üç kız ıslahhanesi açılmıştır. II. Abdülhamid döneminde bu okulların adı sanayi mektebi olarak isimlendirilmiştir. Bu üç okul dışında başka kız sanayi mektebi açılmamıştır.³⁶

2.1.5. Dârümuallimât (Kız Öğretmen Okulu): Rüştüye ve iptidailere öğretmen yetiştirmek amacıyla kız öğretmen okulu açılmıştır. 1870'te faaliyete başlamış ve dönemin en yüksek dereceli kız okulu olarak bilinmektedir. II. Abdülhamid tarafından düzenlemeler yapılarak ilk defa bir kadın müdire kız öğretmen okuluna atanmıştır.³⁷ Buraya kaydolmak isteyen kızlar için belirli şartlar sunularak okula kabulleri sağlanmıştır.

Bu okullar dışında kızlar için eğitim veren diğer kurumlar arasında Müslümanların açtığı özel okullar bulunmaktadır. Bunlar: Darüşşafaka, Şems-ül Maarif, Numune-i Terakki, Mekteb-i Edep, Mekteb-i Osmanî'dir.³⁸ Bu mektepler dışında kızlar içinde eğitim veren başka mekteplere kaynaklarda rastlanamamıştır.

2.1.6. Hususi Kız Mektepleri

II. Abdülhamid döneminde bu mektepler teşvik görmüş ve açılmıştır. Taşrada da yine II. Abdülhamid zamanında kız mektepleri açılmaya başlanmıştır. Döneme ait kız mekteplerinin isimleri şöyledir:

Dersaadet ve Mülhakatındaki İslam Hususi Kız Mektepleri

Tablo 3³⁹

İttihat ve Terakki Sanayi Mektebi (Atik Ali Paşa'da)	
Kız Sanayi Mektebi (Şehzade civarında)	
Hayriye Sanayi Mektebi (Aksaray'da)	
Gülzar-ı Vatan	(Fatih'te)
İttihat ve Terakki mektebi (Makriköy'de)	
Osmanlı İnas Mektebi	(Üsküdar'da)
Bedia-ı Meşrutiyet (Çengelköy'de)	

2.1.7. Ebe Mektebi

II. Abdülhamit dönemi kızların eğitimi için önemli çalışmaların yapıldığı

³⁶ Esmâ Parmaksız, "2. Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler", Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008, s. 77.

³⁷ Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", *Öndokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/1, (1990), s. 152.

³⁸ Esmâ Parmaksız, "2. Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler", Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008, s. 77-91.

³⁹ Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", *Öndokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/1, (1990), s. 154.

ve sonraki dönemlere etki edecek adımların atıldığı bir dönem olmuştur. Çoğu eğitim kurumunun ilk adımları Tanzimat döneminde atılmışsa da en önemli gelişmeler II. Abdülhamit döneminde olduğu için bu dönem daha kapsamlıdır. Bu nedenle ilk nüvelerinin Tanzimat döneminde atıldığı okulların detaylarına bu başlık altında değinilmesi uygun görülmüştür.

“Osmanlı'da kadınlar sağlıkla ilgili bilgileri genellikle çevrelerinden öğrenmekteydi. İlk defa Tanzimat döneminde sağlıkla ilgili eğitim verilmesi düşünülmüş ve 1842 yılında kadınlara ebelik eğitimi vermeye başlanmıştır. Ebelik mezunlarını Osmanlı döneminde mesleki eğitim gören ilk kadınlar olarak kabul etmek mümkündür. Ebe mektebi diğer dönemlerde de faaliyet göstermiştir.”⁴⁰

2.2. II. Meşrutiyet Dönemi ve Kurtuluş Savaşı (1908-1923)

II. Meşrutiyet dönemi 1908-1918 yılları arasını kapsayan oldukça hareketli geçen bir zaman dilimini ifade etmektedir. “Bu dönemi II. Abdülhamid döneminden ayıran en önemli özellik sık hükümet değişikliği olmasıdır. Bu durum eğitimde de bir istikrarsızlığa neden olsa da yenilikçi bir eğitim sisteminin oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde eğitimde Batılılaşma düşüncesine ve Avrupa'ya öğrenci gönderme hareketlerine rastlanmaktadır. Medreselerin ıslahatında bu dönemde yapıldığı görülmektedir.”⁴¹ Bu dönemde eğitimin genel anlamda oldukça iyi bir düzeye geldiği ve kadınların eğitimi içinde önemli adımların atıldığı görülmektedir.

II. Meşrutiyet döneminde çağdaş eğitim alanında projeler hazırlansa da savaşların olması ve bütçe yetersizliği müsaade etmemiştir. Bu dönemin eğitim sloganı “Milli Terbiye'dir.” dönemin eğitim anlayışı daha kapsayıcı ve ümmetçi bir yaklaşıma sahiptir. Türk-İslam anlayışı öğrencilere aktarılmaya çalışılmıştır. “II. Meşrutiyet döneminde eğitim üç kısımda incelenmektedir: 31 Mart olayına kadar olan dönemdir. Bu dönemde eğitimde önemli bir gelişme kaydedilmemiştir. Maarif Nezareti örgütlemiş, Darülfünuna giriş sınavı kaldırılmış ve idadilerde ufak program değişiklikleri yapılmıştır.”⁴² Eğitim sahası için sakin geçen bir başlangıç dönemi olduğunu söylemek mümkündür. Daha sonraki dönem ise 31 Mart ile Balkan savaşları arasındaki dönemdir. Denge

⁴⁰ Songül Keçeci Kurt, “Osmanlı Devleti'nde Kadınların Eğitimi”, Yüksek lisans tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, 2008, s. 110-111.

⁴¹ Ebubekir Keklik, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Eğitim Sorunu ve Osmanlı Aydınları”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6/4 (2020), s. 1488-1491.

⁴² Muhammet Şahin -Ahmet Tokdemir, “II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 9/4 (2011), s. 851-876.

politikasının uygulandığı ve karmaşıklıkların giderilmesi için bir arayış içerisinde olunan dönemdir.⁴³ Üçüncü ve son dönem ise balkan savaşları sonrası dönemdir. Bu dönem eğitim için iç açıcı olayların olduğu halkın ve basının eğitime ilgi gösterdiği bir dönem olmuştur. Ancak programsız ilerlenen bu süreç başarıyı beraberinde getirememiştir.⁴⁴

II. Meşrutiyet döneminde genel eğitimin II. Abdülhamid devrinin bir devamı şeklinde ilerlediğini söylemek mümkündür. Bu dönemde kadın önceki dönemlere göre daha aktif bir konumda olmuştur. Cumhuriyete geçişin bir temeli olarak kabul edilebilecek bu dönemde kadın hemen hemen her sahada aktif bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır. "İttihat ve Terakki Cemiyeti kadının geleneksel yapısından çıkarılarak topluma kazandırılması ve özgürleştirilmesi düşüncesi üzerinde çalışmıştır. Bu dönemde kadınların eğitimine hız kazandıracak kurumların da açılışı gerçekleştirilmiştir. Kadınlara özel konferansların verilmesi sağlanmıştır."⁴⁵ Kadınların toplumsal hayatta aktif bir şekilde rol oynamasına zemin hazırlanacak çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

II. Meşrutiyet'in kızlar için en önemli yanı yükseköğretim hakkı kazanmış olmalarıdır. 1914'te Darülfûnun'da kızlar için eğitime başlanmış ve yine aynı tarihte bir İnas Darülfûnunu açılmıştır. 1915 yılında Darülfûnun'da kadınlara özel konferanslara verilmeye başlanmıştır. Aynı sene İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde kızlar erkeklerle birlikte eğitim almaya başlamıştır. 1917'de kızlar için güzel sanatlar okulu, konservatuar, terzilik eğitimi veren okullar ve hemşirelik ile ticari mesleklerin öğretildiği okullar açılmıştır. İnas Darülfûnunu kız öğretmen okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuştur.⁴⁶ Yine bu dönemde "kız öğrencilere eğitim veren idadiler, rüşdiyeler, ev kadın mektepleri gibi kurumlarda kurulmuştur."⁴⁷

Kurtuluş savaşı döneminde ise eğitimin seyri şu şekilde özetlenebilir: "Bu dönem önemli mücadelelerin verildiği ve eğitim sorunlarının da geri

⁴³ Muhammet Şahin -Ahmet Tokdemir, "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 9/4 (2011), s. 851-876.

⁴⁴ Muhammet Şahin -Ahmet Tokdemir, "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 9/4 (2011), s. 851-876.

⁴⁵ Ahmet Özkiraz -Nazan Arslanel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3/1 (2011), s. 4.

⁴⁶ Ahmet Özkiraz -Nazan Arslanel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3/1 (2011), s. 4.

⁴⁷ Şefika Kurnaz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi", *MEB Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğü Millî Eğitim Dergisi*, (erişim: 03. Eylül 2024).

plana atıldığı bir dönem olmuştur. Savaş mücadelesi verilirken Osmanlı öğretmenlerinin ve aydınlarının rollerinin eğitim sürecinde etkili olduğu görülmüştür.⁴⁸ Milli mücadele döneminde her ne kadar savaş süreci devleti ve toplumu zorlasa da eğitim ile ilgili önemli adımların atıldığını da söylemek mümkün. Bu dönemde eğitim alanında yapılan önemli iki çalışma şöyledir: “Maarif Kongresi (15-21 Temmuz 1921), Birinci Heyet-i İlmiye Toplantısı (15 Temmuz-15 Ağustos 1923).”⁴⁹ Bu çalışmalar Cumhuriyet’in ilk yıllarında yapılacak eğitim faaliyetlerinin de temelini teşkil etmektedir. Bu dönemle ilgili din eğitimi alanında da çalışmalara rastlanmaktadır. “Medâris-i İlmiye Nizamnamesi (1921) din eğitimi alanında 26 maddeden oluşan ve müderrislerin vazifelerini belirlemek, talebelerin medreseye kayıt esasları ve görevleri, okutulacak dersler gibi konuları içermektedir.”⁵⁰ Genel eğitim faaliyetlerinin devam etmesinin yanı sıra Tanzimat’ın kadınlara eğitim alanında sunduğu yenilikler savaşa rağmen sekteye uğrasa da devam etmiştir denebilir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise savaştan çıkmış bir ülke ve yeni kurulan bir devlet olmasına rağmen kadın eğitimi Tanzimat’ta görmeye başladığı ve devam ettirdiği değerini arttırmıştır. Kadınların eğitim aldıkça toplumsal hayatta daha aktif oldukları görülmüştür. Cumhuriyet dönemi Kadınların eğitim sahasında hem öğrenci hem de öğretici olarak etkin rol aldıkları bir dönem olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar kadınların eğitimde kayda değer işler başardıkları ve kendilerinden söz ettirdikleri görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin çoğunluğunu Müslümanların oluşturması İslam dinin gereklerinin her alanda etkin rol oynamasına neden olmuştur. Osmanlı devleti kendinden önceki Müslüman devletler gibi temeli Hz. Peygamber’e dayanan İslam eğitim sistemini benimsemiştir. Bu bağlamda Osmanlı eğitim kurumlarının yönetiminin Şeyhülislama verildiği görülmektedir. Ancak Tanzimat’a geldiğimizde devlet içerisindeki bu dini etkinin yerini daha modern ve Batılı bir eğitim sistemine bıraktığı görülmüştür. Tanzimat’ın ilanı

⁴⁸ Erol Kapluhan, “Hazırlık (Kurtuluş Savaşı) Dönemi Eğitim Politikaları ve Eğitim Faaliyetleri”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012), s. 1.

⁴⁹ Ali Rıza Erdem, “Bölüm 6” “Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Döneminde Eğitim”, *Eğiten Kitap Yayıncılık* (Ankara), 2022, s.115-116.

⁵⁰ Zeki Salih Zengin, “Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Cumhuriyet’in Başlarında Türkiye’de Medreseler ve Din Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002), s.278

ile başlayan Batılılaşma süreci birçok alanda olduğu gibi eğitimde de etkisini göstermiştir. Eğitim alanında köklü değişimlere rastlanan bu dönem Cumhuriyetin ilanından sonrada etkilerini devam ettirmiştir. Tanzimat içerisinde eğitim alanında birçok okul ve kurumun açıldığı dönemin II. Abdülhamid dönemi olduğu çalışmanın neticesinde görülmüştür. Bu dönemde kadınların eğitim alanlarının genişlediği ve üniversitede eğitim almalarının sağlandığı görülmektedir. II. Abdülhamid döneminde temelleri atılan eğitim reformlarının II. Meşrutiyet ile modernleşme yolunda hızla ilerlemiştir. Avrupa'ya öğrenci gönderimi bu dönemde Batılılaşma için önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurtuluş savaşı dönemine gelindiğinde ise eğitim faaliyetlerinin savaş süreci içerisinde zor olsa da devam ettiği görülmektedir.

Netice itibariyle Osmanlı'nın son dönemini teşkil eden ve ıslahatları ile bilinen Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar geçen sürecin genel eğitim ve kadın eğitimi açısından bugüne uzanan değişimlere imza attığı söylenebilir. Bu dönemin Türk eğitim tarihi içerisinde kadınların ilkokuldan üniversiteye kadar birçok eğitim kurumunda eğitim alma haklarının kanunlaştırılması açısından öneminin oldukça büyük olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Akşin Somel Selçuk. *"Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)"*. İstanbul: İletişim Yayınları. 2010.
- Aktel Mehmet. *"Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması"*. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisad ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Sayı:3 (1998). s. 177-184.
- Akyüz Yahya. *"Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'e Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler"*. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi* Cilt: 1 Sayı: 2 (2011). s. 9-22.
- Baytal Yaşar. *"Tanzimat ve II.Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları"*. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. Sayı:11. (2000). s.24-32.
- Çağır Mine. İbrahim Caner Türk. 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 4/11 (2017). s.62-75.
- Erdem Ali Rıza. "Bölüm 6" *"Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Döneminde Eğitim"*. Eğitim Kitap Yayıncılık (Ankara). 2022. s.113-138.
- Güven İsmail. *"Tanzimat'tan Cumhuriyete Kadın Eğitimi Düşüncesinin Gelişimi"*. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 34/1. (2001). s. 61-70.
- İyem Cemal vd.. *"İslam'da Kadın Emeği ve İstihdamı"*. *Elektronik mesleki*

- Gelişim ve Araştırma Dergisi*. Sayı:1 (2016). s. 66-81.
- Kapluhan Erol. "Hazırlık (Kurtuluş Savaşı) Dönemi Eğitim Politikaları ve Eğitim Faaliyetleri". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012). s. 1-28.
- Keçeci Kurt Songül. "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Eğitimi". Yüksek lisans tezi. Erzurum Atatürk Üniversitesi. 2008.
- Keklik Ebubekir. "İkinci Meşrutiyet Döneminde Eğitim Sorunu ve Osmanlı Aydınları". *Tarih ve Gelecek Dergisi*. 6/4 (2020). s. 1487-1517.
- Köylü Mustafa - Gözütok Şakir. *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. Ensar Yayınları. 2017.
- Kubbealtı lügatı. "Tanzimât".
<https://lugatim.com/s/TANZ%C3%8EMAT> . Erişim: 24 eylül 2024.
- Kurnaz Şefika. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi". *MEB Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Dergisi*. (erişim: 03. Eylül 2024).
https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/143/14.htm.
- Özgiraz Ahmet - Arslanel Nazan. "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak". *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*. 3/1 (2011). s. 1-10.
- Parmaksız Esma. "2. Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler". Doktora tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi. 2008.
- Şahin Muhammet - Tokdemir Ahmet. "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler". *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 9/4 (2011). s. 851-876.
- Terzioğlu Hülya. "İslam'da Kadının Konumuna Modern Yaklaşımlar Musa Carullah Örneği". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18/33 (2016). s. 91-109.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. "1876 Kânûn-ı Esâsî".
<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> . Erişim: 24 Haziran 2022.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<https://islamansiklopedisi.org.tr/> (erişim: 20.11.2022).
- Yıldız Hatip. "II.Abdülhamid Dönemin'de Kız Rüşdiye Mektepleri Müfredat(Öğretim) Programları ve Kızların Eğitimine Katkısı". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8/17. (2016). s.1-21.
- Yıldız Mehmet. "Tanzimat Fermanı". *Islamic University of Europa Journal of Islamic Research* 5/1 (2012). s. 126-148.
- Zengin Zeki Salih. "Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Cumhuriyet'in Başlarında Türkiye'de Medreseler ve Din Eğitimi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002). s.277-313.
- Baltacı Cahid. "Osmanlı Eğitim Sistemi". *Yeni Türkiye Dergisi*. 96/7, s. 467-470.

Çiçek, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadın Eğitimi (1839-1923)

- Tekin Yusuf. *II. Abdülhamit'ten Cumhuriyet'e Miras Bir Ulus Devlet Yaratma Projesi*. Gökkuşbu Yayınları. 2018.
- Çoban Mustafa. "Kadın Eğitim Kurumu Olarak Darulmuallimat ve Eğitime Katkıları Üzerine Değerlendirme". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı:22. (2013). s.175-205.
- Kodaman Bayram. "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.5/1. (1990). s. 135-182.
- Kazıcı Ziya. "İslam'da Kadın: (Bir Mukayese)". *İlahiyat Akademi Dergisi*. (2020). s.57-72.
- Diyaret İşleri Başkanlığı. *Kur'an-ı Kerim Meali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), s.205.

